ÖNSÖZ

Orta ve Doğu Asya Türk tarihine dair araştırılmadan kalmış bakir alanlar mevcuttur ve bu alanlar tarihçilerimiz tarafından yeterince değerlendirilememektedir. Bunlar incelendiğinde ortaya Türklüğün yüzünü ağartacak bir tarih serilecektir ki sadece biraz araştırılmaya muhtaçtır.

Biz, uzun bir kaynak toplama ve inceleme evresinden sonra ortaya koyduğumuz tezimizde Sha-t'o'ların siyasi ve kültürel tarihlerini ayrıntısıyla ele almaya çalıştık. Bu çalışma niteliği ve niceliğiyle konusunda bir ilk olarak sayılabilir.

"VI.-X. Asırlar Arası Orta Asya, Çin ve Tibet'in Durumu" adını verdiğimiz Birinci bölümümüzde, okuyucuya bir ön görü kazandırabilmek açısından, Sha-t'o'ların ortaya çıktıkları çağın Orta Asya'sını devletleri ve siyasi havasıyla verdik.

"Beş Sülale Devrine Kadar Sha-t'o'lar (643-907)" adını verdiğimiz İkinci bölümümüzde, Sha-t'o'ların ataları Ch'u-yüeh'lerin Batı Gök-Türk sahasında ortaya çıkışlarından Çin'de sülalelerini kurmalarına kadar geçen süredeki siyasi ve askeri faaliyetlerini ayrıntısıyla vermeye çalıştık.

"Beş Sülale Devri (907-960)" adını verdiğimiz üçüncü bölümümüzde ise, Sha-t'o'ların Çin'de T'ang Hanedanının yıkılmasının ardından kurdukları "Sonraki T'ang", "Sonraki Chin" ve "Sonraki Han" Sülaleleri ile küçük Shat'o Krallığı "Kuzey Han Devleti"nin siyasi tarihlerini verip komşuları ile münasebetlerini etraflıca ele aldık.

Dördüncü ve son bölümümüz "Sha-t'o Kültürüne ve Teşkilatına Dair Bahisler" adını taşımaktadır. Bu bölümümüzde, Çin'de Sha-t'o'ların nüfusu, devlet teşkilatlarına ek olarak bizi çok mutlu edip araştırmamızı derinleştirmemizi sağlayan Çin'deki Sha-t'o'ların Türk Kültürüne bağlarını sergileyen bilgileri verip yorumladık.

Bu çalışmanın ortaya çıkması tek bir kişinin eseri değildir. Uzun ve meşakkatli çalışmamızda bana yol gösteren ve yeni fikirler vermekle araştırmanın başarılı sonuçlara ulaşmasını sağlayan değerli Hocam Yrd. Doç. Dr. Tilla Deniz BAYKUZU hanımefendiye en içten saygılarımı sunmayı bir borç bilir; desteklerini esirgemeyen Aileme ve adlarını sayamadığım arkadaşlarıma da teşekkür ederim.

Tezin Adı: Sha-t'o Türklerinin Siyasi ve Kültürel Tarihi

Yazarın Adı: Cahit Alptekin

ÖZET

Tarihte kendilerine oldukça büyük isim yapmış olan Sha-t'o' lar (Cha-t'o) hakkında yeterli çalışma bulunmamaktadır.

Sha- t'o'lar, Batı Gök-Türk ülkesinde doğan boylardan biridir. Batı Gök-Türk Devleti 630 yılında Tung Yabgu'nun ölümü üzerine iç karışıklığa sürüklenmiştir. İşte bu esnada Sha-t'o'lar Tanrı Dağları havalisinde Wu-sun'ların eski topraklarına hüküm sürüyorlardı. 630'lardan sonra bir kısım Ch'u-yüeh boyları Batı Gök-Türk Kağanlarından Aşina Mi-che'nin peşinde Çin'e gelirler. Bir kısmı ise Batı Türkleri içinde az çok güçlenen İ-pi Tulu Kağan ve Aşına Ho-lu yönetiminde kalırlar. Bu bir kısım Sha-t'o, T'ang hanedanına isyan ederek Ho-lu'ya destek verirler ancak yenilerek T'ang hizmetine girerler ve 659'dan sonra Sha-t'o'lar, T'ang hanedanının diğer Türk boylarına karşı savaşkan öncü birliği olurlar.

712 Senesinden sonra bağımsızlaşan Sha-t'o'lar, T'ang etkisinden çıkarak Tibet hizmetine girerler. Sha-t'o'lar 808 senesinde Tibetlilerle araları bozulduğundan, Ötüken bölgesine kaçmışlar, ancak orada da fazla kalamayarak Çin'e sığınmışlardır. Çinli kumandanlar bunları kuzey hudutlarını korumakla görevlendirerek, Ordos'un kuzeyinde Ling-Chou civarına Yen-Chou'ya yerleştirmişlerdir. Zamanla bir kısmı Alaşan Dağlarının batısına giden Sha-t'o'ların asıl büyük kısmı ise Ordos'un kuzey doğusuna doğru kaymışlardır.

874'ten itibaren ardı ardına gelen sarsıcı isyan dalgalarında, Sha-t'o'lar, T'ang Hanedanına hizmet etmişler ve yaptıkları hizmetlerle onun 907 senesine kadar yaşamasını sağlamışlardır. Ancak 907 senesinde eski isyancılardan Chu-wen, T'ang Hanedanını yıkıp Sonraki Liang Hanedanını kurunca Sha-t'o'lar mücadeleye girişmişler ve başarılı olarak 923'ten 951 arasında Çin'de Sonraki T'ang, Sonraki Ch'in, Sonraki Han Sülaleleri ile 951-979 arasında hüküm süren Kuzey Han (Pei-Han) Krallığını kurmuşlardır.

Özellikle Kitanlar ile olan mücadeleler siyasi tarihimizin esasını oluşurmuş ve çalışmamızda Sha-t'o'ların 979'a kadar olan siyasi tarihleri ayrıntısıyla ele alınmış, önemleri tespit edilip ortaya konulmuştur. Kurdukları sülaleler çağında Sha-t'o'lar kültürlerini Çin'de yaşatmaya devam ettirmişlerdir. Türk Kültürünün Çin Kültürü üzerindeki etkisi ortaya konulmuştur ki bunlar, askeri-siyasi teşkilat ve kültürel bahisler halinde, ayrıntısıyla incelenerek, çalışmamızda yerini almıştır.

Anahtar Kelimeler: Sha-t'o, T'ang, Çin, Tibet, Kitan, Hanedan, Teşkilat, Kültür.

Tittle: The Political and Cultural History of Sha-t'o Turks

Writer Name: Cahit Alptekin

ABSTRACT

There's not enough investigation for Sha-t'o's who have made a significant name for themselves.

Sha-t'o's are one of the clans that was born in West Gök-Türk country. The death of Tung Yabgu created a tumult in West Gök-Türk country, in year 630. During that tumult, Sha-t'o's were prevaling around Tanrı Mountains, which was Wu-sun's old country. After 630, some of Ch'u-yüeh clans came China folloving Aşina Mi-che, who was one of kagan's of West Gök-Türk. Be side that some of them stayed with Aşına Ho-lu and İ-pi Tulu Kağan who was getting stronger. This port of Sha-t'o's rebelled against T'ang Dynasty and supported Ho-lu but they were defeated so they commended by T'ang Dynasty. After 659, Sha-t'o's became vanguard combative unit against Turkish clans.

Sha-t'o's refused to be commended by T'ang Dynasty and took their independence back after 712 and accepted by Tibetian authority. İn 808, Sha-t'o's broke up with Tibetians and they escaped to Ötüken area but they couldn't stay there, so they took shelter in China. Chinese comanders put them in Yen-chou, around Ling-chou on North Ordos and charged them to defend Chinese borders. As time went by, some part of the Sha-t'o's went to western Alaşan Mountains, but most part of them went to Ordos's northeast.

From 874, Sha-t'o's served to T'ang Dynasty during contiunal rebellians and provided them longer lives until 907. But in that year, an old rebellious, Chu-wen destroyed T'ang Dynasty and established Later Liang Dynasty. This reason caused the struggle between Sha-t'o's and Chu-wen. Finally, Sha-t'o's won that struggle and established Later T'ang, Later Chin, Later Han Dynasty between 923 and 951.

Especially struggles with Kitan's mainly shaped our political history and in this study, the political history of Sha-t'o's until 979 had been detailed carefully. At the age of their whole family, Sha-t'o's sustained their cultures in China. Also the effect of Turkish culture on Chinese culture had been detailed in the military, political organizations and cultural topics with in this study.

Keywords: Sha-t'o, T'ang, China, Tibet, Kitan, Dynasty, Organization, Culture.

İÇİNDEKİLER

Sayfa No

I. BÖLÜM

VI.-X. ASIRLAR ARASI ORTA ASYA, ÇİN VE TİBET

II. BÖLÜM

BEŞ SÜLALE DEVRİNE KADAR SHA-T'O'LAR (643-907)

III. BÖLÜM

BEŞ SÜLALE DEVRİ (907-960)

IV. BÖLÜM

SHA-T'O KÜLTÜRÜNE VE TEŞKİLATINA DAİR BAHİSLER (923-950)

HARİTALAR LİSTESİ

RESİMLER LİSTESİ

TABLOLAR LİSTESİ

KISALTMALAR LİSTESİ

Bkz. : Bakınız
C. : Cilt
Res. : Resim
S. : Sayfa

GİRİŞ

Sha-t'o Türkleri Batı Gök-Türkler sahasında yaşayan ve Çin'de sülaleler kurmasalar belki de unutulup gidecek "Ch'u-yüeh" adlı ufak bir Türk kabilesine mensupturlar.

Onlar, daha sonra Tibet ve T'ang İmparatorluğu himayesinde birçok askeri/siyasi olaylara karışıp T'ang'lar ortadan kalkınca Çin Tarihinde "Beş Sülale Devri" olarak anılan dönemde "Sonraki T'ang", "Sonraki Chin ve "Sonraki Han" devletleri ile "Kuzey Han Krallığını" kurmuşlardır.

Tezimizin konusunu oluşturan Sha-t'o'lar, özellikle Türkiye'de, üzerine neredeyse hiç çalışma yapılmamış bir konudur. Gülçin Çandarlıoğlu'nun Uygur Türkleri ile ilgili eserlerinde[1] atıfta bulunmasından maada Cevdet Gökalp[2], çalışmasında Sha-t'o'ların sülalelerini kurdukları zamana kadar ki siyasi/askeri tarihlerini Çin kaynaklarına göre ele almıştır. Bu çalışma Sha-t'o'lar konusunun araştırılmasına ön ayak olabilecek bir mahiyetteyse de bilim insanlarımız bu konuya ilgi göstermemişlerdir.

Tarihçilerimizin ezici bir çoğunluğu kendisini Osmanlı Devleti'nin siyasi ve Kültürel tarihini araştırmaya vakfetmişlerdir. Bazı kişiler bu durumun Türkiye Türkleri için doğal olduğunu söyleyebilir. Ancak Atatürk'ün de dediği gibi Türk tarihi bir bütündür. Tarihçilerimiz maalesef Orta ve Doğu Asya'da araştırılmadan kalmış bakir alanları unutmaktadırlar. Bunlar incelendiğinde ortaya Türklüğün yüzünü ağartacak bir tarih serilecektir ki sadece biraz araştırılmaya muhtaçtır.

Dünya literatüründe Sha-t'o'lar konusundaki tek otorite merhum Wolfram Eberhard'dır. O, yaptığı üç önemli çalışmasıyla[3] Sha-t'o'lar hakkında bizlere önemli

---

[1] Çandarlıoğlu, Gülçin, (2004): *Uygur Devletleri Tarihi ve Kültürü, (Çin Kaynakları ve Uygur Kitabelerine Göre)*, İstanbul, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları; Çandarlıoğlu, Gülçin. (2004): *Sarı Uygurlar ve Kansu Bölgesi Kabileleri*, İstanbul, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı.

[2] Gökalp, Cevdet. (1973): *Göktürk Devletinin Kuruluşundan Çingiz'in Zuhuruna Kadar Altaylarda ve İç Moğolistan'da Kabileler*, Ankara, Sevinç Matbaası.

[3] Eberhard, Wolfram. (2000): *T'o-Pa ve Şa-T'o Devletlerinin Harici Münasebetleri*, İstanbul, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı. (Çeviren: Eşref Bengi Özbilen); Eberhard, Wolfram. (Ocak 1947): "Sha-t'o

bilgiler vermektedir. Lakin Eberhard, çalışmalarında Sha-t'o'ların kültürlerine ağırlık vermiş ve siyasi tarihlerini ayrıntısıyla incelememiştir. Son tahlilde bu büyük araştırmacının Türk tarihinde ağırlıklı olarak çalışma yaptığı kısım devlet teşkilatımız ve kültürümüzle ilişkilidir.

Son olarak Sha-t'o'lar konusunda Çinli araştırmacı Wu Hsing-tung'un Doktora tezi[4] yer alır. O, tezinde, Sha-t'o'ların Çin'deki siyasi ve kültürel münasebetlerinin bir manzumesini ortaya koymaya çalışmıştır. Ancak müellifin özellikle Çin kaynaklarından faydalanarak yaptığı çalışma çok büyük değer arz etse de batılı kaynakları, özellikle de Türk kültürüyle ilgili kaynakları, eksik olduğundan, Sha-t'o Kültürünün Çin kültürüyle ilişkisi ve Türk kültürünün özellikleri konusunda eksik kalmaktadır. Hsing-tung, Türk Kültürünü iyice kavramadan yorumlara girişmiş ve çoğu yerde olguyu Çin Kültürüne bağlayarak hataya düşmüştür.

Biz, uzun bir kaynak toplama ve inceleme evresinden sonra ortaya koyduğumuz tezimizde Sha-t'o'ların siyasi ve kültürel tarihlerini ayrıntısıyla ele almaya ve anlatmaya çalıştık. Bu çalışma niteliği ve niceliğiyle konusunda bir ilk olarak sayılabilir.

a) Problem

Tarihte kendilerine oldukça büyük isim yapmış olan Sha-t'o' lar (Cha-t'o) hakkında Türkologlar ve Sinologlar arasında görüş ayrılıkları bulunmaktadır. Barthold'un, "Cha-t'o" kelimesinin Çince "Kum Çölü İnsanları" manasına geldiğini, bu kelimenin Çince transkripsiyonunun "Tch'ou-yue" olduğunu ve bunun Türkçe karşılığının da "Tchöl" yani "Çöl" olacağını belirttiğini ve bunun genel kabul gördüğünü tespit ediyoruz.

Türklerinin Kültür Tarihine Dair", *Belleten*, Cilt XI, Sayı 41, Sayfa: 16-26; Eberhard, Wolfram. (1955): "The Foundation of Sha-'t'o Power in North China (10 th Century)", *60. Doğum Yılı Münasebetiyle Zeki Velidi Togan'a Armağan*, Sayfa:1-13.

[4] Hsing-tung, Wu. (1970): *Beş Sülale Çağında Sha-T'o'ların Çin Toplumuna Etkileri*, Doktora Tezi, Taipei.

Sha-t’o’lar, Batı Gök-Türk ülkesinde doğan boylardan biridir. Batı Gök-Türk Devleti 630 yılında Tung Yabgu’nun ölümü üzerine iç karışıklığa sürüklenmişti. İşte bu esnada Tanrı Dağları havalisinde Wu-sun’ların eski topraklarına hüküm sürüyorlardı. Bu sırada Ch’u-yüe boyu onların ataları olarak gösterilmektedir. Yani Ch’u-yüe’ler, Sha-t’o gruplarının ilk adı idi. Ch’u-yüe’ler, Ch’u-mi’lerle Sir Tarduşlar gibi karışık bir vaziyette yaşıyorlardı.

Batı Gök-Türkler ülkesinde iç karışıklık ve savaşların durmadığı bu dönemde Urumçi’nin kuzeyindeki Chin-Shan’dan güneye doğru uzanan ve Barköl’ün doğusunda bulunan geniş kumluk sahada bulundukları için Ch’u-yüe’ler bundan sonra “Kum Yığını” ve “Çöl İnsanları” manasında “Sha-t’o” adıyla anılmaya başladılar.

Önceleri Batı Gök-Türklere bağlı olan Sha-t’o’lar, 659 sıralarında T’ang Hanedanı (618-906) hâkimiyetine girdiler. Ancak özellikle 712’den itibaren Doğu Gök-Türklerin etkisi ile T’ang hâkimiyetinden kurtulan Sha-t’o’lar, Tibet hizmetine girerek 785-805 arasında Tibetlilerin öncü kuvveti olma hizmetini ifa ettikleri gibi 878’de bir süre Ordos’da bağımsız yaşadılar.

880’den sonra tekrar T’ang Hanedanı (618-906) hizmetine giren Sha-t’o’lar, onlar lehine birçok askeri başarı kazanmışlar, Çin’de 876 tarihinde başlayan büyük isyanı 880 sonunda bastırmışlardır. T’ang Hanedanına büyük hizmetlerde bulunan Sha-t’o’lar, bu hanedanın asilerden Chu-wen, tarafından tasfiye edilmesiyle başlayan “Beş Sülale” devrinde Sonraki T’ang (923-936), Sonraki Chin (936-946) ve Sonraki Han (947-950) adlarında üç hanedan kurmuşlardır.

Sha-t’o’lar’ın tarihi etraflıca incelenmemiş ve eksik kalmış bir konudur. Özellikle Çin’deki T’ang Hanedanına hizmetleri ve kurdukları sülalelerin siyasi kültürel münasebetlerinin tam manasıyla ortaya konulmamış olması çok dikkat çekicidir. Kurdukları hanedanlar devrinde Sha-t’o’lar, Türk adetlerini devam ettirmişler ve Çinlileri birçok konuda etkilemişlerdir. Bunları etraflıca araştırılıp sonuca bağlanması için böyle bir çalışma elzemdir. Sha-t’o’ların tarihlerinin aydınlatılması gerekmektedir.

b) Amaç

Sha-t'o'ların siyasi ve kültürel münasebetleri ile bunların sonuçlarını aydınlatmak Çin ile ilişki tarihimizin çok geniş ufuklar kazanmasına yol açacaktır.

Bu çalışmada Sha-t'o'ların kim oldukları tarihi önemleri, nerelerde bulundukları, Gök-Türkler, Uygurlar, Sui Hanedanı ve T'ang Hanedanı ile ilişkileri incelenecek; özellikle T'ang ile ilişkileri üzerinde durulup Çin'de kurdukları sülalelerin tarihi, siyasi ve kültürel etkileri üzerinde çalışılarak Türklerin bu şubesinin Türk tarihi için arz ettiği önem ortaya konulmaya çalışılacaktır.

c) Önem

Kendine özgü savaşçı bir Türk topluluğu olan Sha-t'o'ların, tarihi, siyasi kültürel münasebetlerini ilk defa olarak ayrıntılarıyla ortaya koyabilmek, Türk Milletinin özellikle Çin tarihi ve kültürü üzerindeki etkisi hakkında bilgi sahibi olabilmek ve araştırmacılara çok geniş, yeni sahaların açılabilmesi açısından önemlidir.

Ayrıca bu çalışma Çin'de kurulmuş diğer Türk kökenli hanedanlar olan ilgiyi arttıracak, Türk tarihinin araştırılmamış alanlarını gözler önüne serecektir.

d) Sayıtlılar

- Araştırmada ortaya konulacak bilgilerin geçerlilik ve güvenilirlik derecesi yüksek olacaktır.
- Kaynak taraması yapılmıştır.
- Konu ile ilgili yapılan akademik yayınlar, yorum ve tenkitler araştırılmıştır.

e) Sınırlılıklar

- Konu ile ilgili olarak Edirne ve İstanbul Kütüphanelerinde araştırma yapılmıştır.
- Kaynak tespiti yapılmıştır.
- Konu ile ilgili bugüne kadar yazılmış kitaplar, makaleler ve süreli yayınlar takip edilip kullanılmıştır.

I. BÖLÜM

VI-X. ASIRLAR ARASI ORTA ASYA, ÇİN VE TİBET

A. VI.- X. ASIRLAR ARASI ORTA ASYA, ÇİN VE TİBET' İN DURUMU

Sha-t'o'ların ortaya çıktığı, siyasi/askeri mücadelelere katıldığı ve Çin'de sülaleler kurduğu VI. ve X. asırlar arası dönem Orta Asya'da Büyük Gök-Türk Kağanlıklarının yükseldiği, Çin'in önce Sui'ler, sonra da T'ang'larla birliğini sağlayıp tarihi yönünü çizdiği, Tibet'in tarih çağlarına girip korkulan bir imparatorluk vasfıyla Doğu Türkistan için Çin ve Uygurlarla kanlı savaşlara girdiği bir dönemdir.

Bu asırlar Asya'nın yükseldiği ve bu coğrafyada kurulan devletlerin etkisinin Bizans sahasına kadar hissedildiği parlak bir dönem olmakla dikkat çeker. Tezimizin konusu olan Sha-t'o'ların böyle bir dönemde ortaya nasıl çıktığını, neler yaşadıklarını ve sonuçlarını incelemek için dönemin güçleri tanımak yerinde olacaktır.

1. Gök Türkler

Tarihte "Türk" adını kullanan ilk devlet olan Gök Türkler, Sha-t'o'ların atalarının bu devletin batı kanadında ortaya çıkıp siyasi hadiselerde rol alması bakımından araştırmacılar için önem taşımaktadır. Batı Gök Türk devletinin bağımsızlığı için çırpınan kahraman fakat talihsiz Tu-lu ve Ho-lu kağanların yanında yer almışlar, onların istiklal mücadelelerine katılmışlardır. Ho-lu kağan'ın tasfiyesinden sonra ve bilhassa 660 yıllarından sonra daha belirli bir hal alan Sha-t'o'lar, şefleri Chin-shan ve Fu-kuo zamanında akıllıca bir siyaset güderek bir yandan Tibetlilerden sakınmanın, öbür yandan Çin vesayeti altında gelişmenin yolunu bulmuşlardır.

Konumuz açısından özellikle Gök-Türkleri tanıtmayı ve onların birinci kağanlık devri olaylarının kısaca anlatmayı gerekli gördük.

Juan Juan Kağanlığının "Altaylı Demircileri" olarak ortaya çıkan bu topluluğun kökeni Çin kaynaklarına göre Hiong-nu'lara dayanmaktadır.[5] Gök Türklerin V. asrın ortalarında Tabgaçlar (Topa/Wei) tarafından ortadan kaldırılan Kuzey Liang (Pei Liang) Hunlarının ardılları olabilecekleri tahmin edilmektedir. Nitekim Türklerin Ergenekon Destanının bu tarihi olayların masalsı anlatımları olabilme ihtimali bulunmaktadır.

Buna göre Aşina ailesi önceleri Shan-hsi'nin batısında oturuyorlardı. Tabgaçların V. asrın ortalarında Kuzey Liang Hun sülalesini ortadan kaldırmalarıyla 500 aile kadar kısım kuzeye ve batıya kaçarak Juan Juan'lara tabi oldular.[6] Juan Juan'lar onları Altay Dağları eteklerine yerleştirdiler ve silah yapma vazifesini onlara tevcih ettiler.

545 Senesinde Juan Juan'lara daha önce üç kez baş kaldırmış olan Tölesler, Gök Türk Başbuğu Bumin (Tumen) tarafından ezilirler ve ona bağlanırlar. Bu sırada Juan Juan Devleti taht mücadelelerinden yeni çıkmış ve zayıf bir haldedir. Başlarında da A-na guay (Anagüey) bulunmaktadır.[7]

Çin'in Kuzeyini hâkimiyet altında tutan Tabgaçlar (Topa/ Wei) ise Doğu ve batı olarak ayrılmış ve mücadele içindedirler. Bir süre sonra Batı Wei, Sonraki Chou olurken; Doğu Wei Devleti, Tsi (Kuzey Chi) Hanedanı olacaktır.

Bumin, 546 senesinde yaptığı hizmete karşılık Juan Juan Kağanı Anagüey'in kızıyla evlenmek ister. Ancak bu isteğin karşılığı bir aşağılama mesajı olunca Bumin, bağımsızlık amacı için Batı Wei İmparatorunun kızını ister. İmparator, Doğu Wei'lere karşı bir destek olması ümidini taşıyarak bu teklifi kabul eder ve kızını Bumin'e verir.[8] Artık Çin İmparatorunun damadı olan Bumin, Anagüey'e bağlılık durumunu rafa kaldırarak saldırıya girişir ve 552'de onu ağır bir mağlubiyete uğratır. Üzüntüsünden intihar eden Anagüey'in kafatasından içki kadehi yapılır.[9]

---

[5] Lıu Mau Tsaı, (2006): *Çin Kaynaklarına Göre Doğu Türkleri*, Selenge Yayınları, İstanbul, s. 13.
[6] Ahmet Taşağıl, (2003): *Gök Türkler I*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, s. 12-13.
[7] Lev Nikolayeviç Gumilöv, (2002): *Eski Türkler*, Selenge Yayınları, İstanbul, s. 34.
[8] Nazım Tektaş, (2007): *Tanrının Askerleri 2 /Göktürkler, Uygurlar, Kırgızlar, Türgişler,* Çatı Yayıncılık, İstanbul, s. 20-21.
[9] Rene Grousset, (2006): *Bozkır İmparatorluğu*, Ötüken Neşriyat, İstanbul, s. 110-111.

Bu olaydan sonra Bumin, merkezini Ötüken'e yani kutlu sayılan merkeze taşımakla Hiong-nu'ların varisi olduğunun altını çizmiş olur.[10] Bu sırada ülkenin batı kanadının yönetimine "Yabgu" unvanıyla İstemi geçmiştir.

Bumin, 552'de ölünce yerine kardeşi Ko-lo, 1 sene kadar Kağanlık yapar. 553'te Ko-lo'nun ölümüyle Bumin'in diğer kardeşi Mukan (553-572), Kağanlık mevkiine geçer.[11]

Mukan, Juan Juan'ları Çin'e kaçırıp, Kitan ve Kırgızları hâkimiyeti altına aldı. Batı Wei'lerin yerine geçen Sonraki Chou'lara sığınan 3000 Juan Juan'ı geri alıp hemen sınırda öldürttü.[12] Daha sonra Chou'larla birleşip Doğu Wei'leri yendi. Doğu Wei'lerin yerini alan Tsi Hanedanıyla savaştı. Hakan, kızı As-he-na'yı Chou Hükümdarı Wu-ti ile evlendirdi.[13](568) Ancak bir süre sonra Türk-Chou ilişkisi bu hanedanın aşırı güçlenmesi yüzünden bozulmuştur.

Mukan'ın 572'deki ölümü üzerine Taspar'ın (Ta-po) 573-581 yıllarını ihtiva eden hükümdarlığı başlar. Taspar zamanında Türkler Asya'ya hakimdi. Onları yanlarına çekmek için Chou ile Tsi Hanedanları mücadele etmekteydiler.[14]

Taspar, Tsi Hanedanından bir prenses aldı. Sonra da güçlenen Chou'lar ile arası açılınca onlara saldırdı. Bu arada Chou İmparatoru öldü. Taspar, yeni hükümdarın kızına talip oldu. Bu sırada bütün Kuzey Çin'i ele geçirmiş, yani Tsi Devletini mağlup edip ortadan kaldırmış olan Chou'lar, bu teklifin kabul edilmesi için şart olarak Taspar'dan elinde bulunan Tsi Prensini teslim etmesini istediler. Önce bu isteğe saldırarak karşılık veren Taspar, sonunda bu prensin bir av partisi sırasında Chou'lar tarafından kaçırılmasına göz yumdu. Bu olay Taspar'ın itibarını çok sarstı.[15]

581 Senesinde ölen Taspar'ın zamanında Budizm Gök Türk ileri gelenleri arasında yayılma göstermiştir.

Taspar'ın ölürken yerine geçmesini vasiyet ettiği Ta-lo-pien, annesi asil soydan olmadığı için tahta oturamayınca devlet adamları oğlu An-lo'yu kağan ilan

[10] Jean Paul Roux, (2006): *Orta Asya Tarih ve Uygarlık*, Kabalcı Yayınevi, İstanbul, s. 134.
[11] Cemal Anadol, (2006): *Türkler / Tarihe Hükmeden Millet*, Bilge Karınca, İstanbul, s. 644.
[12] Saadettin Gömeç, (1999): *Kök Türk Tarihi*, Akçağ Yayınları, Ankara, s. 15.
[13] İbrahim Kafesoğlu, (2005): *Türk Milli Kültürü*, Ötüken Neşriyat, İstanbul, s. 99.
[14] Taşağıl, A., 2003: 27.
[15] İbrahim Kafesoğlu, (2005): *Türk Milli Kültürü*, Ötüken Neşriyat, İstanbul, s. 103.

ettiler. İşbara da (Şa-po-lüe) bu konuda onlara destek oldu. Ancak An-lo'nun taht için yeterli olmadığı anlaşılınca ortak kararla İşbara, Kağan ilan edildi. Ta-lo-pien de , "A-po Han" adını alıp kuzeyde kendini Kağan ilan etti.[16]

Bu sırada Çin'de 360 yıl sonra bütün Çin'i birleştiren Sui Hanedanı iktidara gelmişti. (581-618) Ancak İşbara'nın Çinli Hatunu, Chou Hanedanındandı ve ailesinin intikamı için İşbara'yı Sui'ler üzerine saldırttı. Bu arada Çinli general ve diplomat Chang Sung-sheng'in faaliyetleriyle Gök Türk Beylerinin arasına soktuğu nifak nedeniyle bu seferler başarısız oldu.[17] İstemi'nin yerini alan oğlu Tardu (Ta-tou) bu sıralarda Sui'lerin kendisine gönderdiği kurt başlı sancağı alıp istiklalini ilan etmişti. Sıkışan ve başarısız olan İşbara da Sui'lerin tabisi oldu.[18] Bu sırada Tardu, bütün Gök Türk ülkesini ele geçirmeye çalıştı. Kısa bir süre başarılı olduysa da özellikle Chang Sung-sheng'in faaliyetleri sonucu yenilerek geri çekildi. 603'ten sonra Tardu'nun hakkında bir haber alınamadı. Kuku-nor taraflarında kayboldu.[19]

İşbara, Çin yardımıyla Ta-lo-pien'i yendi ve ailesini öldürdü. İşbara 587'de ölünce yerine kardeşi Cu-lo-hu, "Mo-ho" (Baga) unvanıyla tahta çıktı. Bir savaşta ölünce yerine İşbara'nın diğer oğlu Tu-lan, Kağan oldu.[20] Bu arada Tu-li adlı prens bir Çinli Prenses itedi. Çinliler Tu-li ile işbirliğine giderek ona, İşbara'nın dul eşi olan Chou Hanedanı mensubu Çinli Prensesi iftira attırmak suretiyle yok ettirdiler. Tu-lan gerçek durumu öğrenince Tu-li'yi yok etmek istedi. Ancak Tu-li Sui'lere sığınmıştı ve onlardan "Ki-min" unvanını aldı. Tu-lan Tardu ile birlikte olup Ki-min'i yenilgiye uğrattı, ancak Sui'nin desteğini alan Ki-min, Tu-lan'ı saf dışı edip Doğu Gök Türk tahtına Sui'lerin adamı olarak oturdu.(600-609)[21]

Bu dönemde Çin hizmetine giren Türkler arttı. 609'da Ki-min ölünce yerine oğlu Şi-pi geçti. O Sırada Çin'deki karışıklıklar Doğu Gök Türklerin, Şi-pi önderliğinde, bağımsızlıklarını tekrar ele almaları için bir fırsat oldu.[22] Sui'lerin İmparatoru Yang-ti'nin 615 senesinde felaketle biten Kore Seferi, devleti çok zayıflatmıştı. Yaklaşık 1 milyon Çin askerinin telef olmasına yol açan bu sefer Şi-pi için fırsat oldu. Çin'e vergi

---

[16] Tsaı, 2006: 66.
[17] Tektaş, 2007a: 73-74-75.
[18] Tektaş, 2007a: 77-78.
[19] Jean Paul Roux, (2007): *Türklerin Tarihi Pasifik'ten Akdeniz'e 2000 Yıl,* Kabalcı Yayınevi, İstanbul, s. 102.
[20] Taşağıl, A., 2003: 48-50.
[21] Taşağıl, A., 2003: 53-54-55.
[22] Gumilöv, 2002: 213-214.

göndermeyi kesen Şi-pi, Kuzey eyaletlerini teftişe çıkan Sui İmparatoru Yang-Ti'yi Yen-men kalesinde kuşattı.[23] T'ang Hanedanının gerçek kurucusu askeri deha Li-Shih-min taktik hilesi ve Ki-min'den Şi-pi'ye miras kalan Sui'li prenses İ-Çeng'în kuzeyde isyan çıktığı iftiraları İmparatorun kurtulmasını sağladı. Ancak bu olay Yang-ti'nin itibarının sonu oldu. Bundan sonraki iç savaş 618'de Çin tahtına T'ang Sülalesini getirdi. (618-907)

Şi-pi 619'da öldü ve yerine önce Çu-lu geçti. Ancak bunun İ-Çeng tarafından zehirlenerek öldürülmesiyle Kie-li (Hieli/ İl Kağan) geçti.

Sui'lerin yıkılışı ve T'ang'ların iktidara gelişi sırasındaki karışıklıklardan istifade eden İl Kağan, Çin içlerine akınlar yapar ve hatta T'ang başkenti Ch'ang-an (Xian) yakınlarında iki mevkii bile ele geçirir, ancak Li Shih-min karşısında 626'da yenilgiye uğrar ve mütareke ister, ancak 627'de tekrar Ch'ang-an önlerinde belirir. Beylerine güvenemediğinden burada Li Shih-min ile barış yapmak zorunda kalır. (627 Wei Nehri Barışı)[24] Ancak İl Kağan'ın çevresine güveni azalmıştı. Bir süre beyleri onu terk ettiler. T'ang'lar Sui politikasını devam ettirirler. Yani aktif diplomasi, nifak politikası ve saldırı. T'ang'lar İl Kağan'ı sıkıştırırlar, İl Kağan sonunda yakalanır, ancak öldürülmez. (630) Ancak kederinden 634'te ölür.[25] Babası Kao-Tsu unvanlı Li yüan'ın yerine tahta oturan Li Shih-min'in kendisini 630'da "Türklerin Gök kağanı" ilan etmesiyle Doğu Gök Türkler son bulur.[26]

a. Batı Sahası:

Konumuz açısından Gök Türklerin Batı sahasında meydana gelmiş olan mücadeleler bizim için çok önem taşımaktadır. İleriki kısımlarda ayrıntılı olarak bahsedeceğimiz bu mücadelelere bir giriş olması açısından batı sahası olayları hakkında kısa bilgi vermeyi gerekli görüyoruz.

---

[23] Gumilöv, 2002: 215-216.
[24] Grousset, 2006: 121-122.
[25] Sinor, 2002: 414.
[26] Kafesoğlu, 2005: 108

Gök Türk Devleti kurulduğunda Doğu kısmında Kağan olarak Mukan'ın tahta geçmesine karşılık İstemi, "Yabgu" unvanıyla batı sahasının yönetimini eline almıştı.

İstemi 562'de Sasanilerle yaptığı ittifak doğrultusunda Eftalitlere üstünlük sağlar ve ortadan kaldırılan bu devletin toprakları Hüsrev Anüşirvan ile İstemi arasında paylaşılır.[27] Bu savaşta ana kaygı ipek ticaretinden elde edilecek gelirlerdir. Ancak Hüsrev Anüşirvan bu gelirlere tek başına sahip olmak istediğinden, bir süre sonra İstemi'nin gönderdiği elçilere sert davranmış, hediye getirilen ipekleri yaktırmış ve tekrar gelen Gök-Türk elçilerini zehirletmiştir.[28] Bu zehirleme olayından sağ kurtulmayı başaran Soğdlu Maniakh adlı elçi, Sasanilere karşı ittifak amacıyla Bizans'a gönderilir.(567) Bizans ile ittifak yapılır. Sasanilere karşı imzalanan ittifak 30 yıllık ve aralıklarla devam eden bir savaşa neden olmuştur. Bunun en önemli sonucu Bizans ve Sasanilerin yıpranmasının Araplara getirdiği avantaj ile büyük İslam fetihlerinin önünün açılmasıdır.[29] Gök Türkler Sasani savaşlarında pek başarı sağlayamadılar. Sasaniler Bizans İmparatorluğuna da üstünlük sağladılar.

İşbara'nın ölümüyle yerine oğlu Tardu geçti. Ancak 582 senesinde Doğuyla bağlantısını koparan Tardu, bağımsızlığını ilan etti. Bütün Gök Türk sahasını ele geçirmek istedi, ancak yenildi ve 603'te ortadan kayboldu.

Tardu'nun ortadan kaybolmasıyla yerine onun oğullarından Tu-lu'nun oğlu Çu-lo (Chu-lo) geçti. İki küçük Kağanlık ihdas etti. Biri soğd şehirlerinin kontrolü için Taşkent'in kuzeyinde, diğeri ise Kuça'nın kuzeyindeydi.[30] Sert siyaseti Töleslerin ve Sir Tarduşların isyanına ve Ch'i-pi boyu lideri Baga'nın "Kağan" ilan edilmesine yol açtı. Bir süre sonra Çin'e sığınmak zorunda kalan Çu-lo(612), Doğu Kağanı Şi-pi'nin isteğiyle ortadan kaldırıldı.[31]

Bundan sonra hâkimiyet Tardu'nun torunlarından She-kuei'e geçti. (611) Kısa zamanda dağınık boyları topladı, ama fazla yaşayamadan öldü. Yerine Tung Yabgu geçti. Bu Hakan, batı sahasına en parlak devrini yaşattı. Batı Gök Türkler hiç bu kadar güçlü olmamışlardı. Ancak 630 yılında amcası Bagatur tarafından öldürüldü.[32] Bundan

[27] Gömeç, S., 1999: 17-18.
[28] Gömeç, S., 1999: 19.
[29] Roux, J., P., 2006: 138.
[30] Taşağıl, A., 2003: 89.
[31] Taşağıl, A., 2003: 91.
[32] Anadol, 2006: 649.

sonra ülke 657 yılında tamamen Çin kontrolüne girene kadar karışıklıklar yaşadı. Bu dönemde Batı Gök Türklerin başına sırasıyla Ni-shu, İ-p'i-po lü Yabgu Kağan, Tu-lu, İşbara (Tung-e Şad), Yü-ku Şad, She-koei ve Ho-lu geçtiler. Batı Göktürk sahasında birçok siyasi ve askeri hadiseler oldu ve bu hadiselerde Sha-t'o'ların ataları Chu-yüeh'ler önemli roller oynadılar. İkinci Gök Türklerin Kapgan kağanı döneminde ilk Gök Türk Kağanlığının büyüklüğü birkaç yıllığına tesis edildi ise de kalıcı başarılar elde edilemedi.[33] Bu eski Batı Gök Türk toprakları Kapgan'ın fethini takip eden yıl dışında siyasi olarak birlik içinde değildi.[34] Biz şimdilik 630-657 arası hüküm süren Kağanların sadece adlarını vermekle yetiniyor ve ileriki sayfalarda Batı Gök Türk sahasında bu yıllarda olan mücadeleleri ayrıntılarıyla ele almak üzere sözümüzü Sha-t'o'ların tarih sahnesine adım attığı dönemin bir başka büyük gücü olan Uygurları tanıtacağımız bahse getiriyoruz.

---

[33] Gök Türkler 681- 744 arası süren ikinci Kağanlık devrinde, 699-711 arası süren belli belirsiz etkiyi saymazsak, Batı sahasında hâkimiyet kuramadılar. 699-700 Yıllarında Gök-Türkler'in Türgiş Kağanı U-çe-le'ye karşı harekete geçtiğini görüyoruz. Bu sırada henüz Türgişlerin hâkimiyeti altında bulunmayan Ch'u-yüeh kabilelerinden faydalanmak istemişlerdi. Gök-Türkler, Türgişlerin Yedisu'ya yaklaşmalarını önlemek amacıyla Bilge ile Kültigin'i Ch'u-yüeh Kabileleri üzerne göndererek 701 senesinde onları hâkimiyet altına aldılar. Bu seferin hedefi daha da genişti. Aslında Gök-Türkler bütün Soğd ülkesini istemekteydiler. Bu sırada 50 bin kişilik bir T'ang ordusu da Iduk-baş'da bozguna uğratılıp kumandanları esir alındı. Sonuçta Soğd bölgesi elde edilemedi. Yukarı İrtiş'teki Karluklar, Yulduz Vadisi ve Güney Çungarya'daki Hu-vu'lar ile Shu-ni-shih'ler itaate alındı. Basmıllar'da 703'te Gök-Türk hâkimiyetini kabul ettiler. Ancak Kapgan devrinin son kısımlarında olan isyanlar Batı bölgesini Gök-Türklerden kopardı. (711) Durum 716'dan itibaren kesinlik kazandı. Bu sahalar sırasıyla Tibet, Türgiş ve Karlukların elinde kaldı. (Bkz. V. V. Barthold, (1990): *Moğol İstilasına Kadar Türkistan*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, s. 202.)

[34] Istvan Vasary, (2007): *Eski İç Asya'nın Tarihi*, Ötüken Neşriyat, İstanbul, s. 121.

Harita 1: Gök Türkler (6-8. Yüzyıl)

2. Uygurlar

Sha-t'o tarihi için dönemin bir başka önemli devleti Uygur Kağanlığıdır. (745-840) Biz, Sha-t'o'ların menşei meselesinde ileriki sayfalarda konuyu daha geniş olarak alacak olmamıza rağmen, Barthold'un, "Tokuzguz kavmi Sha-t'o'lar olup, Tibetliler Sha-t'o'ları doğuya sürünce İslam dünyası Tokuzguz adını Uygurlara mal etmiştir" diyerek aradaki bağlantıyı ortaya koymaya çalıştığını belirtmek isteriz.[35]

Sha-t'o'lar 765 senesinde vuku bulan An-lu-shan İsyanında T'ang galibiyeti için Uygurlarla beraber hareket etmişlerdi.

768 senesine kadar Sha-t'o'lar, Uygurların müttefiki olarak kalmış, ancak Uygurların yüksek vergisinden rahatsız olduklarından Tibetlilere yanaşmışlar ve bu devlet Sha-t'o'lar sayesinde Beşbalık'ı işgal etmişlerdi. Lakin Uygurlar 788'de burayı geri almalarına rağmen Beşbalık halkı buradaki Sha-t'o'larla beraber şehri yine Tibetlilere teslim etmişti.[36] Uygurların 790 senesindeki istirdat teşebbüsü de başarısız oldu.

795 yılına kadar Beşbalık'ta oturan Sha-t'o'lar, Tibetliler tarafından Kansu'ya nakledilmişler, ancak Tibetlilerle araları bozulunca 808 yılında Kansu'dan Ötüken'e kaçmışlardı. Lakin Sha-t'o'lar burada da tutunamayıp Tibet takibinden Çin'e sığınmışlardır.[37]

Uygur-Sha-t'o münasebetlerini ileriki sayfalarda ayrıntısıyla anlatacağımız için şimdilik bu kısa girişle yetinerek Uygur tarihinden kısaca bahis açacağız.

Uygurlar, Çin tarihinde uzun bir süre adları anılmış bir topluluktur. Soyları, Hiong-nu'ların ardılları olan Kao-kiu ya da Töleslere dayanır.[38] Uzun süredir Çin ile ilişki içindeydiler. Çin, Uygurları Gök Türklere karşı birçok kez kışkırtmış ve direnmeye geçmelerini sağlamıştır.

---

[35] V. V. Barthold, (2006): *Orta Asya Türk Tarihi Hakkında Dersler*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, s. 40-41.
[36] Özkan İzgi, (1987): *Uygurların Siyasi ve Kültürel Tarihi (Hukuk Vesikalarına Göre)*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara, s. 36.
[37] Gökalp, 1973: 41.
[38] Tektaş, 2007a: 261.

744 senesinde Basmıl-Uygur-Karluk ittifakı II. Gök Türk Devletinin son Kağanı Ozmış'ı öldürerek başını T'ang sarayına gönderdiler. Basmıllar ile kısa bir mücadeleden sonra Ötüken tahtına Uygurlar oturdu.[39] İlk kağanları 747'de ölen Kutluk Bilge Kül Kağandır. Onun ölümüyle devlete parlak devir yaşatan Moyen-Çor iktidara gelmiştir.[40]

755 yılında Türk kökenli An-lu-shan, esas olarak Türklerden oluşturduğu bir ordunun başında T'ang'lara karşı ayaklandı ve iki başkent Lo-yang ile Ch'ang-an'ı ele geçirdi. Bu durumda T'ang'lar Moyen-Çor'dan (747-759) yardım istediler.[41] Moyen-Çor, Çin'e "Yabgu" unvanlı oğlunu gönderdi. O da tahtı gasp edeni yenip bol hediye ile ülkesine döndü. Aynı yıl An-lu-shan ve oğlu öldürüldü.(758) Bu isyanın bastırılmasında Uygurlarla Sha-t'o'lar beraber hareket ettiler.[42]

Ancak 761 yılında An-lu-shan'ın Türk asıllı komutanı Shih-sih-ming isyan etti. Ancak o, öldürülünce yerini oğlu Shih-chaoi aldı.[43] O, Moyen-Çor'un halefi Bögü Kağan'a T'ang'lara olan desteğini çekmesi karşılığında hazineler teklif etti. Bögü Kağan bir süre T'ang Hanedanı ile Shih-chaoi arasında bocaladı.[44] Çin'in T'ang'ları adına savaşan Türk Generali Pu-ku Huai-en nihayet onu T'ang tarafına çekti. (Pu-ku, Bögü Kağan'ın kayınbabası idi) Neticede Shih-chaoi yakalandı ve başı kesildi.[45] Uygurlar, 20 Kasım 762'de Lo-yang'a girdiler ve yağmaladılar. 764'te ise Pu-ku Huai-en isyan etti. Uygur ve Tibetlilerden yardım istedi. Onlara Ch'ang-an'ı yağmalattı.[46] Ancak Huai-en'in ölümü ittifakı dağıttı. Uygurlarla anlaşan Çinliler onları kendi taraflarına çektiler ve birlikte Tibetlilere saldırıp onları müthiş bir mağlubiyete uğrattılar.[47] Uygurlar 790 yılında Tibetlileri kovmak için yeniden geleceklerdir.[48] Tabi bu isyanlarda Sha-t'o'lar, T'ang'ların müttefiki olarak çok yararlılıklar gösterdiler. Tezimizin ilgili kısımlarında bu konuları ayrıntısıyla anlatacağız.

---

[39] Saadettin Gömeç, (2004): *Uygur Türkleri Tarihi ve Kültürü*, Akçağ Yayınları, Ankara, s. 23-24.
[40] Sinor, 2002: 435.
[41] Doğan Avcıoğlu, (1999): *Türklerin Tarihi II*, Tekin Yayınevi, İstanbul, s. 701-702.
[42] Avcıoğlu, 1999b: 702-703.
[43] Gumilöv, 2004: 479.
[44] Gömeç, S., 2004: 42-43.
[45] Çandarlıoğlu, 2004a: 17.
[46] Gumilöv, (2004): 484.
[47] Çandarlıoğlu, 2004a: 18.
[48] Wolfram Eberhard, (1995): *Çin Tarihi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, s. 214.

Uygur Kağanlığı her zaman barış ve sükûnet içinde değildi. Bu ülkede en azında iki Kağan'ın yaşamı öldürülerek son buldu. Beşincisi Külüg Bilge 790'da[49], on birincisi 832 yılında öldürüldü. Bir diğeri on ikincisi ise naibinin ayaklanması üzerine intihar etti.[50]

800'e Doğru Uygurlar Karaşar, Beşbalık ve Turfan'da yani Tarım Irmağı boyundaki zengin alanlarda yerleşerek gelecekleri için güvence sağladılar.[51] Güçlü Devirlerinde Uygur Kağanlığı Mani dininin koruyucusu oldu. Bu özellikleri Çin topraklarına göze çarpar.

Uygurlar defalarca müdahale edince Çin, doğal olarak, onların etkisi altına girmişti.

789'da Alp Kutluk Bilge Kağan'ın öldürülmesi Yaglakar Hanedanlığına son verdi. Yerlerine geçen Ediz Hanedanı çok yetersiz kaldı. 832'den sonra anarşi arttı. Alp Külüg Bilge Kağan(832-839) kendisine yardım için Sha-t'o'ları çağıran Chüeh-lo-wu'nun komplosu ile karşı karşıya kalınca intihar etti.[52] 840'ta başkaldıran Külüg Baga, Kırgızlara çağrıda bulundu.[53] 100 bin kişilik Kırgız ordusu Uygur başkenti Ordu Balıg'ı yakıp yıktılar ve büyük bir katliam yaptılar. Kıyımdan kurtulanlar güneye ve batıya kaçtılar. Çin'e sığınmaya çalışanlar fena muamele gördüler. Nihayetinde Kırgız-Çin arasında birkaç gidip gelmeden sonra 848'de ortadan kayboldular. Çin, 845'ten sonra sistemli olarak Mani dinine saldırılara başladı. Yabancı dinler ülkede yasak edildi.[54]

Yaglakarların da içinde bulunduğu on beş Uygur boyu ise, Çin'e güvenmeyip Karluk ülkesine doğru ilerlediler. Altay Dağlarında iki gruba ayrıldılar. Biri Tibet'e diğeri ise Doğu Türkistan'a gitti. Tibet'e giden grup Batı Kansu'da Tun-huang'dan Kan-chou'ya kadar uzanan toprakları işgal etti. İkinci grup ise Kuça'dan Beşbalık'a kadar uzanan bölgeye yerleştiler. Yaklaşık bir elli yıl boyunca Kan-chou'nun iki merkezinde, yani Kan-chou ve Su-çeu'da (Kao-ç'ang) yaşadılar.[55]

---

[49] Nazım Tektaş, (2007): *Tanrının Askerleri 3 / Karluklar, Karahanlılar, Oğuzlar, Sabarlar, Avarlar, Kazaklar, Bulgarlar, Macarlar, Peçenekler, Kıpçaklar*, Çatı Yayıncılık, İstanbul, s. 23.
[50] Roux, J., P., 2007: 163.
[51] Roux, J., P., 2007: 163.
[52] Peter B. Golden, (2007): *Türk Halkları Tarihine Giriş,* Karam Yayınları, Çorum, s. 190.
[53] Kafesoğlu, 2005: 134.
[54] Grousset, 2006: 154.
[55] Roux, J., P., 2007: 166.

Kan-chou'dakiler (Sarı Uygurlar) ve Kao-ç'ang'dakiler (Turfan Uygurları) olmak üzere iki önemli ve kültür tarihimiz açısından parlak birer ışık olan devletler kurdular. Çin'de Beş Sülale Devrinde özellikle Sonraki T'ang Sülalesi (923-936) döneminde bu Uygurlardan elçiler gelmiştir.

Sonraki T'ang'lar Devrinde Kan-chou Uygur Kağanı Jen-mei ve "vazifeye koyuluş ordusu"ndan Ts'ao I-chin yakınlaşma için ilk büyük delegasyonu göndermişler ve henüz Lo-yang'a yerleşmiş Sonraki T'ang İmparatoru Chuang-tsung çok memnun olmuş ve Jen-mei'ye "Cesur ve Dürüst Kağan" unvanını verdi.[56] Ts'ao I-chin'i ise Vazifeye koyma ordusu kumandanlığı imparatorluk komiseri" yaptı.[57]

Jen-mei'nin ardılı "Tigin" 925 Ağustosunda saraya bir elçilik ile mektup göndermiş, halefi A-fei-yü, Çin sarayına aralıksız elçiler göndermiştir.[58] Devamlı elçi gönderilmesi bu 924-928 sıralarında Kan-chou Uygurlarında karışıklığa delil olabilir.[59]

929 Mart elçiliğini takiben Jen-yü'ya "Medeniyete Şekil Verdiren Kağan" unvanını vermek üzere Sonraki T'ang İmparatoru Ming Tsung (926-933) Kan-chou'ya bir imparatorluk komiseri göndermiştir.[60]

Sonraki T'ang'lar devrinin geri kalan süresinde hemen hemen hepsi Uygurların beraberinde gelmiş birçok Tibet elçisi de olmuştur.

934'ün başlarında II. Jen-mei Kağan, haraç eşyalarını taşıyan bir elçilik heyeti göndermiş[61] ve Ming Tsung 933 Aralık ayında ölünce Kan-chou elçilerini 934 Ocak ayında genç İmparator Mien-ti kabul etmişti. 934 Mayıs ayında ise Mo-ti, Mien-ti'yi devirerek imparator oldu ve saraya gelen Kan-chou, Sha-chou ve Kua-chou elçilerini korumaları için kuzey batı eyaletlerinin askeri idarecilerini görevlendirdi.[62]

---

[56] Wolfram Eberhard, (2000): *T'o-Pa ve Şa-T'o Devletlerinin Harici Münasebetleri,* Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul, s. 50.
[57] Gülçin Çandarlıoğlu, (2004): *Sarı Uygurlar ve Kansu Bölgesi Kabileleri,* Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul, s.68.
[58] Eberhard, W., 2000a: 50.
[59] Çandarlıoğlu, G., 2004b: 69.
[60] Çandarlıoğlu, G., 2004b: 69.
[61] Eberhard, W. 2000a: 50.
[62] Çandarlıoğlu, G., 2004b: 71-72.

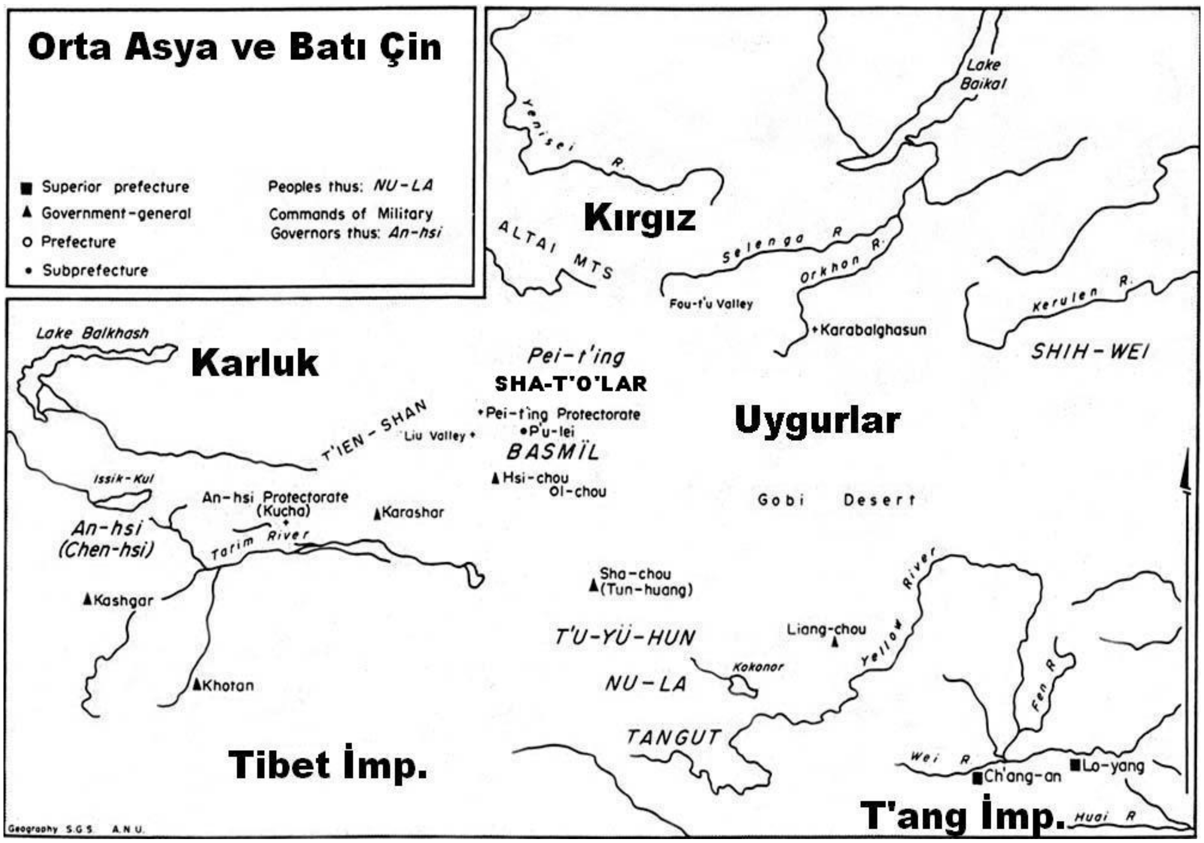
Sonraki Chin'ler devrinde (936-946) Kan-chou Uygurlarından Lo-yang'a 938 senesinde elçiler geldiler.[63] İmparator Kao-tsu'nun Hoten kralına unvan sunmak üzere 938'de gönderdiği elçisi Kao-Chü-huei, Kan-chou'nun 100 li güneyinde "Geyik Boynuzu Dağının Sha-t'o'ları" olarak bilinen Ch'u-yüeh'lerle karşılaştı ki bu kabileler, Sha-t'o'ların, Ordos'a yerleştirilip sonra da Çin'e İmparator olan kolunun akrabalarıdır.[64] Daha açık olarak belirtmek gerekirse bunlar, Tibetliler tarafından 795'te Kan-chou'ya yerleştirilen ve sonra da 808'de Çin'e göçen Sha-t'o'lardan bu bölgede kalmış bakiyelerdir. Uygurlar savaşçılıkta şöhretli bu Sha-t'o'lardan bir nevi koruma hizmeti alıyorlardı.[65]

939 Nisan ayında Sonraki Chin İmparatoru Kao-tsu, Kan-chou Uygur Kağanı II. Jen-mei'ye "Medeniyeti Alan Kağan" unvanın vermek için bir imparatorluk komiseri gönderdi. Kağan da teşekkürlerini ertesi sene haraç göndererek gösterdi.[66]

Beş sülalenin en kısası olan Sonraki Han'lar Devrinde (947-951) Uygurlar Çin sarayına saygılarını devam ettirdiler.

---

[63] Eberhard, W., 2000a: s. 51.
[64] Çandarlıoğlu, G., 2004b: 75.
[65] Özkan İzgi, (2000): *Çin Elçisi Wang Yen-Te'nin Uygur Seyahatnamesi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, s. 28.
[66] Eberhard, W., 2000a: 51.

Harita 2: Beşbalık'da (Pei-t'ing) Sha-t'o'lar.

3. Çin

a. Sui Sülalesi (580-618)

360 Yılın üzerine Çin'de birlik sağlayan Sui Hanedanı (580-618) Türklere karşı belirlenen Çin politikasında ve bu politikanın uygulanmasında adeta T'ang Hanedanının bir öncüsü olmuştur. Bu Hanedan Leon Cahun'a göre Tunguz kökenlilidir.[67] Eberhard'a göre ise, kuzeyli savaşçı göçebelerle ilişkilidir.[68] Yani her halükarda bu hanedanın bozkır bağlantısı bulunmaktadır. Tıpkı halefleri T'ang Hanedanlığında olacağı gibi.

Sui Devrine bir geçiş devresi, yeniden teşekkül ve yapılanma devri olarak bakılabilir.[69] Sui Hanedanı Türk Prenslerini birbirlerine düşürüp boyunduruk altına almayı, ender hediyelerle kandırıp kendisine bağlamayı hedef edinmişti.[70] Sui'ler dış siyasetlerini iyi belirlemişler, birçok taaruzlarda bulunmuşlar, kuzeydeki farklı kabilelere yardımlar yapmışlardır. Sui'ler döneminde ana politika önce Türk gücünü parçalamak ve sonra da Batı Türkistan sahasına adım atıp kazançlı ticaretten faydalanmaktı. Buna ömrü yetmeyen hanedanın amacını T'ang'lar gerçekleştirdi. Zaten Çin'de Han Dönemi başarıları hayal ediliyor ve tekrar gerçekleştirilmeye çalışılıyordu.

Sui'ler konumuz açısından teferruatlı olarak inceleyeceğimiz Batı Türk sahasındaki olaylarda çok önemli bir amil olan T'ang politikasının öncüleri olmuşlardır. Gök Türkleri Doğu ve Batı olarak bölen Sui politikası ve onun başarılı uygulayıcıları Ch'ang Sung-sheng ile P'ei-chü'dür.

Önceleri Gök Türklerin her iki kısmı da Çinlilerle ittifak kurmuşlardı, fakat bu kâfi gelmiyordu. Çünkü halen İşbara'nın yanında birçok Toba'lar bulunuyordu. Bunlar Sui'lerin imha ettiği Sonraki Chou Devletinden Doğu Gök Türklere sığınmışlardı. Şimdi Kuzey Çin'in tekrar zaptı için Türkleri kışkırtıyorlardı. Bu siyasetin başı Sonraki Chou Hanedanından bir prensti. Sui'ler Türklerle bu planı önlemek için savaştılar. Ancak

---

[67] Leon Cahun, (2006): *Asya Tarihine Giriş, Kökenlerden 1405'e, Türkler ve Moğollar*, Seç Yayın Dağıtım, İstanbul, s. 81.
[68] Eberhard, W., 1995: 191-192.
[69] Eberhard, W., 1995: 191.
[70] Gumilöv, 2004: 175.

diplomatik elçileri daha fazla etkili oldu. Türklerin Doğu ve Batı kanatlarının birbirlerine düşürdüler ve neticede savaşlar Sui'nin lehine bitti.[71] Bu başarı, diplomasinin eseriydi. Töles'ler Çin tarafına çekildi. Ancak Gök Türkler imha edilemediler. Sadece bir süre için etkisiz kılındılar. Daha elle tutulur sayılabilecek başarıyı T'ang İmparatorları, o da sadece 50 yıl için, başarabileceklerdi.

Sui İmparatoru Yang-ti(Bkz. : Ek 2) zamanında (605-618) dış siyaset bilhassa Kansu'da konaklayarak yabancı tüccarlar hakkında malumat veren P'ei-Chü tarafından idare ediliyordu. Çin'in en büyük entrikacılarından olan bu kişi Türk boylarını birbirine düşürdü.(selefi Ch'ang Sung-sheng Kağanları ve prensleri birbirine düşürmüştü) Töles'leri T'u-yü-hun'lara hücum ettirdi. Sonra kendisi de T'u-yü-hun'lara aniden saldırarak onların nüfuzunu tamamen kırdı.

T'u-yü-hun'lar mağlup edilince Orta Asya'ya giden geçit emniyet altına alındı ve Batı Türkistan siyaseti gündeme geldi. Ancak Doğu Gök Türk Kağanı Şi-pi'nin (Shih-Pi) Kuzey eyaletlerini teftişe çıkan İmparator Yang-ti'yi Yen-men Kalesinde (Ordos Bölgesi) sıkıştırıp kuşatması[72] zaten sallantıda olan Sui'lere son darbe oldu.[73] İmparatoru Yen-men Kalesinde yok olmaktan kurtaran yetenekli komutan Li Shih-min, kudretli T'ang Sülalesinin gerçek kurucusu olacaktı. Zaten Yang-ti'nin 350 binden fazla telefata neden olan felaketli ve sonuçsuz Kore seferi, çok masraflı ve birçok hayata mal olan kuzeyi güneyle birleştirecek ve başkente iaşe sağlayacak kanal inşası politikası; bunun yanında devamlı suretle İmparatorluğunu teftiş etmek için çıktığı gezilerin ihtişamının devletin belini bükmesi büyük isyanlara sebep oldu.[74] İşte bu koşullarda Şi-pi'nin kuşatması kâğıttan kule haline gelmiş Sui'leri yıktı.

Sui'lerin yarım kalan planlarına T'ang'lar el attılar.

---

[71] Eberhard, W., 1995: 194.
[72] Tsaı, 2006: 95.
[73] Grousset, 2006: 120.
[74] Gumilöv, 2004: 213-214-215.

Harita 3: Sui Sülalesi (580-618)

b. T'ang Sülalesi (618-907)

Çin tarihinin İmparatorluk sülaleleri içinde hemen en fazla ilgiyi T'ang'ların hanedanı çekmektedir. 618-907 yılları arasında Çin'e hakim olan bu iktidar başarılar ve isyanlar manzumesidir. Son 150 seneleri karışıklıklar içinde geçmiştir.

Hanedanın ilk imparatoru Li Yüan, uzun süredir T'ai-Yüan bölgesinin yöneticiliğini yapmış, Tabgaçlardan kız alıp veren "Yarı Türk" bir ailenin üyesiydi.[75] Sui Hanedanına son veren isyanlarda bir general olarak yaşamayı tercih eden Li Yüan'ı "Kao-Tsu" (Gavdzu) olarak tahta oturtan ve bu hanedanı asıl kuran ise küçük oğlu askeri deha ve teşkilatçı Li Shih-min'dir.[76] Bu hanedanı kurmak için 14 yaşından 26 yaşına kadar aralıksız savaşmıştır.

Li Shih-min, veliaht olmadığı için kendisine komplo hazırlığında olan ağabeyini ve kardeşlerini öldürttü. Babasını tahttan feragat etmek zorunda bırakıp kendisi tahta çıktı.(627-649)[77] "T'ai-tsung" unvanını aldı.

T'ang devleti, Çin'de yerleşmiş Türk kökenli komutanlara, küçük toprak sahipleri ve memurlara, karınlarını doyurmak isteyen isyankâr köylülere, en nihayetinde ise kuzeydeki büyük toprak sahibi Tabgaçlara dayanıyordu.[78]

Sui'leri çok yıpratan ve bir anlamda sonları olan isyanları hazırlayan Çin'in Güneyi ile kuzeyi arasında irtibatı sağlayan "Büyük Kanal Projesi"'nin yararını T'ang'lar gördüler. Tarım gelirleri ve nüfus çok arttı. Askeri nakliyatın bu kanal sayesinde kolaylaşması devleti kuvvetli ve kudretli kıldı.[79] T'ai-tsung devri hanedanlığın en parlak devri oldu.

T'ai-tsung, Doğu Gök Türk Kağanı İl Kağan'ı (Hieli/Kieli) etkisiz kıldıktan sonra 630'da tamamen yenip ele geçirerek Doğu Gök Türk sahasını kontrol altına aldı.[80]

---

[75] Eberhard, W., 1995: 197.
[76] Ray Huang, (2005): *Çin Tarihi Bir Makro Tarih Yaklaşımı*, Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, s. 116.
[77] Huang, 2005: 118.
[78] Gumilöv, 2004: 219.
[79] Huang, 2005: 113.
[80] İsenbike Togan, Gülnar Kara, Cahide Baysal, (2006): *Çin Kaynaklarında Türkler ESKİ T'ANG TARİHİ (Chiu T'ang-shu),* Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, s. 20-21.

639'da ise batı sahasına seferler başladı. Konumuz açısından çok önemli olan ve ileriki sayfalarda ayrıntısıyla gireceğimiz bu seferler batı sahasında birçok mücadeleye yol açmış, Sha-t'o'ların aktif rol oynadığı bu mücadeleler sonunda 657 senesinde bu bölgede T'ang kontrolü tam manasıyla sağlanmıştır.[81] Şüphesiz bu başarıda Nu-şi-pi'lerin isyanı (641) ve Uygurların bu dönemde ortaya çıkıp yükselmeye başlamaları (640-650) çok etkili olmuştur ki bunlara da daha sonra değineceğiz.

T'ai-tsung'dan sonra tahta oturan Kao-tsung (650-683) devrinin sonlarına doğru ise başarısızlıklar gelmiş ve Tibet çok güçlenip batı sahasında hakimiyeti eline almıştır. Dahası 680'de Doğu Gök Türkler tekrar canlanıp batı sahasını 699-710 arası kısa bir süre ellerinde tutmuşlardır.

Kao-tsung'un ölümüyle idareyi tamamen eline alan T'ai-tsung'un eski cariyesi Wu, kendini 690 yılında "İmparator" ilan edip T'ang'ları tahttan uzaklaştırdı.[82] Ancak Kapgan Kağan'ın baskısı, askeri başarıları[83] ve Çin'deki muhalifleri nedeniyle bu sülaleyi ortadan kaldıramadı. 21 Yıllık hâkimiyetinden sonra karşıtları tahta T'ang Hanedanından Hsüan-tsung'u getirdiler. Bu devir özellikle sanat faaliyetleri açısından T'ang Hanedanının parlak bir devri oldu.[84]

Kuzey kavimlerinin etkisinin arttığı bu devirde Güney Çin'de çok geniş sahaları kapsayan Nan-Çao Devleti ortaya çıkmıştır ki ortadan uzun süre kaldırılamamıştır.

Bu dönemin sonunda An-lu-shan (Türk Kökenli) ortaya çıkmıştır. Hsüan-tsung'la yakınlık kuran bu kişi, Kitan seferi bahanesiyle kurduğu 150 bin kişilik bir ordu ile isyan etmiş ve Lo-yang'ı (doğu başkenti) ele geçirerek[85] kendini "Yen Sülalesi İmparatoru" ilan etmişti. Daha sonra batı başkenti Ch'ang-an'ı da zapt edecekti. Hsüan-tsung'un halefi Su-tsung (756-762) Uygurlardan ve Araplardan yardım istedi. Sha-

---

[81] Gerard Chaliand, (2001): *Göçebe İmparatorluklar Moğolistan'dan Tuna'ya,* Doğan Kitap, İstanbul, s. 62.
[82] Huang, 2005: 120.
[83] Rene Giraud, (1999): *GÖKTÜRK İMPARATORLUĞU İlteriş, Kapgan ve Bilge'nin Hükümdarlıkları (680 – 734)*, Ötüken Neşriyat, İstanbul, s.79-80.
[84] Eberhard, W., 1995: 209.
[85] Gumilöv, 2004: 470-471.

t'o'lar da bu savaşlarda çarpıştılar. İsyanın devamını, An-lu-shan'ın 757'de bertaraf edilmesiyle onun Türk komutanı Shih-sih-ming ve oğlu getirdi.[86]

Shih-sih-ming, neredeyse bütün Doğu Çin'e hâkim olmuştur. Ancak Uygurlar ve Pu-ku Huai-en isimli T'ang hizmetinde bulunan Türk generali sayesinde bu isyanlar başarılı olamadı.[87]

Uygur Kağanı Bögü'nün Çin'i yağmalamasını önleyen kayınpederi Pu-ku Huai-en de 762'de isyan etti. Tibetliler ve Uygurlarla birleşti. Ch'ang-an'ı aldı, ancak onun zamansız ölümü T'ang'ları kurtardı ve Uygurlar T'anglarla birleşip Tibetlileri yendiler.[88] Uygur etkisi çok yüksek derecelere ulaştı. 781-783 de büyük isyanlar oldu. Bunlar vali isyanlarıdır. Aslında bütün bu isyanlar T'ang sisteminden kaynaklanır. Askeri valilere o kadar büyük ordular ve yetkiler veriliyordu ki, bu durum savaş zamanları için iyi olsa bile, bunun dışındaki zamanlar için büyük bir tehlikeydi. Kaldı ki valilerin bu gücüne karşılık T'ang başkentlerinde onlarla eşit güçte kuvvetler bulunmamaktaydı.[89]

T'ang'ları daha IX. Asrın başlarında yok olmaktan önce Uygurların (840), sonra Tibetlilerin (842) yıkılması kurtardı. Bu, büyük bir şans oldu.

Ortaya çıkan bu fırsatta T'anglar yabancı dinleri yasakladılar ve herkese Çinliler gibi giyinmesini emrettiler.[90] Bir süre sonra 860'da gerçekten yıpratıcı olan yeni bir isyan dalgası geldi.

Bunlardan Huang Ch'ao'nun isyanı çok yıkıcı oldu. T'ang'lar, Sha-t'o'ların yardımıyla Huang'ın ortağı Wang'ı mağlup edip yok edebildiler.(878)[91] Ancak Huang Ch'ao, faaliyetlerine devam ederek güneye döndü ve 879'da Kanton'u zapt etti.[92] Yolda Sha-t'o kıtaları tarafından durduruldu, ancak bir manevra ile 880'de tekrar kuzeye döndü.[93] Lo-yang ve Ch'ang-an'ı zaptederek Ch'i Sülalesinin İmparatoru olduğunu ilan etti. Bu durumda şimdiye kadar imparatora bağlı olan Li K'o-Yung idaresindeki Sha-

---

[86] Avcıoğlu, D., 1999b: 705.
[87] Eberhard, W., 1995: 212.
[88] Roux, J., P., 2006: 159.
[89] Huang, 2005: 131.
[90] Eberhard, W., 1995: 215.
[91] Eberhard, W., 1995: 217.
[92] Cihad Baban, (1983): *İsa Öncesinden Günümüze Kadar Çin Tarihi,* İstanbul, s. 64.
[93] Huang, 2005: 132.

t’o’lar da ayaklandılar. Ancak bir Uygur komutanına mağlup olup Tatarlara sığındılar. Lakin T’ang’lar Sha-t’o’larsız yapamadı ve onları tekrar yanlarına çekti. 883’te Huang-Ch’ao’yu yenip 884’te de öldürdüler.[94]

Sonuçta imparator ve ailesini ele geçiren Chu-wen (Chu Ch’üan-Chung), hepsini yok etti. Hatta imparatora intihar etmesini emretti. Chu, 907’de Liang Sülalesi İmparatoru oldu.[95]

Bu durumda Sha-t’o’lar da kendi hesaplarına mücadeleye girdiler ve hanedanlarını kurdular.

T’ang’ların sükûtunun sebepleri arasında askeri valilerin aşırı güçlü oluşu ve halkı soymaları ile bu durumun devlet iktisadi hayatını sarsması başta gelmektedir. Bu durum askeri valilerin yanında köylülerin de isyanına sebep olup hanedanı sonlandırmıştır.

T’ang sülalesini ilerleyen konularımızda daha çok tanıyabileceğiz. Ancak sıra bahsettiğimiz tarihi hadiselerin bir başka önemli aktörü olan Tibet İmparatorluğunundur.

[94] Eberhard, W., 1995: 218.
[95] Wu Hsing-tung, (1970): *Beş Sülale Çağında Sha-T’o’ların Çin Toplumuna Etkileri,* Doktora Tezi, Taipei, s. 21.

Harita 4: T’ang Sülalesi Çin’i. (618-906)

4. Tibet

Konumuzu oturttuğumuz dönemin bir başka yükselen gücü de Tibet İmparatorluğudur. Tibet tarihi ancak Kral Srong-btsan Sgampo (610-649) ile başlamaktadır.[96] Budizm bu dönemde Tibet'e girmiş ve eski inançlar olan Gcüg Dini ile Bon inancı karşısında mücadele etmiştir.

Bu dönemde derebeyleri kontrol altına alınmış, yazıya geçilmiş, merkez, hükümet ve düzenli bir ordunun kurulması Tibet'i yükseltmiştir. Çinlilerden başta sulama yöntemleri olmak üzere birçok şey öğrenen Tibet, ürettiği kaliteli silahlarıyla korkulan bir güç olacaktı.

Srong-btsan Sgampo, geçit vermeyen ülkesini genişletmek için yollar açtı. Onun 649'daki ölümüyle yerine Mgar geçti. Sonraki hükümdarlar Srong'un eserini tamamlamaya çalıştılar.

Khri-mang Srong-mang (654-663) döneminde Tibet, T'u-yü-hun'lara saldırdı, onları yendi ve Kuzey Hindistan ile Batı Türkistan sahasına yayıldı.[97] Tibetliler Araplarla temasa geçtiler. T'ang'lar onları batı sahasından atmak için 679'da deneme yaptılarsa da sonu başarısızlık oldu. 692'ye kadar beklemek zorunda kalacaklardı.[98] T'ang'lar ancak bu 692 senesinde başarılı bir sefer yapıp Türklerin yardımıyla Kuça, Kaşgar, Hoten ve Karaşar'ı Tibetlilerden geri alabildiler.

Tibetlilerin 714'deki Çin saldırısı başarılı olamaz ve 725-727 arası sonuçsuz saldırılar barış antlaşmasına yol açar. Ancak bu antlaşmaya iki taraf da uymaz. Tibetlileri batı sahasına hâkim olmaktan iki etken alıkoymuştur. Bunlarda biri ülke içinde devamlı çıkan ve çoğu Budizm-Gcüg-Bon dinlerinin çekişmesinden kaynaklanan (Hükümdar Budist, soylu tabaka genelde Bon ve halk da genelde Gcüg idi) isyanlar ile az nüfusun Çin gibi kalabalık bir güçle çok cephede savaşmak için yeterli olmamasıydı. Ancak onlar, batı sahasına ve Doğu Türkistan'a hâkim olma isteklerinden vazgeçmemişleridir.

---

[96] Roux, J., P., 2006: 153.
[97] Roux, J., P., 2006: 157-158.
[98] Istvan Vasary, (2007): *Eski İç Asya'nın Tarihi*, Ötüken Neşriyat, İstanbul, s.159.

722’de Çinlilere rağmen 9 şehir ele geçirirler. 737’de Keşmir ve Kandahar’a saldırırlar. Pu-ku Huai-en’in isyanında 763’te Ch’ang-an (Xian)’a girerler ve yağmalarlar. Ancak Uygur ve Çinlilerin ortak saldırısıyla mağlup olup çekilirler.[99] Yirmi beş yıl sonra Dun-huang’ı ele geçirip burada 848’e kadar kalmayı başarırlar.[100]

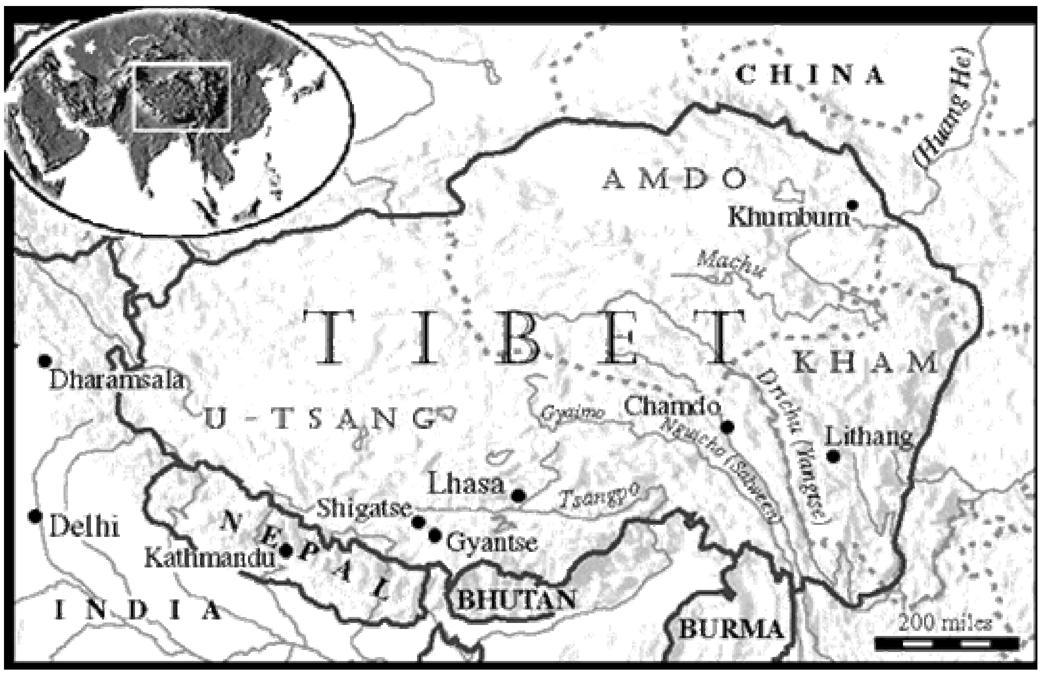
Tibetliler 789-790 yılında Beşbalık’daki (Pei-ting/BeyDing) Uygur yönetiminden memnuniyetsiz Sha-t’o’larla işbirliği yapmış ve bu sayede burayı ele geçirmişlerdi.[101] Bir süre için savaşlarda Sha-t’o’ları öncü olarak kullanan Tibetliler, bu sırada Sha-t’o’ları Kansu’ya yerleştirmişlerdir.[102] Ancak Tibetliler, Sha-t’o’ların Uygurlar ile işbirliği içinde olduklarında şüphelenince güzel ilişkiler bozulur. Otuz bin Sha-t’o aileleriyle birlikte Ötüken’e kaçmaya çalışırlar. Tibetlilerin takibinden dolayı pek azı hayatta kalır ve buradan T’ang’lara sığınırlar. Tibet kuvvetlerinin Ötüken’e kadar sokulabilmeleri onların bu dönemdeki güçlerini göstermektedir. Birkaç satırda değindiğimiz bu olaylara Tibet-Sha-t’o münasebetlerini incelediğimiz kısımda ayrıntıyla değineceğiz.

Khri-srong Ide-brtsan (755-797) döneminde[103] en parlak devirlerini yaşayan Tibet İmparatorluğu (763 Ch’ang-an yağması, Dun-huang’ın ele geçirilişi ve Sha-t’o’larla işbirliği bu döneme girer), onun ölümüyle bir iç karışıklıklar devresine girmiş, tahta küçük yaşta çocuklar çıkarılmış ve gLang-dar-ma’nın 842’de bir Tantra keşişi tarafından öldürülmesiyle devlet çözülmeye başlamıştır.[104]

gLang-dar-ma’nın varisinin olmaması 842’den itibaren büyük bir iç savaş başlatmış ve feodal beylikler imparatorluğun yerini almışlardır. Birliği sağlamaya çalışan ve 949’da kısmen başarı da kazanan son temsilci Zhang Khong-bsger, 966’da bir Uygur komutanına yenilmiş ve kesilen başı Çin başkentine gönderilmiştir.[105]

---

[99] Çandarlıoğlu, G., 2004a: 18.
[100] Roux, J., P., 2006: 159.
[101] Hsing-tung, 1970: s.4.
[102] Huang Chi Huei, (1971): *Tibetlilerin, Çinliler ve Orta Asya Kavimleriyle Münasebetleri,* Doktora Tezi, Taipei, s. 170.
[103] Sinor, 2002: 514.
[104] Sinor, 2002: 521.
[105] Sinor, 2002: 522.

Harita 5: Bir Çin Halk Cumhuriyeti Eyaleti Olarak Tibet.

II. BÖLÜM

BEŞ SÜLALE DEVRİNE KADAR SHA-T'O'LAR (643-907)

A. BATI GÖK-TÜRKLER SAHASINDA SHA-T'O'LARIN ATALARI

1. Sha-t'o Adı ve Sha-t'o'ların Menşei

Tarihte büyük işler yapmış ve isimlerini unutturmamış Sha-t'o'ların gerek ismi ve gerekse topluğu oluşturan boylar hakkında Türkologlar ile Sinologlar çeşitli görüşler ileri sürmüşlerdir.

Barthold'un, "Cha-t'o" kelimesinin Çince "kum çölü insanları" manasına geldiğini, bu kelimenin Çince transkripsiyonunun "Tch'ou-yue" olduğunu ve bunun Türkçe karşılığının da "Tchöl" yani "Çöl" olacağını ileri sürdüğünü görüyoruz.[106] Yine Barthold'a göre Sha-t'o'lar, adlarını Turfan ve Guçen çevresindeki bir yerin "Sha-t'o"(step) olarak bilinmesinden alıyorlardı.[107] Son olarak, Barthold'un fikrince Sha-t'o'lar, "Asıl Türklerden" yani Oğuzlardan çıkmışlardı ve IX. asrın başında Çin'e doğru uzaklaşan bu Türklere, Araplar, "Tuguzguz" yani Tokuz Oğuz adını vermişlerdi.[108]

Chavannes'a göre ise Sha-t'o'lar Batı Türklerinden ayrılan bir boydur. Ch'u-yüeh'lerle aynı köktendirler. Başlangıçta Türklerin Batı ve Doğu olarak bölünüşlerinde, Batı boyları Wu-sun'ların eski topraklarını işgal ettiler ve Ch'u-yüeh ve Ch'u-mi'lerle karışık olarak yerleştiler. Ch'u-yüeh'lerin yerleştikleri Barkul'un (Bar Göl) doğusunda, Sha-t'o isimli büyük bir taşlık çöl vardı, bu sebepten onlara Sha-t'o ismi verildi.[109]

Eberhard'a göre de Sha-t'o'lar Batı Türklerindendir. Doğu ve Batı Türklerinin ayrılışlarında Sha-t'o'lar, Ch'u-yüeh'ler ve Ch'u-mi'lerle birlikte eskiden Wu-sun'ların

---

[106] Grousset, 2006: 155.
[107] Wılhelm Barthold, (2006): *Türk-Moğol Ulusları Tarihi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, s. 10-11.
[108] Barthold, W., 2006: 11.
[109] Edouard Chavannes, (2006): *Batı Türkleri Tarihi*, Töre Yayın Grubu, İstanbul, s. 96.

oturduğu sahaya yerleştiler. O zaman nispeten küçük bir topluluk olan Ch’u-yüeh kabile birliğinin hâkimiyeti altında yaşıyorlardı.[110]

Cevdet Gökalp’e göre, “Sha-t’o” Çincedir. Anlamı “taşlı, kumlu çöl” demektir. Bu yer, Barkul’un doğusuna düşmektedir. Burada oturan kabileye Çinliler “Sha-t’o” adını vermişlerdir.

T’ang Shu’ya göre, Sha-t’o’lar, Batı Gök-Türklerinin ayrı bir kabilesidirler ve Ch’u-yüeh’ler ile aynı soydandırlar. Gök-Türkler, doğu ve batı olarak birbirlerinden ayrıldıkları zaman batı kabileleri, yani Batı Türkleri Wu-sun’ların eski ülkesi olan Isık Göl ve İli havzasına yerleşmişler ve Ch’u-yüeh-Ch’u-mi karışık olarak oturmuşlardır. Sha-t’o’lar ve Ch’u-yüehler Batı Gök-Türklerinin egemenliğinde, fakat onlardan ayrı bir Türk zümresini teşkil etmişlerdir. Ch’u-yüeh’ler Chin-shan dağında oturuyorlardı. Bu dağ, Barkul’un kuzeyine ve batısına düşer. Şu halde Barkul’un batısında ve doğusunda Sha-t’o’lar oturuyorlardı.[111]

Wu Hsing-tung’a göre de Sha-t’o’lar Türk’tür. Daha doğrusu Batı Türklerindendir. Türkçede, Çincedeki “Kum Yığınları” kelimesi “Çöl” manasına gelir. Bunun Çince karşılığı “Sha-t’o’dur. “Ch’u-yüeh” kelimesi eski Türkçedeki “Çöl” kelimesinden tercüme edilmiş olmalıdır. M.S. 582 senesinde Doğu ve Batı Türkleri ayrılınca Sha-t’o’lar Ch’u-yüeh ve Ch’u-mi’lerle beraber eski zamanlarda Wu-sun’ların oturdukları sahaya yerleştiler. Görünüşe göre o zamanlarda Sha-t’o’lar nispeten küçük bir grup olarak Ch’u-yüeh kabile birliğinin hâkimiyeti altında yaşıyorlardı. Ch’u-yüeh’ler aslında Chin-shan Dağının güneyinde ve P’u-lei Denizinin doğusundaki yerlerde yaşıyorlarmış. Buralarda çölün bulunması sebebiyle kendilerinden “Sha-t’o Türkleri” olarak bahsedilmiştir.[112]

Ahmet Taşağıl da Gök-Türkler ikiye ayrıldığında Sha-t’o’ların Tanrı Dağları havalisinde Wu-sun’ların eski topraklarında oturduklarını belirterek. Ch’u-yüeh’leri

---

[110] Wolfram Eberhard, (1947): “Şato Türklerinin Kültür Tarihine Dair Notlar”, *Belleten*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Cilt XI, Sayı 41, s. 16.
[111] Gökalp, 1973: 19-20.
[112] Hsing-tung, 1970: 2.

onların ataları olarak gösterir. Yani Ch'u-yüeh'ler, Sha-t'o gruplarının ilk ataları idi. Ch'u-yüeh'ler, Ch'u-mi'ler ve Sir Tarduşlarla beraber karışık vaziyette yaşıyorlardı.[113]

Sencer Divitçioğlu ise, "Oğuz'dan Selçuklu'ya" adlı eserinde Sha-t'o'ları köken olarak "Çiğil Türkleri"ne bağlamaktadır.[114] Gülçin Çandarlıoğlu'na göre de Dokuz Tatarlarla beraber bulunan Sha-t'o'lar, Batı Gök-Türkler'in hem "Ch'u-yeh" (Çiğil) hem de "Ch'u-mi" (Çumul) uruğları ile karışmış seçkin bir kolu idi. Bunlar Batı Gök-Türklerden ayrılıp doğuya gelince Wus-sun'ların vatanında Pei-shan dağlarına yerleşmişlerdi. Sha-t'o'ların neşet ettiği "Ch'u-yeh" ailesi(Bkz. : Ek 8) Ch'u-yüeh boyunun şef ailesi idi ve dolayısyla Sha-t'o'lar Ch'u-yüeh'lerden çıkmışlardı.[115] Bilindiği gibi 10. ve 11. yüzyıllardaki en tanınmış Türk topluluklarından biri de Çigiller'dir. Çiğiller, milattan önceki yüzyıllara uzanan İskitlerin öncüleri sayılan ve daha sonraları Gök Türkler ve Karahanlılarda, devlet idaresinde önemli yeri olan, en eski ve en kalabalık Türk kavminin adıdır. Bunların aslında Karluklar'ın bir boyunu teşkil ettikleri, Mervezi'ye dayanılarak kaydedilmişti. Çigiller, o kadar büyük bir topluluk idiler ki daha 10. yüzyılda müstakil bir Türk kavmi sayılmışlardır. Hududu'l-âlem'de Çigiller'e dair şu bilgiler veriliyor: "Bu Çigiller aslında Karluklar'dandır. Bunların nüfusları çoktur. Çigil ülkesinin doğu ve güneyini Karluk ülkesi, batısını Topsılar'ın yurdu teşkil eder; kuzeyi de Kırgızlar'ın yurdudur." Ancak şunu da belirtmek gerekir ki incelediğimiz kaynaklarda Sencer Divitçioğlu'nun görüşüne kaynaklık eden bir bilgiye rastlamadık. Bizce Sha-t'o'lar, Çiğillerle sadece Türk olmaları hasebiyle akrabadır. Sha-t'o'ların Çiğillerden çıktıklarına dair herhangi bir bilgi bulmadığımız gibi Gök-Türkler çağında aynı çatıda yeralmalarına rağmen yakın ilişki içinde bulunduklarına dair bir kaynak da bulunmamaktadır. Aslında yetersiz kaynaklarla kesin yargıda bulunmak bizi hatalara da sevkedebilir. İbrahim Kafesoğlu gibi bir uzman bile Sha-t'o'ların kesin olarak Çiğiller ile yakın akraba olup olmadıkları konusunda karar verememektedir. Kafesoğlu, Ch'u-yüeh (Çiğil?) ve Ch'u-mi'lerin(Çumul?) 630'u takip eden yıllarda Gök-Türk Hakanlığının fetret devresinde Beşbalık civarındaki kurak bozkırlara çekildiklerini ve Sha-t'o'ların böylece ortaya çıktığını belirtir.[116] Peter B. Golden da eserinde[117] Sha-t'o/Çiğil akrabalığını, kesin kanıtı olmasa da, savunmuştur.

---

[113] Ahmet Taşağıl, (2004): *Çin Kaynaklarına Göre Eski Türk Boyları*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, s. 99.
[114] Sencer Divitçioğlu, (2004): *Oğuz'dan Selçuklu'ya*, İmge Kitabevi Yayınları, İstanbul, s. 33.
[115] Çandarlıoğlu, G., 2004b: 24.
[116] Kafesoğlu, 2005: 96.
[117] Golden, 2007: 194, 234.

Ancak Sha-t'o'ların atalarıyla Çiğillerin, incelediğimiz dönemde birbirlerine uzak bölgelerde faaliyet gösterdiğini belirtmek isteriz.

Zeki Velidi Togan, Chavannes'a atfen ve Rus Sinologlarınca desteklendiğini belirterek Sha-t'o'ların Çumuk'lardan geldiğini söylemektedir.[118] Ch'u-yüeh şubesi Çinlilere Sha-t'o ismi ile maruf idi. Ch'u-yüeh yine birçok şubeden müteşekkil kabileler yığınından ibaret idi. Bunların başında da Gök-Türk sülalesine mensup hanedanın bir kısmı bulunuyordu. (Ch'u-ye Ailesi) Bunlar Uyguristan'ın Barköl (Bars-Köl) civarında yaşıyorlardı.[119] "Çumuk" isminin "Tch'ou-yue" (Fransız transkripsiyonu) veya "Ch'u-yüeh" karşılığı olması gerekmektedir.

Gumilöv ise, Ch'u-yüeh'leri Orta Asya Hunlarının torunları olarak vermektedir. Bu fikre göre "Altı Çub" olarak ifade ettiği Ch'u-yüeh, Ch'u-mi, Çu-mu-kun ve Çuban VII. Yüzyılın ortalarında iki kola ayrılmış ve Ch'u-yüeh'lerden Sha-t'o'lar çıkmışlardır. Ch'u-yüeh'lerin Çin kitabelerinde doğrudan "Batı Türk komşular" olarak zikredilmesi bu tahmini yoruma esas teşkil etmektedir.[120] Gumilöv, Oğuzları da Hunlardan saymakta ve onları Ch'u-yüeh'ler ile akraba saymaktadır. Genel olarak Rus araştırmacılarda hâkim olan görüş Sha-t'o ve Oğuzların Asya Hunlarının torunu oldukları ve bunların ikisi arasında bir fark olmadığı görüşüdür. Bu görüşü son olarak Lazlo Rasonyı'de tasvip etmiştir.[121]

Sıraladığımız bu görüşler doğrultusunda Sha-t'o'ların, isimlerini Ch'u-yüeh'lerden aldıklarını ve bu ismin kabilenin Barkul'un doğusunda bulundukları kumluk ve taşlık alandan neşet ettiğini söyleyebiliriz. Zaten "Ch'u-yüeh" kelimesi Türkçe "Çöl" kelimesinin Çince telaffuzundan ibarettir. "Sha-t'o" kelimesi ise bizzat "Çöl" kelimesinin Çince karşılığıdır.[122]

Ch'u-yüeh'ler, Sha-t'o'ların atalarıdırlar ve bunların yönetici boyunun unvanı ise "Ch'u-ye"dir. Araştırmacılar hangi Türk boyuyla akraba oldukları konusunda farklı görüşler belirtseler de Sha-t'o'ların Batı Gök-Türk sahasındaki Türk boylarından biri olduğu konusu şüpheye yer verilmeyen ortak görüş oluşmuştur. Sha-t'o'lar Türk'türler

---

[118] Zeki Velidi Togan, (1981): *Umumi Türk Tarihine Giriş*, Enderun Kitabevi, İstanbul, s. 434-435.
[119] Togan, 1981: 57.
[120] Gumilöv, (2004): 331, 417.
[121] Laszlo Rasonyi, (1971): *Tarihte Türklük*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara, s. 104.
[122] Vasary, 2007: 140-141.

ve Batı Gök-Türklerinin hâkimiyetindeki Türklere mensupturlar. Bu fikir kaynakların ve bizim ortak görüşümüzdür.

2. Batı Gök-Türkler Sahasında Hâkimiyet Mücadeleleri ve Ch'u-yüeh'ler

630 Senesinde Doğu Gök-Türk Kağanı Kie-li (İl Kağan) Çinliler tarafında ele geçirilmişti. Onun ortadan kaldırılması ile T'ang Hanedanı için Doğu Gök-Türk tehlikesi ortadan kalkmıştı. Böylece Çin, Türkleri etkisiz ve bağımlı kılma politikasının birinci aşamasını tamamlamış ve sıra Batı Gök-Türklere gelmişti. Bunun için ilk olarak nifak tohumları saçıp zayıflatmak sonra da hâkimiyet altına almak gerekiyordu.

633 Senesinde T'ang İmparatoru T'ai-tsung, Tu-lu Kağan'a (gerçek adı Ni-shu'dur) bayrak ve davul göndererek onun kağanlığını tanımıştı. Bu hareket neticesini derhal göstermiş ve Tu-lu'nun akrabasından Aşina Pu-chen, Tu-lu'nun Kağan yapılmasını hakkının yendiği şeklinde yorumlayarak o da kuzeni Aşina Mi-Che (Mi-She)'ye ait toprakları ele geçirmeye kalkmış ve bu durumda Mi-Che, Ch'u-yüeh ve Ch'u-mi'lerin bir kısmını alarak Çin'e sığınmıştı.[123] Zayıflayan Pu-chen de hemen onun arkasından Çin'e sığınmak zorunda kalmıştı. Bunun üzerine Tu-lu, Pu-chen'den boşalan göreve yani Ch'u-yüeh, Ch'u-mi ve Karluk boyları üzerine "Yabgu" unvanıyla Aşina Ho-lu'yu görevlendirir.[124]

Tu-lu'nun 634 senesinde ölümüyle yerine kardeşi T'ung-e Şad, "İşbara Hsi-li-shih" (Tie-li-şi) unvanıyla tahta çıkar.[125] Bu yeni kağan T'ai-tsung'da bir prenses istediyse de bu isteği kabul edilmemiştir.

İşbara ülkesini on boya bölmekle işe başladı. Nu-şi-pi ve Tu-lu boylarını teşkilatlandırdı. Her boyun bir başbuğu vardı. Bu başbuğlara "Şad" unvanı verildi. Tümüne "On Şad" dendi. Her Şad'a egemenlik belirtisi olarak bir ok verildi. Böylece "On-ok" bunların genel adı oldu. Sağ ve sol ayrımı yapıldı. Sol kanat'ın beş boyu "Tu-

---

[123] Gökalp, 1973: 21.
[124] Taşağıl, A., 2003: 70.
[125] Avcıoğlu, D., 1999b: 637.

lu"(Tou-lu)[126] adını alırken Tokmak'ın güneyindeki Suyab kentinin doğusunda yerleştiler. Sağ kanat'ın beş boyu ise Nu-şi-pi (Nu-shih-pi) adıyla Suyab'ın batısında yerleştiler.[127] Beş Tu-lu boyunun reisleri "Çur", Beş Nu-şi-pi'nin reisleri ise "İrkin" unvanını aldılar.[128] Ch'u-yüeh, Ch'u-mi, Çumukun, Karluk gibi boylar Tu-lu grubuna dâhildir.

Lakin 628'de T'ung Yabgu'nun öldürülmesinden sonra boylar arasında başlayan düşmanlık bu düzenlemeyle son bulmamıştır. Çin bundan yaralanır. İşbara, boylar üzerinde egemenlik kuramaz Ufak rütbeli subaylardan T'ung Tudun, Kağan'ın karargâhına baskında bulunursa da başarılı olamaz[129], ancak İşbara, kardeşi Pu-li Şad ile birlikte Karaşar'ın güneyine sığınır. Nu-şi-pi'lerin ilk boyunun İrkin'i ve T'ung Tudun Aşina soyundan Yü-ku Şad'ı "Büyük Kağan" seçerlerken İşbara'yı "Küçük Kağan" olarak göreve çağırırlar.[130] Fakat T'ung Tudun öldürülür ve İrkinler Yü-ku'ya saldırarak onu mağlup ederler. İşbara geri döner ve batıdaki Nu-şi-pi boyları ile Ch'u-mi'ler onun hâkimiyetini kabul ederler.[131] Doğu boyları ise 638 senesinde Yü-ku Şad'a "İ-p'i-Tu-lu Kağan" unvanını vererek onu tanırlar.[132] Taraflar arasında sert savaşlar olur, ancak sonuç alınamaz.

İ-p'i Tu-lu Kağan, merkezini Tsu-ho Dağının batısında kurduktan sonra ve İli Nehrinin doğusunda oturan Tu-lu'ları, bunun yanında Basmıl, Kırgız, Puo-ma gibi boyları yönetimine alır.[133] Tu-lu, İşbara'nın İlteber'i ile gizlice anlaşarak ona saldırıp yener.(639) Kaçan İşbara bir süre sonra Fergana'da ölür.[134] Nu-şi-pi beyleri onun "Tigin" unvanlı oğlunu "İşbara Yabgu Kağan" olarak ilan ederler. Ancak Tu-lu bunu da yenip öldürür. (641)

Tu-lu, Çin'e karşı ülkenin birliğini sağlamak isteyen bir kağandır. Ancak Nu-şi-pi'ler onun hâkimiyeti kabul etmemişleridir. İ-p'i Tu-lu, Hami'ye saldırır,

---

[126] "Tu-lu": sancak sahibi demektir. "Tu" sancağın başındaki nakışlı çeliğe denir ki; âlem yani bayrak orada bulunur. (Bahaeddin Ögel, (2000): *Türk Kültür Tarihine Giriş VI*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, s. 77.)
[127] Avcıoğlu, D., 1999b: 637.
[128] Taşağıl, A., 2003: 65.
[129] Gumilöv, 2004: 268.
[130] Tektaş, N., 2007a: 208.
[131] Chavannes, 2006: 28.
[132] Chavannes, 2006: 28.
[133] Chavannes, 2006: 29.
[134] Gömeç, S., 1999: 36.

Toharistan'a girer ve soğdları cezalandırır. Ch'u-yüeh ve Ch'u-mi'leri sevk ederek Turfan'ın güney batısındaki T'ien-shan'ı kuşatır.[135]

Tu-lu tehlikesini derhal ortandan kaldırmak isteyen Çin, askeri müdahalede bulunmak zorunda kalmış ve An-hsi askeri valisi Kuo Hsiao-k'o'yu ağır süvarilerden oluşan 20 bin kişilik bir ordu ile Tu-lu üzerine göndermiştir.[136] Çinli generalin E-so Dağına kadar ilerlediği ve yenilen Tu-lu'nun Ch'u-yüeh ve Ch'u-mi boylarını alıp Tanrı Dağlarına çekildiği anlaşılmaktadır.[137] Ch'u-yüeh İrkini'nin kalesini ele geçiren Kuo Hsiao-k'o, hemen sonra Ho-suo Dağına ulaşıp Ch'u-mi boyunu teslim aldı.[138] Tu-lu'nun bir süre sonra maiyetiyle arasında anlaşmazlık çıktı ve O, Pai-shui-hu Kalesine sığındı.[139]

Başsız kalan Nu-şi-pi'ler Tu-lu'yu "Kağan" olarak istemiyorlardı. Çin İmparatorundan kendilerine kağan istediler. Çin elçisi ve ileri gelenlerin kararıyla İ-p'i She-kuei, "Kağan" seçildi.[140] She-kuei ilk iş olarak Tu-lu'nun Çin'e sığınan Pu-chen yerine Talas Irmağı civarındaki Ch'u-yüeh, Ch'u-mi, Ku-su, Karluk gibi boyları yönetmesi için Yabgu olarak görevlendirdiği Aşina Ho-lu üzerine saldırdı. Ho-lu'ya bağlı hemen bütün boylar dağıldılar ve yanında sadece Shih-se-ti, Çumukun ve Po-pi boyları kaldı.[141] Bunlar ona "Kağan" olmasını teklif edince She-kuei iyice sinirlendi. Ho-lu 648'de Çin'e sığınmak zorunda kalır. Ting-chou'ya gelip yerleşti ve "Sol Cesur Muhafızları Generalliği" ve "Ya-Ch'ih Askeri Valiliği" görevini aldı.[142] Ch'u-Yüeh şefi Chu-yeh Chüeh-ssu-chin-a-chüeh'da Ho-lu'nun ardından Çin'e sığınma talebinde bulundu.[143] Bu arada She-kuei, İmparatordan bir prenses istedi, ancak isteği kabul edilmediği gibi kendisinden Kuça, Hoten, Kaşgar, Chu-chü-po ve Tsung-Ling gibi yerler istendi.[144] Ancak O, bu istekleri kabul etmedi. She-kuei'nin İ-p'i Tu-lu üzerine yolladığı Nu-şi-pi boyları ise ona yenilirler, ancak hâkimiyetini kabul etmezler. Tu-lu da Toharistan'a sığınır.

---

[135] Gökalp, 1973: 22.
[136] Gökalp, 1973: 22.
[137] Taşağıl, A., 2003: 67.
[138] Chavannes, 2006: 31.
[139] Taşağıl, A., 2003: 68.
[140] Taşağıl, A., 2003: 68.
[141] Gumilöv, 2004: 276.
[142] Chavannes, 2006: 33.
[143] Gökalp, 1973: 23.
[144] Taşağıl, A., 2003: 68.

Çin ise She-kuei'den talep ettiği şehirlere dair müspet bir cevap alamayınca Batı yolunda sefere başlar. İlk olarak Turfan alınır.[145] Uygurlar ve Aşina soyundan beyler bu seferlerde başrolü oynarlar. Doğu Türkistan müdahalesi Turfan, Hami, Karaşar ve Kuça bölgelerinin alınmasıyla başlar.[146] Turfan Kralı Wen, Çin'e bağlı olmasına rağmen Türk Yabgusu ile beraber Hami'ye saldırır. Karaşar'ın üç şehrini yağmalar ve kağanlığını ilan eden Sir Tarduş şefine destek olur.[147] Ancak bu şef, Çin ordusuna öncülük eder. Töleslerin Shi-pi (Ki-pi) boyundan Türk asıllı Çin generali Shi-pi Ho-li ve Sir Tarduşlar Turfan'a yürürler. Kral Wen hastalanır ve ölür. Batı Kağanı Tu-lu, Shi-pi Ho-li ve Tarduşlara karşı kuvvet yollarsa da başarılı olamaz. Turfan 640 yılında bir Çin garnizonu olur. Turfan yenilince Karaşar Kralına beş şehri ve halkı geri verilir. Ancak Kral, Çor unvanlı Türk beylerinden biriyle akrabalık kurar. Çin'e vergi ödemez, Çin hizmetindeki Türk Aşina She-erh (Şö-ol) gelerek Karaşar'ı bağımlı kılar.[148]

She-erh, bundan sonra Karaşar isyanına yardım eden, vergi vermeyen Kuça'yı da cezalandırır. Kuça, Batı Türklerinden Ch'u-yüeh ve Ch'u-mi boylarıyla ilişki kurar. Shi-pi Ho-li ile birlikte Aşina She-erh, Türk ve Töles boylarından oluşan ordularının başında olarak Ch'u-yüeh ve Ch'u-mi boylarını cezalandırır.[149] Sonra da Kuça üzerine yürüyüp burayı ezerler.[150] Kuça, Batı Türklerinde aldığı cesaretle Çin egemenliğinden bir ara kurtulursa da Aşina She-er tekrar gelip 11 bin kelle keser. She-er ordusuyla 70 küçük kenti bağımlı kılar.[151] Krallıklar T'ang hizmetine girer. Kuça, Çin sömürge yönetiminin merkezi olur. Kuça, Hoten, Tokmak ve Kaşgar'a "Dört Garnizon" adı verilir. Böylece Çin, 648 yılında Doğu Türkistan bölgesine hâkim olur. Ticaret yolu egemenliğine girer. Ancak Aşina Ho-lu rolünü oynamak için ortaya çıkmak üzeredir.

Bu sırada Batı sahasına gidip ülkeyi hâkimiyetine almak için fırsat kollayan Ho-lu, Hsi ve Ting gibi iki eyaleti ele geçirmek arzusu ortaya çıkınca 650 senesinde isyan eder[152] ve Batı sahasına kaçar. Tu-lu Kağan'ın bütün eski topraklarını ele geçiren, yani T'ing-chou'yu yağmalayan, Altay bölgesini zapt eden ve Barkul bölgesini fetheden

---

[145] Avcıoğlu, D., 1999b: 640.
[146] Avcıoğlu, D., 1999b: 641.
[147] Avcıoğlu, D., 1999b: 641.
[148] Avcıoğlu, D., 1999b: 642.
[149] Tsaı, 2006: 337.
[150] Gumilöv, (2004): 294.
[151] Gumilöv, 2004: 294.
[152] Taşağıl, A., 2003: 70.

Ho-lu, Nu-şi-pi ve Tu-lu boylarını idareye başlar. O, Batı Gök-Türk sahasına kaçınca Ch'u-yüeh, Ch'u-mi, Ku-su, Karluk, Pei-shih gibi boyları da arkasından gelirler.[153]

Aşina Ho-lu'nun bağımsızlık hareketine katılan Ch'u-yüeh şefi "Ch'u-yeh Ku-chu" (Chu-ya-ku/Ku-su)da "Barbarların Yatıştırılması ve Eğitilmesi ile Görevli Komiser" olan Çinli'yi öldürür. Askerlerini Lao Shan'da (Lao Dağı) mevzilendirir.[154]

T'ang Hanedanı "Türk'ü Türk'e Kırdırmak" yolunu tekrar işleme koyar ve Ho-lu ile Ch'u-yeh Ku-chu'nun üzerine Shi-pi Ho-li'yi gönderir. İçinde 50 bin Uygur'un da bulunduğu ordusuyla Ch'u-yüeh'leri Lao Dağında bozguna uğratır.[155] 9 Bin Ch'u-yüeh'in başı kesilir.[156] Gece karanlığından faydalanıp kaçan Ku-chu, hafif süvariler tarafından yaklaşık 250 km takip edilir. Savaşa savaşa ölür ve başı kesilir. Bunun yanında 10 binden fazla da esir alınmış yaklaşık 70 bin at ve öküz elde edilmişti.[157]

Ch'u-yüeh'lerin bu isyanı sonucunda bağlı bulundukları Yao-chi Askeri Valiliği kaldırılarak bu isyandan bir yıl sonra yani 653 yılında yerine "Chin-man Chou" ve "Sha-t'o Chou" olmak üzere iki Chou'luk kurulmuştur.[158] Bu ayrımla Ch'u-yüeh ve Sha-t'o'ların aynılığı görüldüğü gibi Sha-t'o'ların Ch'u-yüeh'lerden ayrı olarak tarih sahnesine çıkmaları mümkün olmuştur.

Toharistan'a sığınmış olan Tu-lu'nun yerine geçen oğlu Chen-chu, T'ang'lara Ho-lu'yu yakalayıp teslim etmek teklifini sunduysa da Ho-lu'ya yenildi.[159] 654'te Ho-lu'ya bağlı boylardan Karluk, Ch'u-mi, Chih-chie ve Ch'u-yüeh'ler tamamen mağlup edildiler. Çumukun'lar da hemen arkadan yenildiler ve 30 bin ölü Çumukun'un kulakları kesildi.[160] Ho-lu'nun bir başka boyu Su-ni-hsi de ağır bir bozguna uğradı.

656 Yılında Batı Gök-Türk ülkesine bir Çin seferi daha yapıldı. Komutanları General Su Ting-fang idi. Orduda Uygur başbuğu Po-jun, Aşina Mi-che ve Aşina Pu-

[153] Gökalp, 1973: 23.
[154] Chavannes, 2006: 98.
[155] Avcıoğlu, D., 1999b: 646.
[156] Taşağıl, A., 2003: 72.
[157] Avcıoğlu, D., 1999b: 646.
[158] Gökalp, 1973: 24.
[159] Taşağıl, A., 2003: 72.
[160] Gumilöv, 2004: 300.

chen de bulunmaktaydı.[161] Ho-lu, On-ok askerleriyle ağır bir yenilgiye uğratılır. Ertesi gün Tu-lu ve Nu-şi-pi'ler teslim olurlar.

Kışın ara verilmeden sefere devam edilir. Ho-lu'ya baskın yapılır ve İli'yi aşıp kaçmayı başaran Ho-lu'yu Aşina Mi-che ve Pu-chen iki kol olarak takip etmekle vazifelendirilir. İli'yi geçen Mi-che, bütün Ch'u-yüeh ve Ch'u-mi'leri yönetimine alır.[162] Ho-lu, Tokmak'a kaçar. Oradan da Taşkent'e sığınmak ister. Ancak buranın "Şad" unvanlı yöneticisi Ho-lu'yu teslim eder.[163] Ho-lu, Ch'ang-an'a gönderilir, ancak bağışlanır ve öldürülmez. 659'da ölür ve adına yazıt dikilir.

Ho-lu yenilince Çin, Batı sahasını il ve ilçeler halinde düzenler. Üç büyük genel askeri valilik kurulur. Bunlar "K'ung-lung", "Meng-Ch'ih" ve "An-hsi" adlarını taşıyorlardı.[164]

K'ung-lung Askeri Valiliğine Doğu Türkistan dâhildi. Meng-Ch'ih: Tanrı Dağlarının kuzeyindeki geniş sahaları, An-hsi ise: Maveraünnehir bölgesini ihtiva ediyordu.

Aşina Mi-che, "K'ung-lung Askeri Valisi" tayin edildi ve Ch'u-yüeh'ler (Sha-t'o'lar dahil) onun yönetimine verildi.[165]

Aşina Pu-chen ise, "Meng-ch'ih Askeri Valisi" yapıldı. Beş Nu-şi-pi boyunu idare edecekti.

Her ikisi de Beşbalık'daki (Pei-ting) yüksek Çin memuruna bağlıydı. Lakin karışıklıklar son bulmaz ve Pu-chen, iftira ile Mi-che'yi öldürtür. Bu olay Tu-lu boylarını ayaklandırır. Pu-chen, Çin desteğiyle bunları bastırır.[166] 667'de Pu-chen ölünce Çin denetimi azalır. On-ok adeta başsız kalır ve bu durumdan Tibet yararlanır.

---

[161] Chavannes, 2006: 37.
[162] Chavannes, 2006: 37.
[163] Taşağıl, A., 2003: 74.
[164] Taşağıl, A., 2003: 75.
[165] Gökalp, 1973: 24.
[166] Gumilöv, 2004: 306.

663'te T'u-yü-hun'ları yenen Tibetliler 670 yılında Dört Garnizon'u ele geçirirler.[167] 692 Yılına kadar Doğu Türkistan'a hâkim olacaklardır.[168]

660 Yılından sonra "Sha-t'o" ismi daha açık olarak ortaya çıkmakla artık "Ch'u-yüeh" ismi pek kullanılmamaya başlamıştır. 661 Yılında Ch'u-yüeh'lerin şefi Sha-t'o Chin-shan, Töleslere karşı yapılan sefere katılmış ve mükâfat olarak kendisine Mo-li ordusunda "taaruza ve cezalandırmaya görevli komiser" unvanı verilmiştir.[169] 702 yılında Chin-man-chou yöneticisi derecesine yükseltilmiş ve ayrıca "Chang-yeh Bölgesi Dükü" asalet unvanı olarak verilmiştir.[170]

Yerine geçen oğlu Fu-kuo zamanında, 712 yıllarına doğru Tibet tehlikesi belirmiştir. Bu tehlikeden korunmak maksadı ile Fu-kuo bir yandan yönetim merkezini Beşbalık'a nakletmiş[171] diğer yandan da Çin'e gidip Çin'in dikkatini çekmeye çalışmıştır.

714'de Chin-man-chou yöneticiliğine yükseltilen Fu-kuo, Yung-shou mahalli krallığına kadar terfi etmiştir.[172]

Gök-Türk çağında Sha-t'o'lar, Ch'u-yüeh'lerle aynı olmakla birlikte zamanda ad olarak onların yerini almışlardır. Batı Gök-Türk Kağanlığının bağımsızlığı için savaşan Tu-lu ve Ho-lu gibi kağanların yanında yer almışlar, ancak Ho-lu'nun tasfiyesinden sonra T'ang hizmetine girerek bilhassa 660 yılından sonra Chin-shan ve Fu-kuo yönetiminde akıllıca hareket edip Tibetlilerden sakınıp Çin vesayeti altında güçlenmişlerdir. Bu politika Uygur çağında sonucunu verecektir.

---

[167] Roux, J., P., 2006: 142.
[168] Avcıoğlu, D., 1999b: 652.
[169] Gökalp, 1973: 25.
[170] Hsing-tung, 1970: 3.
[171] Kamuran Gürün, (1984): *Türkler ve Türk Devletleri Tarihi*, Karacan Yayınları, Ankara, s. 203.
[172] Gökalp, 1973: 25.

B. SHA-T'O'LARIN T'ANG, UYGUR VE TİBETLİLERLE MÜNASEBETLERİ

744 senesinde Uygur, Basmıl, Karluk ortak hareketi sonucunda Orta Asya Türk Tarihinde Gök-Türk çağı kapanmış ve 840'da Kırgız istilasıyla kısmen sonlanacak olan Uygur çağı başlamıştı.

Bilindiği gibi Sha-t'o'lar, 712'den sonra Tibet tehlikesi üzerine Beşbalık'a (Pei-t'ing) sığınmak zorunda kalmışlardı.

Sha-t'o reisi Fu-kuo, öldükten sonra yerine oğlu Ku-to-chih geçmişti.[173] Özellikle 751 ile 763 seneleri arasında T'ang'lar birçok iç ve dış sorunla boğuşmak zorunda kaldıkları için kendilerine bağlı Türk boylarıyla ilgilenememişler. Bu durumda Sha-t'o'lar da Uygurlara tabi olmak zorunda kalmıştı.[174]

742-762 tarihleri arasındaki yirmi yıllık sürede Çin'deki T'ang Hanedanı birçok iç ve dış sorunla karşılaşmıştı. En önemli sorun ise An-lu-shan isyanıdır. Çin, aslen Türk olan An-lu-shan'ı yine Türklerin yardımı ile ortadan kaldırmak yolunu tutmuştur. Bu maksatla Uygurlardan ve Sha-t'o'lardan yardım istemiştir. Bu sıralarda pek güçlü olan Uygurlar, Çin'de hâkim olmak düşüncesi peşindeydiler. An-lu-shan isyanı onlara bu düşünceyi gerçekleştirmek fırsatını vermişti. Çin'e yardım talebini kabul eden Uygurlar harekete geçmişlerdi. Sha-t'o reisi Ku-to-chih, Uygurların muavin tu-hu'su unvanı ile muharebelere katılmış ve isyanın bastırılmasında büyük hizmeti dokunmuştur. Bu sebeple kendisi "Muhafız Yüksek Generali" unvanıyla onurlandırılmıştı.[175]

Ku-to-chih'in ölümü üzerine yerine geçen oğlu Chin-chung geçmiş ve bu da terfi ederek "muhafız büyük generalliği"ne nakledilmiş, ayrıca Chiu-ch'üan-hsien kontluğuna tayin olunmuştu.[176]

---

[173] Hsing-tung, 1970: 4.
[174] Hsing-tung, 1970: 4.
[175] Gökalp, 1973: 35.
[176] Gökalp, 1973: 35.

An-lu-shan isyanı bastırılmış ise de arkasından komutan Shih-sih-ming ve oğlu'nun isyanının çıkması, bunun yanında Pu-ku Huai-en isyanı T'ang'ları temellerinden sarsmıştı. Bu arada 751 yılında Talas'da vuku bulan Atlah savaşında Kore asıllı T'ang kumandanının Araplara yenilgisi de ayrı bir darbe olmuştu. Bütün bunlar imparatorluk dâhilinde karışıklıklara sebep oluyordu. Hatta 756-763 arasında Sha-t'o merkezi Beşbalık'da da bir karışıklık olmuş ve bunu Uygurlar bastırmışlardı.[177] Beşbalık, 865-866 senelerinden itibaren Uygurların eline geçti.[178] Uygurlar burada önemli bir koloni oluşturdular.

Uygurlar bir yandan Çin'e yardım ederken, bir yandan da yağmalıyorlardı.[179] Çin için 764 yılından itibaren Tibetliler tekrar tehlike haline gelmişlerdi. Bu dönemde Sha-t'o'ların T'ang politikasında değişim başlamıştır.

764 Yılında Pu-ku Huai-en güneye taaruz etmiş ve Alaşan bölgesi komutanı Po-wen-ta'yı bozguna uğratmıştı. Tibetlilerde Kan-chou yakınlarındaki Lian-chou'ya saldırmışlar, Kan-chou'ya kaçan Po-wen-ta ise Yang-chu-le'de Sha-t'o'lar tarafından öldürülmüştü.[180]

786 Yılına kadar adeta Uygurların en büyük yardımcı kuvveti, müttefiki durumuna gelen Sha-t'o'lar, bu tarihten itibaren Uygurların onlardan aldığı ağır vergilerden rahatsız olmaya başlamış, ilişkiler soğumaya yüz tutmuştu.[181] Diğer taraftan Tibetliler de gittikçe kuvvetlenmekteydi. Sha-t'o'lar bu durumda Tibetlilere yaklaşmayı çıkarlarına daha uygun bulmuşlar,[182] onlarla birleşerek yaşadıkları Beşbalık'ı Tibet'e işgal ettirmişlerdir.[183] Beşbalık'ı geri almak için Uygurların yaptığı ilk teşebbüs sonuç vermediyse de 788 senesinde Uygur başbakanı She-kan-chia-ssu Beşbalık'ı geri almıştır.[184]

---

[177] Gökalp, 1973: 36.
[178] Bahaeddin Ögel, (2003): *İslamiyetten Önce Türk Kültür Tarihi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, s. 362.
[179] Gömeç, S., 2004: 46.
[180] Gökalp, 1973: 36.
[181] Gökalp, 1973: 36.
[182] Tektaş, N., 2007b: 23.
[183] Çandarlıoğlu, G., 2004a: 23.
[184] Çandarlıoğlu, G., 2004a: 23.

Uygurlar, Beşbalık'ı geri almışlar ise de halktan ağır vergi istemeleri halkın Sha-t'o'larla birleşip 789 yılında tekrar Tibet yönetimine girmelerine neden olmuştur.[185]

795 Senesinde Tibetliler Sha-t'o'ları Beşbalık'tan kendilerine daha yakın mesafede bulunan Kan-chou'ya nakletmişlerdir.[186] Şüphesiz bunda onları sıkı kontrol etmek amacı ön plandaydı. Bu durum Tibetlilerle Sha-t'o'ların sıkı işbirliğine girmiş olmaları nedeniyle Uygurları fazla kızdırmış olmalarıyla da açıklanabilir.

808 yılına kadar Sha-t'o-Tibet ilişkileri çok sıkı bir şekilde devam etmiş, Tibetlilerin gerek Uygurlara ve gerekse Çin'e karşı seferlerinde, yağma hareketlerinde Sha-t'o'lar uzun müddet onların öncüsü vazifesini görmüşlerdir.

808 Yılında ise bu işbirliği bozulmuştur. Buna sebep olarak Tibetlilerin Sha-t'o reisi Chin-chung'u, Uygurlarla anlaşma yaptığı kanısıyla, iki yüzlülükle suçlamaları gösterilmektedir. Sha-t'o'lar bu durumda Kan-chou'da daha fazla kalamamışlar ve Ötüken'e kaçmaya çalışmışlardır.[187]

Chin-chung, 30 bin kişilik kabile halkını alıp önce Ötüken'e kaçmıştır.[188] Tibetlilerin takibinden ve Uygurların bu sıradaki zafiyetinden dolayı burada fazla tutunamayarak Shih-men'e gelinceye kadar sayısız savaşlar vermek zorunda kalmışlardır. Sha-t'o reisi Chin-chung bile bu muharebelerde öldü.[189] Yerine geçen oğlu Ch'u-yeh Chih-i savaşlardan arta kalan on bine yakın soydaşı ve 3 bin kadar atlı askeriyle Liang-chou'ya varıp T'ang'ların Ling-yen garnizonları başkumandanı Fan-hsi-ch'ao'ya iltica ettiler.[190] Fan-hsi-ch'ao askerleriyle kaleden çıkıp Sha-t'o'ları karşıladı ve onları Yen-chou'da iskân etti. Onlardan öküz ve koyunlar satın alıp onları himaye etti. Biraz sonra Çin İmparatoru onların Yin-shan'da yerleştirilmelerini emretti. Chih-i, bu bölgenin askeri memuru tayin edildi.[191] Tibetlilerle savaşlarda ölen Chin-chung'un küçük kardeşi Ko-le-a-po idaresindeki 700 Sha-t'o da hemen arkadan gelerek Fan-Hsi-ch'ao'ya sığındılar. İmparator, onun da Yin-shan-fu Tu-tu'su olmasını emretmiştir.[192] Ordos Bölgesine bulunan Yin-shan'a (Yen-chou) yerleştirilen Sha-t'o'lar. Çin'deki üç

---

[185] Gökalp, 1973: 37.
[186] Chi-Huei, 1971: 170.
[187] Gökalp, 1973: 37.
[188] Chi-Huei, 1971: 171.
[189] Chi-Huei, 1971: 171.
[190] Chi-Huei, 1971: 171.
[191] Gökalp, 1973: 38.
[192] Chi-Huei, 1971: 171.

Sha-t'o Hanedanının kurucuları olacaklardı. Alaşan civarında kalan akrabaları ise önemli roller oynamamışlardır.

C. T'ANG HİZMETİNDE SHA-T'O'LAR

1. T'angların Yıkılma Sürecinde Sha-t'o'ların Faaliyetleri

Yin-shan bölgesine yerleştirilen Sha-t'o'lar çoğalmışlar ve yeniden güç kazanmaya başlamışlardır. Bu yeni dönemde Sha-t'o'lar Çin hizmetinde gerçekten önemli görevlerde bulunmuşlardır.

Fan-Hsi-ch'ao (ts'ao), sonradan T'ai-yüan'a nakledilince Ch'u-ye Chih-i de Sha-t'o'larıyla onun arkasından gitmiş ve T'ai-yüan'daki Hsin-Ch'eng şehrinde oturmuştu.[193]

Sha-t'o reisi Çin'le olan münasebetlerini daha da sağlamlaştırmak için T'ang başkenti Ch'ang-an'ı ziyaret etmiştir. Kendisine altın ve ipekli kumaşlar ve sayısı on bini bulan at hediye edilmiş ve "T'e-chin-chin-wu-wei Generali" unvanı verilmiştir.[194] Chih-i, Tibetlilere karşı yapılan baskına katılmış ve Çin imparatorunun Chen-chou'ya karşı yaptığı taaruzda 700 kişilik kuvveti ile öncülük vazifesini ifa etmişti. Ayrıca Fan-Hsi-ch'ao, Sha-t'o'lardan 1.200 kişilik bir birlik seçerek onlardan "Sha-t'o Ordusunu" kurmuştu. İmparator, Ch'u-yeh Chih-i'ye Sarı nehrin sol kıvrımındaki T'ien-te'da karargâh kurmasının da emretmişti.[195]

T'ang sülalesini sarsan isyanlarla dolu bu dönemde isyan eden Wu-yüan-chi'ye karşı 814'te büyük bir tedip hareketine girişilmiş ve bu harekâta Sha-t'o'lar da katılmışlardır.

821 yılında Chen-chou'ya karşı büyük bir taaruza geçilmiş ve Sha-t'o'ların yerleri değiştirilmiştir. Chih-i, saraya gelmiş ve muhafız kıtasında alıkonularak

[193] Hsing-tung, 1970: 5.
[194] Gökalp, 1973: 39.
[195] Gökalp, 1973: 39.

kendisine Chin-wu-wei generali unvanı verilmiştir.[196] Chen-chou, T'ai-yüan'ın kuzeyinde yani kuzey Shan-hsi'dedir. Bu sebeple Sha-t'o'lara yakın bir bölgede bulunmaktadır. Bu hareket Sha-t'o'lara karşı olmamış Chen-chou bölgesinde bulunan "Dokuz Kabile Barbarları"na yöneltilmiştir. Sha-t'o'lar da bu bölgeye yakın bulunduklarından dolayı Chih-i saraya gelmiş, her ihtimale karşı sarayda alı konulmuş, ancak generallikle mükâfatlandırılmıştır. Chih-i'nin saraydaki ikameti 8 yıl kadar sürmüştür. 830 Yılında Hotung (Kuzey Shan-hsi) Chieh-tu-shih'si Kung-ch'o'nun teklifi üzerine Chih-i, Yin-shan Askeri Valisi ve Tai-pei (Shan-hsi'nin kuzeyi) hsin-yin-chao-fu'su yapılmıştır.[197] Chih-i, sınırlardaki 11 garnizonu tahkim edip 3000 asker yerleştirmiş ve burayı güvenli kılmıştır.

830 Yılında Chih-i ölmüş ve yerine oğlu Chin-hsin geçmiştir. Bu sıralarda Uygurlar, Kuzey Çin'de tehlike olmuşlardı. Zor durumda kalan Chih-hsin iki tarafa da yardım ederek durum kurtarmaya çalıştı. Bir yandan Uygur komutanı Ch'u-lo-wu'ya yardımcı olurken diğer taraftan da Ch'in Chou, Yang Chou, Pien Chou ve Lu Chou gibi garnizonların Uygurlardan istirdadında yardımı oldu.[198]

842 Senesinde ise Kırgız takibinden kaçan Uygurlar, Çin için tehlike arz edince içinde Sha-t'o'ların da bulunduğu 6 bin kişilik bir kuvvet hazırlanmıştı.

847 senesinde Yü Chou komutanı Chang Chung-wu, Hsi kabilelerini yenmiş, Tibetlilerin, Uygur ve Tangutlar'la Alaşan bölgesine saldırmaları üzerine tahta yeni çıkan T'ang İmparatoru Ho-tung askeri valisi Wang-tsai'nin, Tai-pei bölgesinin bütün ordularını emrine alarak saldırmasını ve Sha-t'o Chih-hsin'i öncü olarak kullanmasını emretmişti.[199] Uygurlar yenilgiye uğratılmış ve bu başarı nedeniyle Chih-hsin'e Ta-t'ung ordusu komutanlığı verildiği gibi, T'ang Sülalesinin soyadı "Li" ile Kuo-Chang" adı verilmişti.[200] Biz bundan sonra Chih-hsin'i "Li Kuo-Ch'ang" ismiyle anlatacağız.

Doğruluğu kesin olmayan bir bilgiye göre bu sıralarda Li Kuo-Ch'ang, Tien-te'yu yağmalamış, bunun üzerine imparator bütün garnizonlarını onun üzerine saldırtıp

[196] Gökalp, 1973: 39-40.
[197] Gökalp, 1973: 40.
[198] Gökalp, 1973: 41.
[199] Gökalp, 1973: 59.
[200] Gökalp, 1973: 59.

yakalamış, ancak öldürülmeyip tersine Chien-chiao-ssu-t'u-wang rütbesine yükseltilmiştir.[201]

849 Yılında Tai-pei bölgesine atanan Tuan wen ch'u ile Sha-t'o'lar arasında anlaşmazlık çıkmış ve Sha-t'o'lar ona tabi olmak istememişlerdir. Sha-t'o ileri gelenlerinin isteği ile Li Kuo-Ch'ang'ın oğlu Li K'o-yung'u kendilerine lider olarak seçmişler, Li K'o-yung ise yaklaşık 10 bin kişilik bir kuvvet ile Yü Chou'ya giderek Tuan-wen-ch'u'yu öldürmüştür.[202] T'ang sarayı ise bu durumu kabullenip Li K'o-yung'u, "Ta-t'ung fang-yü-liu"su ve babası Li Kuo-ch'ang'ı da "T'a-t'ung ordusu fang-yu-shih"liğine atamıştı. Ancak Li Kuo-ch'ang, bu unvanı kabul etmeyerek muhalefete geçmiş, bunun üzerine İmparator, Ho-tung Chieh-tu-shih'si Ts'ui-yen-chao'ya onu tedip etmesini emretmiş, ancak O, muvaffak olamayınca Ta-t'ung-ch'uan olan Uygur Ho-lien-to, Hsi-chen'e taaruz ederek Li Kuo-ch'ang'ın bütün mal ve silahlarını eline geçirmiştir.[203] 500 Adamıyla Li Kuo-ch'ang, Yen-chou'ya dönmek istemişse de şehir halkı onu kabul etmemiş ve bunun üzerine oğlu Li K'o-yung, Hsin-Ch'eng'de karargâh kurmuştur. Ho-lien-to, onu burada kuşatmış ise de başarılı olamamış, imparator, Ho-lien-to'yu Wei-chou'da bulunan Li Kao-ch'ang'a taaruz etmeye göndermiştir. [204]

Sha-t'o reisi Li Kuo-ch'ang ve oğlu Li K'o-yung'a karşı hareket 852 yılında da devam etmiş, Li-chün, Chao-i Tai-chou ile Yü chou'da yığınak yaparak Ho-lien-to ile birlikte Wei-chou'da bulunan Li Kuo-ch'ang'a taaruz etmişler; Li K'o-yung da Che-lo şehrinde Li Chün'e karşı koymuştur.[205] Ancak Çin'in karışık durumu Sha-t'o'lara yapılan baskıyı neticesiz bırakmış ve iki tarafın ilişkileri düzelmiştir.

869 Senesinde P'ang Hsün (Pan-hsü), Hsü-chou'da isyan etmiş ve bu isyanın bastırılmasında Sha-t'o'ların büyük emeği geçmiş, Li Kuo-ch'ang, 3 bin süvari ile öncü vazifesini görmüş, kuşatılmış bulunan Büyük General K'ang Ch'eng-hsün'ü kurtarmış ve onunla birlikte isyanı bastırmıştır. Li Kuo-ch'ang, "T'a-t'ung Chün Shih" olmuştur.[206]

---

[201] Gökalp, 1973: 59-60.
[202] Gökalp, 1973: 60.
[203] Gökalp, 1973: 60.
[204] Gökalp, 1973: 61.
[205] Gökalp, 1973: 61.
[206] Hsing-tung, 1970: 6.

876 Senesinde Tai-pei vilayetindeki Sha-t'o'lar hükümete karşı ayaklanmışlar ve lider olarak da Li K'o-yung'u seçmişlerdi.[207] Kısa bir süre sonra babası Li Kuo-ch'ang da oğlunun yanında yerini almıştı. Sha-t'o'lar üzerlerine gönderilen kuvvetleri yenince İmparator, Li Chün, Li Ko-chü, T'u-yü-hun şefi Ho-len-che ve Sa-ko kabilesinin şefi Mi-hai-wan'ı bu iki Sha-t'o'yu bastırmaya göndermişti.[208] Tedibe memur edilenler arasında Sha-t'o Şeflerinden An-chin'in bulunmasından Sha-t'o'ların bir kısmının isyan etmediğini anlamaktayız.

880 Yılında Sha-t'o isyanının ezilmesi için ezici bir güç sevk eden T'ang'lar karşısında Wei chou'da yenilen Li K'o-yung, arasında sıkı ilişkiler bulunan Yin-shan bölgesindeki Tatarlara iltica etmiştir.[209]

Bu sırada Huang Ch'ao isyan etmiş ve kısa bir sürede T'ang payitahtı Ch'ang-an'ı istila etmişti.[210] Devlet, bu nazik durumdan kurtulmak için Tatarlara sığınan Sha-t'o'lara müracaat etmiş ve böylece Ho-tung ordu generali Chen-Ching-ssu, Sha-t'o, Tibet ve Sa-ko askerlerinde kurulu bir orduyla Ch'ang-an'a yönelmiş, ancak ordu Chiang-chou'da bulunduğu sırada Sha-t'o'lar karışıklık çıkarınca onları ancak reisleri Li K'o-yung'un itaat altına alabileceğini düşünen general, durumu İmparatora arz edince Li K'o-yung affedilerek yazılı bir emirle Tai-chou'daki tzu-shih'lik görevine atanarak, Yen-men bölgesinin kuzeyindeki kısımları düzenleme ve yönetme görevi ile görevlendirilmek suretiyle çağırılmıştır.[211]

Bu çağrıyı kabul eden Li K'o-yung 882 yılının kasım ayında 17 bin kişilik bir kuvvetle güneye, Ch'ang-an'a doğru hareket etmiştir. Li K'o-yung, kısa bir süre içerisinde başşehri kurtarmış, 883'te Huang Ch'ao'yu püskürtmüş[212] ve en büyük başarıyı gösteren kumandan seçilmiştir. Li K'o-yung'a şeref unvanı olarak "Lung-hsi-chün-kung" adı verildi.[213]

---

[207] Hsing-tung, 1970: 6.
[208] Gökalp, 1973: 62.
[209] Gökalp, 1973: 62.
[210] Hsing-tung, 1970: 7.
[211] Gökalp, 1973: 63.
[212] Eberhard, W., 1995: 218.
[213] Hsing-tung, 1970: 7.

2. T'ang'ların Yıkılışı ve Bu Dönemde Sha-t'o'lar

883 Senesinde Huang Ch'ao yeniden harekete geçmiş ve Ho-nan vilayetine saldırmıştı. Fakat Li K'o-yung askerleriyle savaşa katılmış ve onu geri püskürtmüştü. Ho-nan'ı kısa zamanda temizlemiş ve ertesi sene birliği ile Ts'ao-Chou vilayetine girmişti.[214] Pien Generali Chu-wen (Chu Ch'üan-chung) bir komplo hazırlayıp onu yemeğe davet etmiş ve yemek sırasında daha evvelden saklamış olduğu askerlerine emir vererek Li K'o-yung'a hücum ettirmişti. Tam bu sırada büyük bir fırtına kopmuş Li K'o-yung da kaçmıştı.[215] Bu olaydan itibaren Chu-wen'le aralarında düşmanlık olmuş ve birbirlerini yok etmek için iki taraf da fırsat kollamıştır.

885 Senesinde Huang Ch'ao isyanı bastırıldıktan sonra İmparator Ch'ang-an'a yeniden döndü, ancak bu isyan bir anlamda T'ang Hanedanının sonu olarak görülebilir. Geriye kalan tek mesele ise Chu-wen ve Li K'o-yung arasındaki mücadele idi.

Chu-wen, önceleri Huang-ch'ao'nun ordusuna mensuptu. T'ang tarafına geçince hızla yükseldi. Li K'o-yung'dan daha fazla kuvvetlendi. Bu yüzden Li K'o-yung komplo olayının intikamını ondan alamadığı gibi T'ang Hanedanını ortadan kaldırmasına da engel olamamıştır.

890'dan itibaren ikilinin arasındaki savaş daha da şiddetlendi. Li K'o-yung Shan-hsi'ye, Chu-wen de doğudaki ovalara güvenmişti.[216]

Ch'ang-an'daki isyanlar ise T'ang İmparatorunu tehdit ediyordu. Bu yüzden İmparator kaçarak Li K'o-yung'un himayesine girdi.[217] Fakat çok geçmeden Chu-wen'in eline düştü. Bütün hanedan efradını yok eden Chu-wen, imparatora da intihar etmesini emretti.[218]

907 Senesinde Chu-wen, T'ang Hanedanını devirip kendisini "İmparator" ilan etti, kurduğu devlete de "Sonraki Liang" adını verdi.[219] Chu-wen'in kurduğu bu hanedan

---

[214] Hsing-tung, 1970: 7.
[215] Hsing-tung, 1970: 7-8.
[216] Eberhard, W., 1995: 218.
[217] Avcıoğlu, D., 1999b: 728.
[218] Eberhard, W., 1995: 218.
[219] Grousset, 2006: 156.

Beş Sülalenin başlangıcıdır.[220] Li K'o-yung ise kendini "Shan-hsi Hükümdarı" ilan etmiştir.

O, 908 senesinde ölmüş ve yerine oğlu Li Ts'un-hsü (öl. 926) geçmiş ve başkenti Tai-yüan olmak üzere "Chin (Tsin) Kralı" unvanıyla hüküm sürmeye başlamıştır.[221] Chu-wen'in Sonraki Liang'larını 923'te yıkacak zat karşımızdadır.

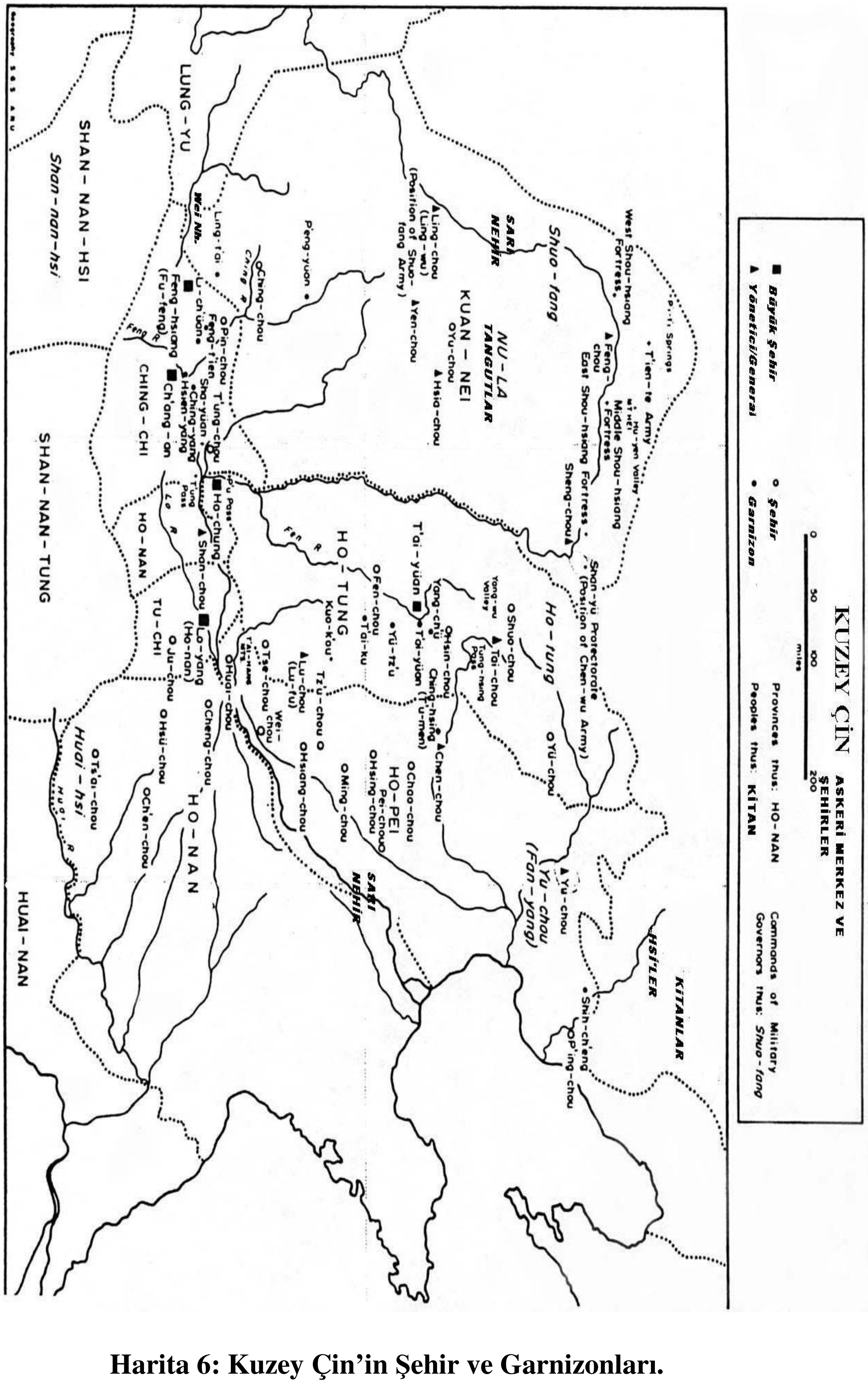
Sha-t'o'lar Çin hizmetine girdikten sonra birçok iç harplere katılmış ve önemli yardımlarda bulunmuşlardır. Çinliler Sha-t'o'ları bir destek ordusu olarak değil T'ang hanedanın asıl destek gücü olarak görmüşlerdir. Ancak Sha-t'o'lar, T'ang Hanedanı yaşadığı sürece, bütün olan biteni; alabilecekleri kadar ganimet almaya çalıştıkları bir fetih savaşı olarak algılamışlardır.[222] Türk ve Çin taraflarının siyasi-askeri olaylar konusunda besledikleri umutları bir kenara bırakıp faaliyetlerin sonuçlarına baktığımızda Sha-t'o'lar sayesinde T'ang Sülalesinin ömrü uzamıştır da denilebilir.

Olayları tekrar tahlil edecek olursak aslında T'ang Hanedanının sonlarına doğru yerel yönetimler iyice güçlenmişti. Bir askeri vali bütün bir eyaleti yönetimi altına alır ve neredeyse yarı bağımsız bir hale gelirdi. Zamanla bütün makamlar babadan oğula geçer bir hal kazanmıştı. Kendi eyaletinde vergi toplama, yeni vergiler koyma veya var olan vergileri arttırma valilerin yetkisindeydi ki vergilerin çok arttırılması Huang Ch'ao gibi bir köylü isyanına neden olmuştu. Li Yüan ve Li Shih-min'in kurdukları hanedan 288 yıllık dönemdeki icraatlarıyla varlık nedenini yitirmişti de denilebilir. Bu durumda Chu-wen'in iktidara el koyması çok kolay olmuştur.

Bunun yanında savaşçılık yetenekleriyle iktibas etmiş ve bazen de T'ang icraatlarından doğan hoşnutsuzluklarını isyan ederek belirtebilen Sha-t'o'ların, fazla kuvvetlenmesine izin verilmemesi son T'ang İmparatorunun Chu-wen'in eline geçmesine sebep olmuştur. Sha-t'o'lar, İmparatoru kurtaramamışlardır. Ancak sahip oldukları "Li" soyadıyla artık kendi hâkimiyetleri için mücadele edeceklerdir.

---

[220] Ahmet Taşağıl, (2004): *Çin Kaynaklarına Göre Eski Türk Boyları*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, s. 102.
[221] Grousset, 2006: 156.
[222] Wolfram Eberhard, (1955): "The Foundation of Sha-'t'o Power in North China (10 th Century)", *60. Doğum Yılı Münasebetiyle Zeki Velidi Togan'a Armağan*, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, s. 2.

Harita 6: Kuzey Çin'in Şehir ve Garnizonları.

III. BÖLÜM

BEŞ SÜLALE DEVRİ (907-960)

A. BEŞ SÜLALE DEVRİNİN ÖZELLİKLERİ

Beş Sülale olarak adlandırdığımız dönemin devletleri Liang, T'ang, Chin, Han ve Chou İmparatorluklarından meydana gelmişti. Çin tarihi içinde bu isimlerle kurulmuş başka sülaleler de olduğunda dolayı Beş Sülalenin bu imparatorluklarının adlarının başına "Sonraki" sıfatı getirilerek bir ayrım yapılmaktadır.[223]

Bahse konu olan bu devir 907 senesinde Chu-wen'in T'ang sülalesini sonlandırarak "Sonraki Liang Sülalesi"ni kurmasıyla başlar ve 960 senesinde Chao Kuang-yin'in, "Sonraki Chou Sülalesi"ni devirip "Sung Sülalesini" kurmasıyla nihayete erer. Aynı devirde Güney Çin'de T'ang valileri tarafından 12 devlet kurulmuştur, ancak bunlardan Yen (907-913) ve Ch'i (907-924) çok kısa ömürlü ve zayıf olduklarından bu kısım "On Devlet" olarak isimlendirilmektedir. [224]

Aşağıda tablo olarak verdiğimiz Beş Sülale ve On Devletten "Sonraki T'ang", "Sonraki Chin", "Sonraki Han" Sülaleleri ile "Kuzey Han" (Pei Han) Sülalesi Sha-t'o'lar tarafından kurulmuştur. Kalanlar Çin asıllı sülalelerdir.

[223] Hsing-tung, 1970: 20.
[224] Hsing-tung, 1970: 21.

DÖNEM	SÜLALE	BAŞKENT	SÜRE	ORTADAN KALDIRAN DEVLET
BEŞ SÜLALE	Sonraki Liang	Lo-yang, K'ai-feng	907- 923	Sonraki T'ang
	Sonraki T'ang	Lo-yang	923- 936	Liao (Kitan)
	Sonraki Chin	Lo-yang, K'ai-feng	936- 946	Liao (Kİtan)
	Sonraki Han	K'ai-feng	947- 951	Sonraki Chou
	Sonraki Chou	K'ai-feng	951- 960	Sung Sülalesi
ON DEVLET	Wu	Chiang-tu	902- 937	Güney T'ang
	Güney T'ang	Nan-ching	937- 975	Sung Sülalesi
	Wu-yue	Han-chou	907- 978	Sung Sülalesi
	Chu	Ch'ang-sha	927- 951	Güney T'ang
	Kuzey Han	T'ai-yuan	951- 979	Sung Sülalesi
	Güney Han	Kuang-chou	917- 971	Sung Sülalesi
	İlk Shu	Ch'eng-tu	907- 925	Sonraki T'ang
	Sonraki Shu	Ch'eng-tu	934- 965	Sung Sülalesi
	Nanping	Chiang-ling	924- 963	Sung Sülalesi
	Min	Fu-chou	909- 945	Güney T'ang

Tablo 1: Beş Sülale On Devlet Tablosu.

Kurulan hiçbir sülale bütün Çin'i kapsayamamış ülke parçalı bir halde 54 sene süren bir mücadele devri yaşamıştır. Kuzey hanedanları hâkimiyetlerinin bütün ülkeye yaymaya çalışıp başarılı olamazlarken, güneydeki on krallık ise bağımsızlıkları için mücadele vermişlerdir. Çinli araştırmacılar bu dönemi bir geçit devri ve aynı zamanda Çin ortaçağının sonu ve yeniçağının başlangıcı olarak telakki ederler. Ancak Wolfram Eberhard Çin yeniçağının başlangıcını 1280 Moğol İstilasının başlangıcı veya 1368'de Ming Sülalesinin kuruluş tarihi olarak almak eğilimindedir.[225] Bizde Beş Sülale Devrini bir parçalanmışlık dönemi olarak görmekteyiz. Çin asıl atılımını Yüan ve Ming Döneminde gerçekleştirmiştir.

Bu Beş Sülale Devrinde bölgesinde meşruiyet kaynağı bulup İmparatorluğunu veya Krallığını ilan eden askeri liderler daha çok paralı asker toplama yoluna gitmişler ve Hükümdarlar komutanları ile valilerini bir eyaletten diğerine dolaştırıp en iyi askerleri ve malzemeyi kendi ellerinde toplamışlardır.[226] En üst düzeydeki komutanlar (özellikle Sha-t'o Sülalelerinin ilki olan Sonraki T'ang Devrinde) "Evlatlık" olarak alınarak Hanedan ile aralarında bağlılık ilişkileri geliştiriliyor ve az nüfusa sahip hanedan kendini güvence altına alıyordu. Bu durum askerleri de itaate sevkediyor ve savaşa hazır bir duruma getiriyordu. Yalnızca yüzlerce Çinli değil, binlerce Uygur, Tibetli ve diğerleri de evlat edinilmiş ve böylece lider sınıfın üyeleri meydana gelmişti.[227]

Huang Ch'ao ayaklanması bastırılmıştı, ancak Huang'ın dağıtılan yandaşları, 907 'de Geç Liang Hanedanlığı'nın hükümdarı olacak olan Chu-wen'in (Chu Ch'üan-chung) liderliğinde yeniden birleştiler. Aslen bir eşkıya olan Chu-wen, Çin soylularına karşı verdiği mücadelesiyle imparator olmuştu. Ayaklanması bir nevi köylüler isyanı karakterindeydi. Çin soyluları olan bitenden sonra ona "en azılı düşmanları" nazarıyla bakmış ve Chu-wen'i soylular sınıfının tehlikeli bir düşmanı olarak telakki etmişlerdi.[228]

Diğer yandan, soylular, asker hayranı olmasalar da, Sha-t'o'ları; güçlü bir lidere sahip olan ve herhangi Çinli gurubuna karşı ayrım gözetmeyen diğer birçok

---

[225] Eberhard, W., 1995: 225.
[226] Huang, 2005: 138-139.
[227] Eberhard, W., 1955: 3.
[228] Eberhard, W., 1955: 3.

ordudan biri saymışlardır. Dolayısıyla bunlar, Sha-t'o saflarına katılmaya gönüllü olmuşlardır.[229]

Beş Sülale Devrinde yönetim gücü tek bir merkezden eyaletlere kaymış, bu durum da hükümetlerin yerel koşullara uyum sağlamasına yol açmış ve mali bakımdan tek basamaklı bir yönetime geçiş tasarruf sağlamıştı.[230] Ancak Kitan baskısı altında sürekli savaşlar veren kuzey kısmına karşılık Sarı Nehrin güneyinde kalan eyaletler bu dönemde daha müsbet ilerlemeler kaydetmişlerdir.

Bu devirde kitap basımı, tahta kalıplar kullanılmak suretiyle, basım tekniğinin gelişmesi sayesinde artmış ve bu durum dünya çapında neticeler doğurmuştur. Bundan önce kitap yazımı ve çoğaltımı pek çok emeğe ve paraya malolurken, bu yeni buluşla artık ucuza ve kitleler halinde kitap çoğaltımına geçildi. Hususi kütüphaneler arttı ve kültür seviyesinin yükselmesi yeni eserlerin ortaya çıkmasını sağladı. Bunun en olumlu neticeleri Sung Sülalesi döneminde görülmüştür.[231] Kâğıt ve baskı tekniği Uygurlarca bilinmekte idi. Baskı tekniğini (matbaa) ilk kullananların Çinliler olduğu görüşü yanında, bir kısım araştırmacılar da matbaanın ilk önce Uygurlarda kullanıldığı görüşündedirler. Uygurlar döneminde kâğıt üzerine yazı yazma, kâğıt yapımı gelişmiştir. Yine Uygurlar hareketli harf tekniğini bularak matbaa yapıp, kitap basmışlardır.

Yine bu devirde kâğıt para da kullanılmaya başlanmıştı. Bakır paraların naklinde yaşanan güçlükler bu kâğıt para ile aşılmaya çalışıldı. Bakır para'nın nakliyatı çok masrafa ve para kısıtlamasına (durgunluk) yol açıyordu, lakin bu durum güçlü bir merkezi hükümet olduğu müddetçe fazla bir sorun çıkarmıyordu.

İdare mekanizmasının düzgün işlemediği devirlerde sorun yaratan bu durum eyalet valilerinin bakır paranın dışarı çıkmasına engel olmasına yol açmış, merkezin bir önlem alamaması uzak ticarete darbe olmuştu. Bu yüzden tüccarlar depozit pusulaları vererek havale sistemi tatbik ettiler. Çok geçmeden bu yeni sistem, banka sistemine ve buna bağlı olarak da dış ticaretin gelişime geçmesine neden oldu. T'ang'ların sonunda hükümet kendisi depozit makbuzları dağıtmış ve tüccar hükümete ait bir yerde parasını yatırıp, karşılığı olarak bir makbuz alarak bunu para olarak kullanmıştı. Hükümet ise bu

---

[229] Eberhard, W., 1955: 3.
[230] Huang, 2005: 139.
[231] Eberhard, W., 1995: 227.

paraları umumi tediyat ve faiz işleri için sarfetmişti. Bundan sonra hükümetler depozit makbuzları basmaya devam ettiler. Bunlar Sung Devrinden itibaren iyice ortaya çıkan kâğıt paranın ilk şekilleri idiler.[232]

Porselen üretiminin arttığı bu devirde ilk açık renk porselenler ortaya çıkmış, Çin porselenleri Japonya'dan Anadolu'ya uzanan sahalara yayılmış ve bu durum iç ve dış ticarette büyük bir gelir kaynağı olmuştur. Kuzey Çin sahasından çok Güney Çin sahasında üretilen porselenin için büyük tezgâhlar ve sermayenin harcanması, sanayinin gelişiminin başlangıcı olmuştur.[233]

10. Asırda Güneydoğu Çin'de kurulan on küçük krallığın iktisadi kuvvetleri ise çay üretimiyle gelişim sürecine girmişti. 3. Asırda Tibet etkisiyle Güneydoğu Çin'e giren çay bitkisinin Shih-ch'uan başta olmak üzere belli başlı üretim merkezleri vardı.

11. Asra kadar üretiminde en başta Shih-ch'uan'ın geldiği çay bitkisinin Tibet tarzında içilmesi bu gücün dönemindeki etkisinin bir sonucu olsa gerektir. Önceleri çay'ı Un, Tuz ve Zencefil ile karıştırarak içen Çinliler bu asırda "Saf Çay" tüketmeye başlamışlardır.[234]

783 Tarihinde ilk defa çay'dan vergi alınmaya çalışılmış, ancak faydalı bir netice alınamamıştı. Bu yüzden çay'ı üreticilerden alarak onu devlet lisansı almış tüccarlara devredecek bir "Çay Levazım Dairesi" kurulmuştu. Bu arada resmi memurlarla toptancılar arasında küçük tüccarı aradan çıkarmak için işbirliği olmuş, memurlar rüşvet yoluyla toptancılara bağlanmışlardır.[235] Hu-nan'da "Ma Ailesi" üretilen çay'ın ihracını sağlamıştır.[236]

Bunun dışında kıtlık zamanlarında karşılıklı yardımlaşma anlaşmaları yapılmış ve özellikle güney devletleri birbirlerini desteklemişlerdir. Beş sülale çağında Sonraki Lianglar ve güney devletleri Sha-t'o'lara kaşı birçok kez Sarı Nehrin setlerini bozdukları için birçok su taşkını da meydana gelmiş ve çok insan hayatının kaybetmişti.[237] Bunun üzerine bölge ekonomilerini geliştirmek için işbirliği yapılmış ve geniş çaplı sulama

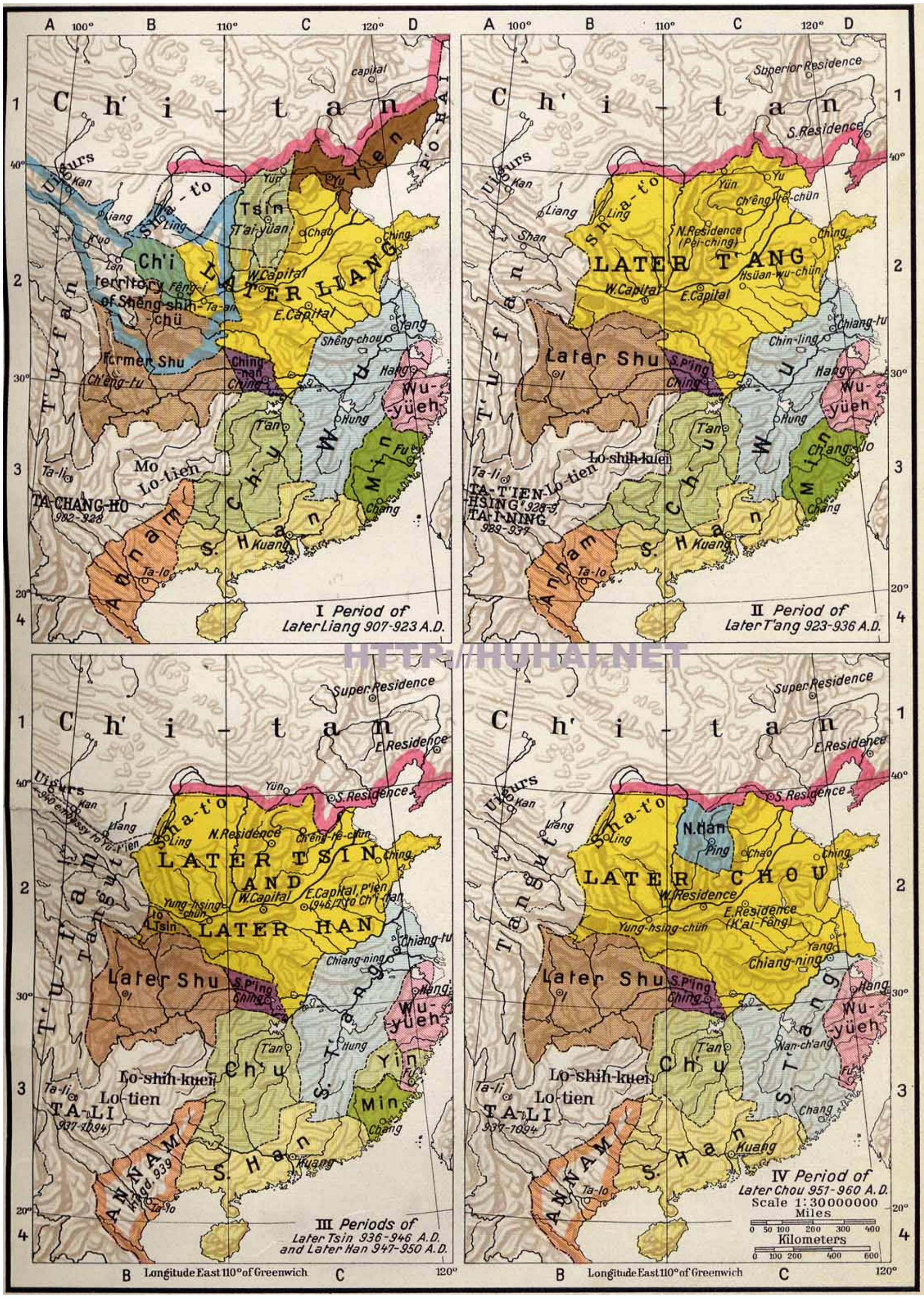
---

[232] Eberhard, W., 1995: 228.
[233] Eberhard, W., 1995: 228.
[234] Eberhard, W., 1995: 229.
[235] Eberhard, W., 1995: 229.
[236] Huang, 2005: 139.
[237] Hsing-tung, 1970: 118.

projeleri ele alınmıştı.[238] Aynı devirde Kuzey Çin ise çekirge istilalarıyla sarsılmış ve bu duruma savaşlarda eklenince Kuzey Çin ahalisi azalmış, büyük bir kısmı da Güney Çin'e göç etmiştir.[239] Böylece Güney Çin Nüfusu artarken Kuzey Çin'de Çinli nüfusu azalıp Türkler ve diğer bozkır kavimlerinin nüfusu artmıştır.

Kısacası konu ettiğimiz bu 54 senelik dönem siyasi, askeri, kültürel ve ekonomik olarak gelişmelerin yaşandığı ve bu gelişmelerin sonuçlarının ise Sung ve Ming devirlerinde olgunlaştığı bir önemli bir tarih devresi olmuştur. Sha-t'o'lar bu devirde orijinal uygulamalar ve icraatlarda bulunmuşlardır ki bu konular kültür bahislerimizde incelenecektir.

[238] Huang, 2005: 139.
[239] Hsing-tung, 1970: 118.

Harita 7: 907'den 960'a Beş Sülale Devri Devletleri.

Harita 8: Beş Sülale Devrinde Çin. (Devletlerin Kapladığı Toplam Alan)

B. SHA-T'O SÜLALELERİ

1. Sonraki T'ang Sülalesi (923-936)

a. Sonraki T'ang Sülalesinin Kuruluşu

907 Senesinde Chu-wen, T'ang Sülalesini ortadan kaldırmış ve kendisini Sonraki Liang Sülalesinin kurucusu olarak "İmparator" ilan etmişti.[240] Ancak bu sıralarda Çin'in durumu çok karışıktı. Chu-wen, Çin'e hâkim olabilmekten çok uzaktı. Kurduğu devlet Güney ve Kuzey Çin'in bir kısmını ihtiva etmekteydi.[241] Kuzey'in büyük bir kısmı ise Sha-t'o işgalinde iken güneyde 7 sabık T'ang valisi de kendilerini "İmparator" veya "Kral" olarak ilan edip bağımsızlıklarını ilan etmişlerdi.[242] Liang-Sha-t'o mücadelesinde iki taraftan birini destekleyerek yeralıyorladı.[243]

Bir nevi köylü isyanı olan hareketiyle sülalesini kurmuş olan Chu-wen, Çin asilzadelerine güven duymuyor ve asiller de ona karşı aynı duyguları besliyorlardı. Diğer yandan kendisi ile bu yola baş koymuş arkadaşlarından bile şüphelenmeye başlamış ve bu durum Chu-wen'in bir baskı rejimi tesis etmesine yol açmıştı.[244] Askerlerin bile yüzünü kıta numaralarıyla damgalatmıştı. Askerden firar edenlerin tek cezası başlarının bedenlerinden ayrılmasıydı.[245] Böyle bir durumda eğer Kuzeydeki Kitan (Ch'i-tan/Hitay) baskısı olmasaydı Sha-t'o'lar Liang'ları 923 tarihinden önce bile yok edebilirlerdi.[246] Ancak mevcut şartlar içinde ne Li K'o-yung Chu-wen'i yenebiliyor, ne de Chu-wen Li K'o-yung'u ezebiliyordu. İki taraf da Lu-chou'yu almak için mücadele ediyorlardı.[247]

---

[240] Grousset, 2006: 156.
[241] Gürün, 1984: 204.
[242] Baban, 1983: 66.
[243] Hsing-tung, 1970: 21.
[244] Baban, 1983: 66.
[245] Baban, 1983: 66.
[246] Gürün, 1984: 204.
[247] Hsing-tung, 1970: 22.

b. Li Ts'un-hsü Devri (923-926)

Li K'o-yung ise 907 tarihinde kendisini Shan-hsi Hükümdarı olarak ilan etmiş ve onun 908 yılındaki ölümünden 923 senesine kadar oğlu Li Ts'un-hsü (hiu), T'ai-yüan başkent olmak üzere "Chin (Tsin) Kralı" olarak hüküm sürmüştü.[248]

Li Ts'un-hsü, ilk büyük zaferini Lu-chou savaşında Chu-wen'in Sonraki Liang'larının yüzbinlerce askerini öldürüp kazandı.[249] Bu sırada 907 tarihinde Sonraki Liang'lar tarafından Kitan'lara gönderilen Kao Ch'ing başkanlığındaki heyete 911 senesinde karşılık gelmiş ve Sha-t'o'lara karşı Kitan-Liang müşterek hareketi oluşmuştu.[250] 912 Senesinde ise Li Ts'un-hsü, On Devlet'ten biri olan "Yen"e hücum etmiş, Yen ise, Sonraki Liang'dan yardım istemişse de Liang kuvvetleri Li Ts'un-hsü'ye yenilmişlerdi. Bu yenilgi Chu-wen'in önce hastalanmasına sonra da oğlu Chu-yu-kuei tarafından öldürülmesine yol açtı.[251] Ancak onu da diğer kardeşi Chu-yu-chen öldürüp kendisini "İmparator" ilan etmişti. Bu karışıklıklar Liang'ları zayıflatmasına rağmen Sha-t'o'larla olan savaşlarına bütün şiddetiyle devam etmişlerdi.

911 Senesinde Liang ve Kitan Devletleri Sha-t'o'lara karşı müşterek hareket etmeye karar vedikten sonra Kitan saldırıları seri şekilde başlamıştı. 916 Senesinde Kitan'ların Reisi olan An-pa-chien kendisini "İmparator" ilan etmiş, bu tarihten sonra hazırlıklarını tamamlayan Kitan'lar 917 senesinde Sha-t'o Li Ts'un-hsü'ye saldırmışlardı.[252] Bu büyük sefer Kitanlar için büyük bir bozgun oldu. Bu yüzden Kitanlar 917 senesinde Orhun boyundaki Kırgızlar ve doğuda bulunan Kore'ye karşı seferlerde bulunmak zorunda kaldılar.[253] Bu durum Sha-t'o'lara oklarını, akılları kuzeyde kalmadan, Lianglara doğrultma fırsatını tanıdı.

[248] Grousset, 2006: 156.
[249] Hsing-tung, 1970: 22.
[250] Eberhard, W., 2000a: 42.
[251] Hsing-tung, 1970: 22.
[252] Hsing-tung. 1970: 22.
[253] Avcıoğlu, A., 1999b: 728.

Bütün ordusunu toplayan Li Ts'un-hsü, Sonraki Liang'ları tarihten silmek üzere Sarı Nehri geçti ve 7 gün süren ve gerçekten şiddetli bir savaş sonucunda sonraki Liang sülalesini ortadan kadırdı.[254]

923 Yılında Li Ts'un-hsü, başkent Lo-yang olmak üzere[255], kendisini "İmparator" ve kurduğu sülaleyi de "Sonraki T'ang Sülalesi olarak ilan etti. Şimdi Li K'o-yung'un "T'ong-kuang" unvanını alan oğlunun sülalesi başlamaktaydı.[256] T'ang'lar onlara aile soyadları olan "Li" soyadını verdiklerinden Sha-t'o Sülalesi de T'ang ismini almıştı.[257]

Bu tarihten evvel de Çin de Türk sülaleleri kurulmuştu ve Çinliler bunları "barbar krallıklar" olarak isimledirmişlerdi. Ancak Çin asilzade sınıfı ile aralarında sıcak ilişkiler kurmuş olan ve T'ang devlet teşkilatını uygulayan Sonraki T'ang'lar bir "Çin Sülalesi" olarak kendilerini kabul ettirmişlerdir.[258]

T'ang Sülalesini bir devamı ve intikamcısı oldukları imajını veren Sonraki T'ang'lar, Sonraki Liang sülalesi devrinde değiştirilen yer, memurluk ve tapınak isimlerini kaldırıp tekrar eski T'ang Sülalesi zamanındaki gibi yaptılar.[259] Bu durum onların Çinlilere vermek istedikleri mesajın bir kanıtıydı adeta. Sha-t'o'lar tarafından kurulan Sonraki T'ang Sülalesi yeni bir sülale değil adeta eski T'ang Sülalesinin yeniden bir doğuşu idi. Sha-t'o'lar aslında Çin'i zaptetmemiş adeta bağlı oldukları T'ang'ların Lianglardan alınması gereken intikamını almışlardı. Yeni kurulan Sha-t'o sülalesi ile eski T'ang sülalesi arasında hiçbir fark yoktu. Son tahlide bütün nüfusları 100 bini geçmeyen Sha-t'o'lar için Çin asilzade tabakasıyla yakın olmak ve onların istediği tarzda eski T'ang Hanedanı gibi teşkilatlanmak bir zorunluluk olmuştu.[260] Bu durumda Köylülere dayanan Sonraki Liang Sülalesi bir "yüzkarası" olarak anılırken, Sha-t'o'ların Sonraki T'ang Sülalesi ise "Övülen ve takdir edilen" sülale olarak anıldılar.[261]

---

[254] Hsing-tung, 1970: 22, 23.
[255] Roux, J., P., 2007: 171.
[256] Avcıoğlu, D., 1999b: 732.
[257] Eberhard, W., 1995: 231.
[258] Gürün, 1984: 204, 205.
[259] Hsing-tung, 1970: 126.
[260] Eberhard, W., 1955: 1, 2, 3, 7.
[261] Gürün, 1984: 205.

Siyasi hadiselere geri dönecek olursak Li Ts’un-hsü’nün, sülalesini kurduktan sonra sınırlarını genişletme faaliyetine giriştiğini görüyoruz. Bu kabilden 924 Senesinde Sonraki T’ang’ların ilk imparatorunun tahata çıkışı sebebiyle Kan-chou (Sarı Uygurlar) Uygurlarından elçi geldi.[262] Bir Sha-t’o-Uygur anlaşması yapıldı ve 924 senesinde Uygurlar yanlarına Shih-wei ve Ju-chen’leri de alarak Kitanlara saldırdılar.[263] Sonra da Kitanlara hem doğu hem de batıdan saldırmak için planlar yapıldı. Uygurların sadakatinden emin olmak için Sha-t’o’lar, onların reislerinden bazılarını sarayda tutmuşlardır. Çünkü 928 senesinde bunların dört reisine geri dönme müsadesi ve General unvanının verildiğini görüyoruz.[264] 929 Senesinde Kan-chou Uygur elçiliğini takiben Sha-t’o İmparatoru, Uygur Kağanı Jen-yü’ya “Medeniyete Şekil Verdiren Kağan” unvanını vermek üzere Kan-chou’ya bir imparatorluk komiseri gönderdi.[265] Yine 924 tarihinde Hsi’lerden elçilik heyeti ile vergi gelmiş, ancak Hsi’ler kısa bir süre Kitan hâkimiyetini tanımak zorunda kalmışlardı. Son olarak 924 senesinde Sonraki T’ang’ların On Devletten biri olan Ch’i’yi ve 925 senesinde ise İlk Shu’yu yok ettiğini görüyoruz.[266]

Ancak İlk Shu seferinden sonra başarılı olan Generallerin suçsuz olarak öldürülmeleri ve bunun yanında Li Ts’un-hsü’nün av düşkünlüğü[267] bir saray isyanına yol açmış ve 925 senesi sonuna denk gelen bu isyanda Li Ts’un-hsü, bir ok isabeti neticesinde ölmüştü.[268] Askeri liderler onun yerine Li K’o-yung’un manevi evladı, evlatlığı olan Li Ssü-yüan’ı tahta geçirdiler.[269] (926) Bu, kişi “Ming-tsong” unvanını almıştır. (926-933)[270]

---

[262] Çandarlıoğlu, G., 2004a: 35.
[263] Eberhard, W., 2000a: 48.
[264] Eberhard, W., 2000a: 49.
[265] Çandarlıoğlu, G., 2004b: 69.
[266] Hsing-tung, 1970: 23.
[267] Hsing-tung, 1970: 96, 97.
[268] Hsing-tung, 1970: 23.
[269] Eberhard, W., 1995: 231.
[270] Avcıoğlu, D., 1999b: 732.

c. Li Ssü-yüan Devri (926-933)

926-927 Senelerinde iki Kitan Sefaret heyeti Sonraki T'ang sarayına gelmiş ve hudut ticaretini yeniden başlatmak istemişlerdir.[271] Kitan İmparatoru An-pa-chien 927'de ölümü üzerine kuzeydoğuda onlara tabi kavimler ayaklanmıştı. Kitanlar arasında da karışıklıklar çıkmış ve bu da veliaht To-yün'ün bir dostluk antlaşması için Ming-ti'ye başvurmasına sebep olmuştur.[272] Aynı senenin sonunda Sha-t'o'lar bu heyete cevap verip ipek, gümüş ve süs eşyası göndermişlerdir. 928'de ise Kitanlar bir mektup ile müzik aletleri istemişler ve hediye göndermişlerdir.[273] Yine 927 tarihinde Tatarlar Sha-t'o Devletine saldırmışlar, ancak yenilmişler ve Kuzey sınırlarına yerleştirilmişlerdir.[274] Bunlardan 928 ve 929'da vergi gelmiştir.[275] Hsi'lerin Ying-chou (Kuzey Shan-hsi) hududunda yaşayan T'o-lo-chih adındaki reisi Sonraki T'ang'lar tarafına geçmişti. 928'de Kitan hâkimiyetindeki Hsi'lerden T'o-no adındaki reis Sha-t'o'lara gönderilmişti.[276] Bunun amacı Kuzey Çin'de kendi devletini kurmak isteyen Wang-tu'nun teşebbüsüne karşı Sha-t'o'ların menfaatleri gereği hareket etmelerini önlemek idi. Ancak Sha-t'o'lar müdahale etmişler ve 928'de 10 bin atlısı olan T'o-no'yu mağlup edip bu kuvvetlerin 8 bin kadarını yok etmiştir. Böylece Wang-tu başarısız olurken 929 yılında 4 oğlu ve erkek kardeşi ile yakalanan T'o-no'nun başı kesilmiştir.[277] Kitanlar da bu savaşlarda T'o-no'nun yanında yer almışlar ancak 928'deki saldırılarında başarısız olmuşlardır. 929 Senesinde T'o-no ile birlikte Kitan sefaret heyetinin de başları kesilmiştir.[278] 930'da ise 1000 çadırlık bir T'u-yü-hun kitlesi Sonraki T'ang'lara teslim olup Kuzey Shan-hsi'de iskân edilmişlerdir.[279]

932'de dört Kitan sefaret heyeti gelmiştir. Bunların geliş nedeni Sha-t'o'ların üst düzeyde birkaç esiri iade etmek istemeleriydi. Aynı yıl Ordos bölgesine 700 atlı ile saldıran Tibet asıllı T'ang Hsiang'larla savaşlar olmuş ve bunları Ling-wu'da (Batı Ordos) yenen Sonraki T'ang birlikleri, Alaşan'a kadar takibatını sürdürüp bolca ganimet

---

[271] Eberhard, W., 2000a: 43.
[272] Eberhard, W., 2000a: 43.
[273] Eberhard, W., 2000a: 43.
[274] Taşağıl, A., 2004: 102.
[275] Eberhard, W., 2000a: 59.
[276] Eberhard, W., 2000a: 46.
[277] Eberhard, W., 2000a: 43.
[278] Eberhard, W., 2000a: 43.
[279] Eberhard, W., 2000a: 62.

almışlardı.[280] Bu yılın sonunda Sha-t'o'lar Kitanlara gümüş eşyalar ve ipek gönderdiler. Sonuç olarak 933'de yeniden bir Kitan heyeti geldi. Kuzey Shan-hsi'de bulunan Yün-chou'da birçok Kitan çadırlı kampı kurulmuştu ve Kitanlar Yaz mevsimlerinde bu sahaların kullanımını istemişlerdi.[281] 934'de bir elçilik heyeti daha geldi. Aynı sene Uygurlardan da vergi gelmiştir. 936'da ise Sonraki Chin Sülalesini müstakbel kurucusu, bir Sha-t'o olan Shih Ching-t'ang (Şe-king-t'ang) Kitanlardan yardım istiyordu.

Sonuç olarak Ming-tsong'un (Li Ssu-yüan) sekiz senelik saltanat devresinde büyük çapta bir askeri harekâta ratlanmamasına rağmen mevcut savaşlar ile mücadeleler başarıyla sonuçlandırılmış ve her sene mahsulün çoğaldığı bir sulh devresi yaşanmıştır.[282]

d. Li Ts'ung-hou (933-934) ile Li Ts'ung-k'e (934-936) Devirleri ve Sonraki T'ang Sülalesinin Yıkılışı

933 Senesinde Li Ssu-yüan ölmüş ve yerine "Ming-ti" unvanını alan[283] oğlu Li Ts'ung-hou geçmiştir. O sıralarda devletin bütün kuvvet ve kudretini yöneten iki kişi Li Ssu-yüan'ın evlatlığı General Li Ts'ung-k'e ve onun damadı olan Shih Ching-t'ang idi. Birbirleriyle iyi geçinemeyen bu iki şahıs, 934 Senesinde Li Ts'ung-k'e, Li Ts'ung-hou'yu ortadan kaldırıp "Mo-ti" unvanıyla[284] tahta oturunca iyice düşman oldular.

936 Senesinde Li Ts'ung-k'e, Shih Ching-t'ang'ın kuvvetlerini azaltmaya teşebbüs edince Shih Ching-t'ang, üzerine savaşmaya gönderildiği[285] Kitan İmparatoru Ye-lü-te-kuang'dan yardım isteyip isyan etti.[286] Kitan İmparatoru yanına Shih Ching-t'ang'ı da alarak 50 Bin Kitan askeriyle yardımı ile[287] Ku-pei-k'eu geçidinden Ho-pei'ye inmişti.[288] Bu harekât Li Ts'un-k'e ve Sonraki T'ang sülalesinin sonu oldu. Tahta oturan

[280] Eberhard, W., 2000a: 60.
[281] Eberhard, W., 2000a: 43.
[282] Hsing-tung, 1970: 23.
[283] Avcıoğlu, D., 1999b: 732.
[284] Avcıoğlu, D., 1999b: 732.
[285] Eberhard, W., 1995: 231.
[286] Hsing-tung, 1970: 24.
[287] Baban, 1983: 66.
[288] Grousset, 2006: 156.

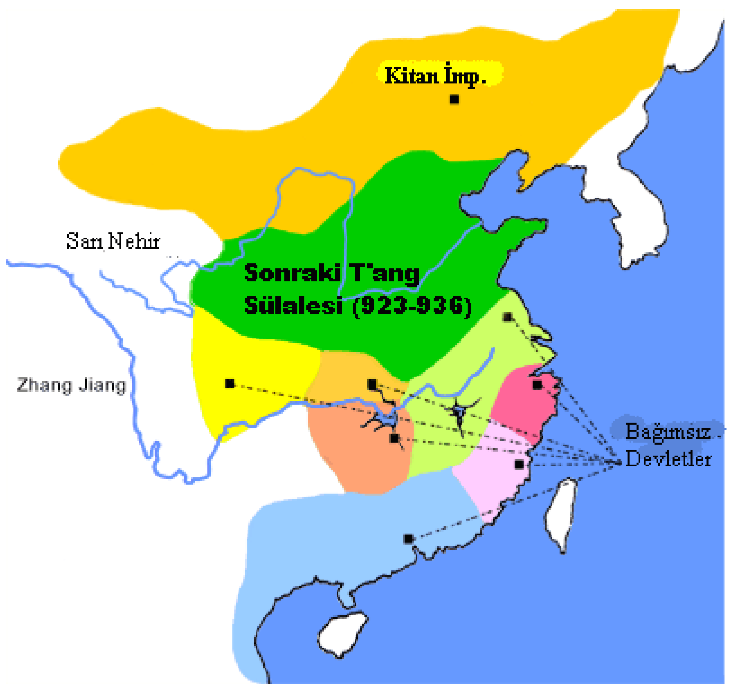
Sha-t'o Generali Shih Ching-t'ang kendisini "İmparator" ilan etti ve Başkenti Kai-fong olan "Sonraki Chin Sülalesi"ni kurdu.[289](936)

Artık bu tarihten sonra Sha-t'o'ların üzerinde bir Kitan baskısı ve yönlendirmesinden söz edebiliriz.

[289] Grousset, 2006: 156.

Harita 9: Sonraki Liang Devleti ve Li ts'un-hsü'nün Chin Krallığı. (907-923)

Harita 10: Sonraki T'ang Dönemi Çin'i. (923-936)

2. Sonraki Chin Sülalesi (936-946)

a. Shih Ching-t'ang'ın Chin Sülalesini Tesisi

936'dan sonra Sonraki T'ang'ların son imparatoru Mo-ti (Li Ts'ung-k'e), Ming-tsong'un (Li Ssü-yüan) damadı bir Sha-t'o Türkü[290] olan General Shih Ching-t'ang tarafından Kitanların askeri gücünden faydalanılarak devrilmiş ve tahta oturan General Shih Ching-t'ang kendisini, payitahtı Kai-feng (K'al Fong) olmak üzere, "Sonraki Chin Sülalesi"nin İmparatoru ilan etmişti.[291] Ona "Kao-t'su" unvanı verilecektir.

Bahsimize konu olan bu ikinci Sha-t'o sülalesi ilkinden de kısa sürmüştür. Kitan İmparatorunun verdiği 50 bin kişilik kuvvetle Ku-pei-k'eu geçidini aşıp Ho-pei'ye inmek suretiyle[292] Sonraki T'ang'ları deviren Shih Ching-t'ang, minnet borcunu ilk olarak kendisini "Kitan İmparatorunun Oğlu" ilan etmekle ödemeye başlamıştı.[293] Bundan sonraki münasebetler bir tabi-metbu ilişkisi görünümü arz eder.

b. Sonraki Chin Sülalesinin Kitanlar ve Diğer Kavimlerle Münasebetleri

937 Senesinde Chao Jung, Sonraki Chin'ler için Kitanlarla yaptığı müzakerelerden geri dönerken İ-lu Hsi-pa Kitanlardan Sonraki Chin'lere elçi olarak gelmişti.[294] Bu heyetlerle artık resmi olarak Sonraki Chin Sülalesi Kitanlara tabi oldu ve onlara Pekin dâhil olmak üzere Ho-pei'nin kuzeyini ve Yün-chou ile birlikte şimdiki Ta-t'ong'u, Shan-hsi'nin kuzey kısmını bıraktı.[295] Toplamda 16 Chou Kitanlara

[290] Avcıoğlu, D., 1999b: 732-733.
[291] Grousset, 2006: 156.
[292] Grousset, 2006: 159.
[293] Hsing-tung, 1970: 24.
[294] Eberhard, W., 2000a: 43.
[295] Grousset, 2006: 159.

bırakılmıştı.[296] Bunun yanında her sene 300 bin top da İpek, çeşitli mücevherler ve yemek aletleri verilecekti.[297] Shih Ching-t'ang, velinimeti Moğol Kitan'ı her şekilde memnun etmeğe çalışıyordu.

Pekin dâhil kuzeydeki birçok stratejik noktanın Kitanlara bırakılması göçebe kavimlerin Çin savunma sistemini etkisiz kılarak Büyük Çin Seddinin içine bütün Çin'i kontrol altına alabilecekleri kuzey basamaklarına yerleşmesi demekti. İşte bu durum sonraki 400 yıl Çin'in kaderi üzerinde çok etkili oldu. Kitan kabileleri yerleştikleri bu sınır illerini bir eğitim alanı gibi kullandılar. Daha kuzey ve kuzeydoğuda oturan yarı çiftçi halk buraya gelip yerli halkın tarım işlerini nasıl yürüttüğünü öğrenecek ve böylece Kitan'ların güneye doğru yayılmaları için gerekli kaynakları sağlayacaktı.[298] Artık bir yerde bu anlaşmanın sonucunda 12. Asırda Kuzey'in tamamı 13. asırda ise bütün Çin Moğol-Türk kavimlerinin hâkimiyeti altında olacaktı.[299]

938'de birçok Chin sefaret heyetlerinin Kitan'lara gittiğini görmekteyiz. Çok yüksek dereceli bir memur olan Wang Ch'üan, Kitanlara gitmeye yanaşmayınca Sonraki Chin'lerin Kançılarının gittiğini görüyoruz.[300] Bu sene içinde Kan-chou Uygurlarından da bir heyet gelmişti.[301]

939'da ise bir Uygur Tu-tu'su ile bir Kitan sefiri gelirken, iki Chin sefiri görevlerinden geri döndü. İmparator Shih Ching-t'ang (Unvanı Kao T'su'dur), Uygur Kağanı Jen-Mei'ye "Medeniyeti Alan Kağan" unvanını vermek için Kan-chou'ya bir İmparatorluk Komiseri gönderdi.[302] Yang Yen-hsün, Kitanlar giderken Kitanlardan 940 senesinde bir prensin geldiğini görmekteyiz.[303] Aynı sene Uygurlardan da Shih Hai-chin başkanlığında bir heyetin geldiğini görmekteyiz.

941'de Chin hanedanı Kitanların kendilerini ilhak etmeye hazırlandığına kanaat getirerek 946 senesine kadar askeri gücünü arttırmaya gayret gösterdi. Bu askeri hazırlığı General ve Shih Ching-t'ang'ın en büyük yardımcısı An Chung-jung yönetiyordu. Bu münasebetle An Chung-jung, Kitan sefiri olarak İ-la isimli bir Hsi

---

[296] Hsing-tung, 1970: 24.
[297] Hsing-tung, 1970: 24.
[298] Huang, 2005: 140.
[299] Grousset, 2006: 159.
[300] Eberhard, W., 2000a: 43-44.
[301] Çandarlıoğlu, G., 2004b: 74.
[302] Çandarlıoğlu, G., 2004b: 76.
[303] Eberhard, W., 2000a: 44.

kralını teklif etti.[304] Bunun yanında Kitanların hakimyeti altında bulunan yabancı kabileleri çeşitli vaatlerle Chin'e katılmaya teşvik etti. 30 bin çadırdan daha kalabalık bir T'u-yü-hun kitlesini de kendi tarafına çekmeğe muvaffak oldu. Bunlar katılmadan önce Ying-chou'da (Kuzey Shan-hsi) yaşayan boylar ise Chen-chou'ya (Merkezi Ho-pei) kaydırılmışlardı.[305] Bunlar burada Çin zirai bölgesinin ortasında çadırlarda yaşadılar ve 941 yılında Chin sarayına vergi dahi gönderdiler.[306] An Chung-jung'un bu hamleleri üzerine Kitanların tepkisi o kadar sert oldu ki Chin'ler bir süre An'ın siyaseti terk ederek tabiyetlerini teyid etmeye mecbur oldular. Kitanları yumuşatmak için Ching-chou, Chen-chou, Hsin-chou ve Tai-chou (Batı Ho-pei ve Kuzey Shan-hsi) vilayetlerine karşı harekâta geçilip bütün T'u-yü-hun'lar Kitanlara sığındırılmaya çalışıldı.[307] Bu teşebbüs kısmen başarıya ulaştı. Çünkü birçok grup Shan-hsi'de yaşamaya devam etti. 946'dan sonra T'u-yü-hun'lara dair bir faaliyet olmadı. Bu sırada Huang-ho boyunda yaşayan Tang-hsiang'ların Sonraki Chin'lere tabi olmak istediklerini görmekteyiz.[308]

Sonuç olarak ne yapsa Kitanları memnun edemeyen ve bir türlü onların baskısı altından kurtulamayan Shih Ching-t'ang ise yapmak zorunda olduğu tabiyet hareketleriyle devlet adamlarını utandırıyordu. Bu duruma daha fazla dayanamayan İmparator hastalanarak 942 senesinde vefat etti.[309]

c. Shih Ch'ung-kuei Devri (942-946) ve Sonraki Chin Sülalesinin Kitanlar Tarafından Nihayete Erdirilmesi

Shih Ching-t'ang'ın ölümünden sonra yerine geçen yeğeni ve halefi Shih Ch'ung-kuei, onun siyasetini devam ettirdi ve kendisini "Kitan İmparatorunun Torunu" olarak vasıflandırdı.[310] Ancak onun asıl amacı Kitan zincirini kırıp tamamen bağımsızlaşmaktı. O, Kitan imparatoruna gönderdiği mektup da: *"Ne yapalım, babam size 'Baba' demiş. Ben de 'Büyük Baba' diyeyim. Bunda fazlası da fazla! Ben size artık 'Kral' diyemem. İsterseniz gelin savaşalım. Benim yüzbin süvarim var, hepsinin*

[304] Eberhard, W., 2000a: 44.
[305] Eberhard, W., 2000a: 62.
[306] Eberhard, W., 2000a: 62.
[307] Eberhard, W., 2000a: 62.
[308] Eberhard, W., 2000a: 60.
[309] Hsing-tung, 1970: 24.
[310] Hsing-tung, 1970: 24.

kılıçlarını bilettim! Ama sevgili büyükbaba, buna rağmen gelip benimle savaşacaksanız çok dikkatli olunuz. Çünkü ben sizi yeneceğim!" diyordu.[311] Bu mektup her şeyin sonu oldu.

Bütün bunlara çok kızan Kitan İmparatoru Ye-lü-te-kuang, 944 senesinde şiddetli bir taaruza geçti. Kitanlar ilk olarak Sonraki Chin kuvvetlerini Ho-chien-fu tepelerinde bozguna uğrattılar.[312] Böylece önlerini temizleyen Kitan kuvvetleri Sarı Nehri aştılar ve Sha-t'o payitahtı K'ai-feng (o zamanki Ta Liang) önünde gözüktüler.[313] 947 Yılının ilk günü Ye-lü-te-kuang, şehre girdi ve Shih Ch'ung-kuei'yi esir etti.[314] Bu durum Sonraki Chin Hanedanının sonu idi. Kitan hükümdarı K'ai-fong'da Çin kıyafetleri giydi[315] ve kendisini "Kitanların ve Çinlilerin İmparatoru" ilan etti.[316]

Fakat bu sırada Çinliler bir Sha-t'o Generali olan Liu Chih-yüan önderliğinde isyan etmiş ve bilhassa Chang-te'de yalnız kalmış Kitan topluluklarını katletmeye başlamışlardı.[317] İmparator, buranın ahalisini katletmeye gitmiş, fakat Sha-t'o'ların etkisiyle gittikçe umumileşen isyan karşısında esir ettiği Shih Ch'ung-kuei, ailesi ve Çin soylularıyla başkenti Jehol'ün yolunu tutmak zorunda kalmıştı.[318] Ancak İmparatorun Chen-ting tepelerinde vuku bulan ölümü[319] Kitanlar arasında karışıklığa yol açıp onları Çin'in fethinden mahrum bırakırken, Sha-t'o'lara da tekrar sülale kurma şansı verdi.

---

[311] Baban, 1983: 67.
[312] Grousset, 2006: 159.
[313] Grousset, 2006: 159.
[314] Eberhard, W., 1995: 231.
[315] Avcıoğlu, D., 1999a: 233.
[316] Gürün, 1984: 205.
[317] Grousset, 2006: 159.
[318] Grousset, 2006: 159.
[319] Grousset, 2006: 159.

3. Sonraki Han Sülalesi (946-950)

a. Liu Chih-yüan Devri (946-948) ve Sonraki Han Sülalesinin Kuruluşu

947 Senesinde Kitan İmparatorluğu Sonraki Chin Devletini topraklarına katmış ve artık "Liao" ismi ile maruf olmuşlardı.

Ancak Sonraki Chin Sülalesini yok eden İmparator Ye-lü-te(tö)-kuang, Shan-hsi'de bulunan Chin-yang mevkiinde başını bir Sha-t'o Generali olan Liu Chih-yüan'ın çektiği bir isyan ile karşı karşıya kalmıştı.[320] Aslında Çinli asiller için Kitan hâkimiyetine girmek tepki gören bir hadise olmasa da Li Chih-yüan'ın örgütlü faaliyetleri müsbet sonuç verdi. Bu Sha-t'o Generali kendisini imparator ilan etmişti. (Şubat 947)[321]

Bilhassa Chang-te'de yalnız kalmış Kitan topluluklarının katledilmesi, Ye-lü-te-kuang'ı buraya müdahale etmek düşüncesine sevketti. Ancak kararsız kalan, korkan ve sıcak Çin iklimine alışamayan İmparator[322] bu düşüncesini erteleyerek yanındaki sabık Chin İmparatoru Shih Ch'ung-kuei, Sonraki Chin hanedanı ve devlet adamlarıyla kuzeydeki başkenti Jehol'ün yolunu tuttu.[323] Ancak onun başkent yolunda meydana gelen ölümü Sha-t'o Generali Li Chih-yüan için müthiş bir fırsat yarattı. Çin halkı tarafından da desteklenen bu zat aynı senenin Nisan ayında "Sonraki Han Sülalesi"ni ilan etti ve "Kao-t'su" unvanını aldı. Başkent yine K'ai-feng idi. (Kal-fong/K'ai-fong-pien)[324] Bu sırada Ye-lü-te-kuang'ın yerine geçen oğlu Ye-liü Yüan'ın (947-951) duruma seyirci kalması, kısa bir süre de olsa bu sülaleye yaşama imkanını tanıdı. Kitanlar, Ye-lu Ching (951-968) zamanında Çin işlerine müdahale imkanı bulmuşlardır.[325]

---

[320] Hsing-tung, 1970: 25.
[321] Grousset, 2006: 160.
[322] Hsing-tung, 1970: 25.
[323] Grousset, 2006: 159.
[324] Anadol, 2006: 783.
[325] Grousset, 2006: 160.

Turfan Uygurlarının en yüksek haracı yolladığı[326] bu hanedan çok kısa bir süre ömür sürdü. Bu sülale devrinde Kan-chou (Sarı Uygurlar) Uygurlarından da Sha-t'o'lara heyetler gelmiştir. Han Sülalesi 949'da önemli bir Liang-chou mevziine bir Tibet adı verdiler.[327] Ho-hsi-chün kumandanlığının geçici memuru" Sha ve Kua vilayetlerinin Vazifeye Koyuluş Ordusu Sonraki Han'ların sarayına hiç takdim edici bir heyet göndermediler.[328] 951 Yılında Sonraki Han Sülalesi yıkıldıktan sonra, bu Uygurlardan, Sonraki Chou'lara muazzam bir haraç gelmiştir.

b. Liu Ch'eng-yü Devri (948-950) ve Sonraki Han Sülalesinin Nihayeti

948 Senesinde Li Chih-yüan çok zamansız olarak öldü ve yerini sadece 7 yaşında olan oğlu Liu Ch'eng-yu geçti.[329] Bu sene içerisinde Wu tampon devleti dolayısıyla Kuzey Çin'le huduttaş olmayan Wu-yüeh'lerden bir elçilik heyeti geldiğini görüyoruz. Bunlar saygısız hareketlerinden dolayı dönüşlerinde cezalandırılmışlardır.[330] Bir iki sene içerisinde saray içinde nüfuz kazanmaya çalıştı. Memleketi idare eden naiplerini bertaraf etmek istemesi[331] hem Liu Ch'eng-yu'nun hem de Çin'de sürmüş olan 28 senelik Sha-t'o hükmünün sonu oldu. Bunun arkasında ölen Kitan İmparatorunun eşinin etkisini de görmekteyiz.[332] 950 Senesinde Liu Ch'eng-yu'yu katleden Çinli bir General olan Kuo-wei (Çu Kung-yin) idi.[333]

O, Kitanlara karşı olan savaşta ün kazanmış bir generaldi. Subayları onun çadırını sardılar ve İmparator olması hususunda onu teşvik ettiler. Böylece Sonraki Han Sülalesi Ortadan kalktı ve Kuo-wei, Beş Sülalenin sonuncusu olan "Sonraki Chou Sülalesi"ni kuduğunu ilan edip imparator oldu.

---

[326] Avcıoğlu, D., 1999b: 733.
[327] Çandarlıoğlu, G., 2004b: 78.
[328] Çandarlıoğlu, G., 2004b: 78.
[329] Baban, 1983: 67.
[330] Eberhard, W., 2000a: 57.
[331] Eberhard, W., 1995: 231.
[332] Gürün, 1984: 205.
[333] Hsing-tung, 1970: 25.

Sha-t'o'lardan kalanlar Kuzey'de Liao'lara tabi olarak 979 senesine kadar yaşayacak ufak bir krallık kurdular. Bu, Pei Han'dı. (Kuzey Han)

Harita 11: Sonraki Chin ve Sonraki Han Döneminde Çin. (936-951)

4. Sha-t'o Krallığı Kuzey Han (953-979)

a. Liu Ch'ung Devri (953-955)

950 Senesinde Kuo-wei, kendisini "İmparator" ilan edip kurduğu sülaleye de "Sonraki Chou Sülalesi" adını verdiğini ilan ettiği zaman, yıkılmış bulunan "Sonraki Han Sülalesi"nin ilk imparatoru olan Liu Chih-yüan'ın küçük kardeşi Liu Ch'ung da Kuzey Çin'de yine "Han" isminde bir sülale kurup kendisini "İmparator" ilan etti.[334] Bu devlet merkezi Shan-hsi'de yerleşmiş ve başkent olarak T'ai-yüan'ı seçmişti.[335] Böylece bir yanda K'ai-feng'de hüküm süren Sonraki Chou (951-960) ve Song Sülalesi gibi İmparatorluk Hanedanları ile T'ai-yüan'da[336] hüküm süren, yani merkezi Shan-hsi'deki "Pei-Han" (Kuzey Han) Kralları arasında sürekli bir savaş seyri gelişti.[337]

Tarihçiler Kuzey Çin'de Sha-t'o'lar tarafından meydana getirilen bu krallığı güneyde bulunan adaşı ile karıştırmamak için Sha-t'o Devletine "Pei-Han" yani "Kuzey Han", güneyde Çinliler tarafından meydana getirilmiş Han Sülalesine ise "Nan-Han" yani "Güney Han" ismini vermişlerdir.[338]

Sha-t'o'lar tarafından kurulan Han Sülalesi yalnız 12 Bölge'den oluşan bir araziyi kaplaması sebebiyle esasında pek küçük bir krallıktı.[339] Kendilerini İmparatorluk tahtından edenlere karşı duyulan öc alma hissi ile Shan-hsi'deki küçük krallıklarını da kaybetmemek isteği Sha-t'o'ları Kitanlara (Liao) yaklaştırmış, onların himayesine sokmuştu. Kitanlar mücadelenin içine girmekte tereddüt etmemişler ve ne zaman Sonraki Chou veya Song kuvvetleri T'ai-yüan'ı alıp Pei-Han'a son vermeye niyetlenseler Sha-t'o'ların yardımına koşmuşlardı.[340]

---

334 Hsing-tung, 1970: 25.
335 Grousset, 2006: 160.
336 Avcıoğlu, D., 1999b: 733.
337 Grousset, 2006: 160.
338 Hsing-tung, 1970: 26.
339 Hsing-tung, 1970: 26.
340 Grousset, 2006:160.

b. Liu Ch'eng-chün Devri (955-968)

954 Senesinde Liu Ch'ung, Sonraki Chou'ların kurucusu Kuo-wei'nin ölümünden faydalanarak Liao (Kitan) kuvvetleriyle birlikte Sonraki Chou'lara karşı taaruza geçmiş, ancak Kuo-wei'nin oğlu ve halefi yani "Sonraki Chou'nun yeni İmparatoru" Kuo-jung tarafından mağlup edilmişti. Bu yenilgi Liu Ch'ung'u adeta üzüntüsünden kahretmiş ve 955 senesinde ölümüne neden olmuştu. Bunun üzerine yerine oğlu Liu-ch'eng-chün'ün geçtiğini görüyoruz.[341]

Sonraki Chou İmparatoru Kou-jung, önce güneye yönelerek, 955 senesinde Hou-Shu'ya (Sonraki Shu), 956 senesinde Nan-T'ang'a (Güney T'ang) ve 959 senesinde Liao'ya (Kitan, Ch'i-tan, Hitay) seferler yaparak büyük zaferler kazanmış; Liao zaferinden sonra güneye dönüşünde öldüğünde yerine yedi yaşındaki oğlu Kuo-tsung-hsün geçmişti.[342] Fakat çok geçmeden bir Çinli general olan Chao K'uang-yin tarafından bertaraf edilmiş ve kurulan Sung Sülalesi ile Beş Sülale Çağı sona ermişti. (960)[343]

c. Liu Hsu-en (968) ile Liu Hsü-yüan (968-974) Devirleri ve Kuzey Han Krallığının Yıkılışı

Sung Sülalesi T'ai-yüan'da bulunan Pei-Han dışında bütün Çin'in birliğini sağlamıştı. Chao K'uang-yin ise "T'ai-tsu" unvanını alarak İmparator olmuştu.[344] İşte bu sırada Pei-Han (Kuzey Han) İmparatoru bulunan Sha-t'o Türkü Liu Ch'eng-chün, Chao K'uang-yin'e elçi göndererek kendisinin de memleketi idare etmek mecburiyetinde olduğunu ve dolayısıyla İmparator olmak zorunda kaldığını anlatmıştı.[345] Bu durumu şimdilik anlayışla karşılayan Chao K'uang-yin ise ona karşı sefer yapmamıştı. Ancak O, 968'de T'ai-yüan'ı almayı denemiş, ancak her zaman Sha-t'o Krallığının yardımına

[341] Hsing-tung, 1970: 26.
[342] Hsing-tung, 1970: 26.
[343] Hsing-tung, 1970: 26.
[344] Grousset, 2006: 160.
[345] Hsing-tung, 1970: 26-27.

koşan Kitanlar tarafından engellenmişti.[346] İkinci Song İmparatoru T'ai-tsong ise bu işi ciddiyetle takip etmiş ve 979 senesinde Kitanların müdahalesine rağmen T'ai-yüan'ı kuşatıp almayı başararak Shan-hsi'deki Pei-Han (Kuzey Han) Krallığını ilhak etmeyi başarmıştı.[347] Böylece Sha-t'o'ların Çin'deki rolünün 979 senesinde sona erdiğini görüyoruz.

Artık Sha-t'o'lar, askeri ve siyasi olarak çok yıpranmış, devamlı meydana gelen askeri mücadeleler onların nüfusunu iyice azaltmıştı.

Çevre krallıklara ve özellikle Kitanlar karşı yaptıkları savaşlar zaten T'ang Devrinin sonunda isyan ve savaşlarla berbat bir duruma düşmüş olan Kuzey Çin'i bir harabe haline getirmişti. Güney Çin ise bu mücadelelerden daha az zarar görerek çıktı. Bu durum Çin'in kuvvet merkezinin Güney'e nakledilmesine yol açtı. Artık kuzeybatı ve kuzeydoğu başkentleri Ch'ang-an ve Lo-yang eski önemlerini tamamen kaybettiler.[348]

---

[346] Grousset, 2006: 160.
[347] Grousset, 2006: 160.
[348] Eberhard, W., 1995: 232.

IV. BÖLÜM

SHA-T'O KÜLTÜRÜNE VE TEŞKİLATINA DAİR BAHİSLER (923-950)

A. ÇİN'DE SHA-T'O'LARIN NÜFUSU

Sha-t'o'lar'ın siyasi tarihinden bahsettikten sonra onların Çin'deki nüfusları ve devlet teşkilatı hakkında bahislerde bulunmak gerekmektedir.

Ch'u-yüeh'ler, içlerinden çıkan Sha-t'o'lar günün birinde Çin'de hanedanlar kuracak olmasalardı, tarihte pek anılmayacak kadar küçük bir nüfus teşkil eden bir Türk boyu idi. 643 Senesinde Gök-Türklerin Batı sahasında bulunan boylar arasında bir iç savaş meydana gelince Sha-t'o'lar yavaş yavaş Çin'e tabi oldular. Onlar T'ang hizmetinde 661'de Töleslere, 741'de An-lu-shan'a, daha sonra Uygurlara, Tibetlilere, P'u-ku Huai-en'e ve 881'de Huang-ch'ao'ya karşı savaşlar vermişlerdi.[349] Burada özet bir listesini vermeye çalıştığımız bu askeri mücadeler Sha-t'o'ların nüfusu üzerinde derin tesirler yaratmıştı. Özellikle Tibetlilerle 808 senesinde vuku bulan mücadele onlara büyük bir darbe olmuştu. 30 bine yakın bir mevcutla yola çıkan Sha-t'o'lar T'ang'lara sadece 2-3 bin kişilik bir kuvvetle sığınabilmişlerdi.[350]

876 Yılında T'ang sülalesi hizmetindeki Li K'o-yung'un bir kısmını Tatar ve Çinlilerin teşkil ettiği ordusunun sadece 10 bin kişiden oluşması Sha-t'o nüfusu hakkında bize bir fikir verebilir.[351] Bu durumda bir memleketin asker kütlesinin nüfusunun yüzde 10'unu geçmeyeceğini farz edersek Sha-t'o'ların takriben 100 bin kişilik bir kitle olduğu sonucuna varabiliriz.[352] Tabi Türklerde kadın-erkek fark etmeksizin herkesin asker olduğunu göz önünde bulundurduğumuzda nüfusa ait verdiğimiz rakamı düşüredebiliriz.[353] Şimdi bu kadar az bir nüfusla Sha-t'o'ların

---

[349] Hsing-tung, 1970: 29.
[350] Chi-Huei, 1971: 171.
[351] Eberhard, W., 1955: 1.
[352] Gürün, 1984: 205.
[353] Hsing-tung, 1970: 30.

hayatiyetlerini ve hâkimiyetlerini nasıl muhafaza ettikleri düşünülebilir. Bunun ilk açıklaması evlatlık sistemidir ki ileride bunu ayrıntısıyla açıklayacağız.

Bunun yanında böyle az bir nüfusla Sha-t'o'ların Çin'de nüfuz sahibi olup hanedanlar kurmaları onların ünlü savaşçılıklarına da bağlanabilir. Kuzey Çin'i fetheden Sha-t'o'ların yönettiği nüfusa baktığımızda bunun 19 milyon aileden oluşan ve çağına göre devasa olan bir insan kütlesi olduğunu görürüz. Bu 19 milyon ailenin karşılığı 53 milyon kişi etmektedir ki bu sayı fikrimizi daha da netleştirir.[354] Ancak T'ang Devrinin sonu ve Beş Sülale Devrinin tamamında meydana gelen askeri mücadeleler ve kıtlıklar bu nüfusu azaltmıştır. 947 Senesinde Çin nüfusu 12 milyon aileye, 960'da ancak 2.309.812 aileye düşmüştü.[355] 930 ve 942 senesinde vuku bulan olaylarla nüfusun düştüğü vakit doğal olarak Sha-t'o nüfusu da düşmüştü. Eberhard, "The Foundation of Sha-'t'o Power in North China (10 th Century)" adlı makalesinde Chiu Wu Tai Shih'a dayanarak sadece 28 Sha-t'o ailesinin bulunduğundan bahsetmekte ve şüpheli durumlar, mükerrer kayıtlar ile Sha-t'o'lara bağlanmış etnik-politik gruplar çıkarılırsa sayının üç dört asil aile olduğunu belirtmektedir.[356]

Sonuç olarak her halükarda Sha-t'o nüfusunun Çin nüfusunun yüzde bir veya ikisi olduğu sonucuna varabiliriz. Peki, bu kadar az bir nüfusla Sha-t'o'lar, Çin'i nasıl idare edebilmişlerdi. Bu sorunun cevabı Sha-t'o Devlet teşkilatı incelenirse ortaya serilebilmektedir.

B. SHA-T'O'LARIN DEVLET TEŞKİLATLARI

Çin'de Sha-t'o'lar, sülalelerini kurmadan önce de birçok Türk devleti hüküm sürmüştü. Ancak bunlar dönemin Çinli vakanüvisleri tarafından "Barbar (Kuzeyli) Krallıklar" olarak isimledirilmişlerdi. Sonraki T'ang başta olmak üzere Sha-t'o'ların kurdukları sülaleler ise "Barbar (Kuzeyli) Sülaleler" olarak değil de "Çin Sülalesi"

---

[354] Eberhard, W., 1947: 22.
[355] Eberhard, W., 1947:.22.
[356] Eberhard, W., 1955: 2.

olarak kabul görmüştür.[357] Bunun en önemli sebebi Sha-t'o'lar ile Çinli asilzade tabakasının ilişkilerinde yatmaktadır.

Sonraki Liang Sülalesini kuran Chu-wen'in köylülere dayanmasının ve asilzade sınıfının karşısında bulunmasının yarattığı düşmanlık Çinli asilzade sınıfının T'ang devlet sistemini benimseyip, kendilerinden destek almak isteyen Sha-t'o'lara karşı bir sempati duymalarına yol açmıştı.

Ancak T'ang Sistemini benimseyen Sha-t'o İmparatorlarının kendi içlerinde yani özel yaşamlarında devam ettirdikileri Türk karakteri bazı sorunlara da yol açmadı değil. Örnek verecek olursak Çin memurlarının yarı barbar saydıkları İmparator Ming-tsung (Ming-tsu), ticaret için başkente gelen Uygur ve Tangut boylarının ileri gelenleriyle bulunmaktan hoşlanır, kol kola şarkılar söyler ve ülkelerinin adetlerinde bahsedip onlarla "Kuzeyli dili" (Türkçe) konuşurdu.[358] İmparator bunlardan At alırdı ki Atlı ordu bahsinde bunu genişleteceğiz. Çin tarihleri Sha-t'o İmparatoru Ming-tsung'dan (Li Ssü-yüan) "Barbar Kökenli" (Kuzeyli) diye söz ederler. İmparatorun en yakınındaki adam, yine bir bozkır kökenli olan K'ang Fou'dur. Divan toplantılarında bulunan imparator ve K'ang Fou, yine Çin kaynaklarına göre "Kuzeyli Dili" ile konuşurlar ve buna Çinli yüksek memurlar çok kızarlar.[359] Hatta gelen elçilik kurulları yasaklanmaya çalışılır. İmparator, kendisine getirilen Ak Doğan'ı bu yüzden redetmek zorunda kalır, ancak danışmanlarından gizleyerek bu kuşu denemek için şehir dışına çıkar.[360]

İmparatorluk makamına gelmiş Sha-t'o'ların geleneksel Türk içkisi Kımız'dan da vazgeçmeyip içtiklerini ve kendi elleriyle bu içkinin üzerindeki kaymağı alıp önem verdikleri kişinin ağzına uzattıklarını görüyoruz.[361] 944 Senesinde Sha-t'o İmparatoru Shih Ch'ung-kuei'nin, Çinli danışmanların "Kuzeyli Müziği" olarak isimlendirdiği müziği dinlediğini, askerlere Üç Telli Hun Kemanı[362] çaldırdığını görmekteyiz. O,

---

[357] Gürün, 1984: 205.
[358] Doğan Avcıoğlu, (1999): *Türklerin Tarihi I*, Tekin Yayınevi, İstanbul, s. 331.
[359] Avcıoğlu, D., 1999b: 729.
[360] Avcıoğlu, D., 1999b: 729.
[361] Hsing-tung, 1970: 107.
[362] Bu müzik aleti Kıpçaklarda da görülmüştür. Kıpçakların yerleşim sahalarından olan Anadolu'nun kuzey doğu sahillerinde bu müzik aletinin torunu olarak vasıflandırılabilecek "Kemençe" halen kullanılmaktadır.

Vezirlerinin uyarılarına bunun gerçek müzik olmadığı ve müzik dinlemek isterse tabiî ki Çin müziği dinleyeceği yolunda akıllıca cevaplar veriyordu.[363]

1. Sha-t'o'larda Askerlere Para Dağıtılması ve Tahta Çıkış

933 Senesinde Sha-t'o İmparatoru Li Ssü-yüan hastalandığı zaman devlet hazinesinden iki defa askerlere para dağıtılması ve onun ölümünden sonra yerine geçen Li Ts'ung-hou'nun da askerlere para dağıtması; bundan sonra aynı senenin son aylarında yeni imparatorun rakibi olan Li Ts'ung-k'e'nin, Li Ts'ung-hou'yu ortadan kaldırıp tahta oturunca, askere para dağıtmak istemesi bir Türk zihniyetine işaretti.[364] Sonraki Chin Sülalesinin ikinci imparatoru Shih Ch'ung-kuei, "Shao-ti" unvanıyla (942-946) tahta geçerken generallerine, muhafız ordusunun zabitlerine para dağıtmış ve üçüncü Sha-t'o sülalesinin son senesinde devletin bütün geliri askerlere verilmişti.[365] Bu durum Sha-t'o'ların diğer Türkler gibi devletlerini bir aile müessesesi olarak görmeleridir.[366] Devlet ile imparatorun şahsi malı mülkü arasında bir fark görülmemekteydi. Bu durum Osmanlı İmparatorluğu döneminde de göze çarpar. Yeniçerilere dağıtılan Cülus bahşişi ile Sha-t'o'ların askerlerine dağıttığı paralar arasında ilişki kurulabilir.[367] Zaman akıp gitmiştir ama Türk devlet fikri devamlılık arzetmektedir.

Türk geleneklerinden kopamamayı gösteren bu örneklere rağmen Sha-t'o'lar devlet teşkilatlarını T'ang sülalesi geleneklerine göre meydana getirmişlerdi. Devletin bütün memur kadrosu T'ang sülalesi kadrosuna göre yapıldı ve memurluklar Çinliler

---

[363] Hsing-tung, 1970: 108.
[364] Eberhard, W., 1947: 20.
[365] Eberhard, W., 1947: 20.
[366] Avcıoğlu, D., 1999b: 731.
[367] Padişahın tahta çıkması üzerine dağıttığı bahşiştir. İki türlüdür, biri, belli ve kanunda belirtildiği gibi, bir defaya mahsus olarak verilir, diğeri ise, askerlerin ulûfelerine zam suretiyle verilmiş olurdu. Osmanlı tarihinde ilk defa cülus bahşişi, 1389 tarihinde Kosova'da padişah seçilen Yıldırım Bayezid tarafından kapıkullarına verilmiş ve bu usul, I. Abdülhamid'in cülusuna kadar devam etmiştir. Cülûs bahşişi verilmesi, Fatih Sultan Mehmet tarafından kanun hâline getirilmiş, Yavuz Sultan Selim de cülûs bahşişinde ödenecek paraları tespit etmiştir. İlk zamanlarda padişahların tahta çıkış şerefine verdiği bir hediye şeklinde olan cülus bahşişi, sonraları bu halinden çıkmış, başıbozuk askerler bu bahşiş uğruna ihtilal yapmışlardır.

arasında paylaştırıldı.[368] Yani Sha-t'o'ların kurdukları bu devletin halkı ve memur kadrosu Çinli ve idari yönden de T'ang'ları örnek alan bir yapıdaydı.[369] Sha-t'o'lar Çinliler başta olmak üzere "Evlatlık" olarak aldıkları kişilerle hanedanlarını güçlendirme yolunu tutmuşlardı. Bu az nüfuslu Sha-t'o'ların yerlerini sağlamlaştırmak için buldukları bir yönetmdi.[370] Gerçekten Sha-t'o'lar özellikle sivil kademelerde pek az görev aldılar.

Aslen bir komutan olan Sha-t'o İmparatoru, etrafındaki asilzade-evlat edinilmişler tabakasına dayanıyordu. Buna bir nevi "Askeri Diktatörlük" diyebiliriz.[371] Bu nedenle en ilk amaç asilzadelerle işbirliği içersinde çıkacak isyanları engellemek olmuştur.

2. Sha-t'o'larda İkili Vergi Sistemi

Sha-t'o'ların Çin'in yönetiminde ikili bir sistem uyguladıkları göze çarpmaktadır. Bu sistem Kitan'ların sistemini andırır bir biçimde (bir nevi bozkır sistemi) yaratılmıştı. Çinli nüfusun işleri için bir "Güney Ofisi" ve "Sha-t'o'larla ilgilenmek için bir "Kuzey Ofisi" kurulmuştu. Ancak 12 milyon Çinli'nin vergi işleriyle ilgilenen Güney Ofisi doğal olarak daha fazla önem kazanmıştı.[372] Bunun yanında Sha-t'o'lar Yönetim, Ceza İdaresi, Vergilendirme, Diyanet, Haraçlar ve Tahıl vergileri konusunda bir takım hukuki düzenlemeler yapmaya çalışmışlardı.[373] Ancak bu pozisyonu işgal eden ve çalışmaları yürüten görevliler Çinlilerden oluşmakta idiler. Bu çalışmalar ve icraatlardan çıkarılacak sonuçlar Sung Devrinde kendini gösterecekti.

Şimdi örnek olarak vereceğimiz iki kurumda Sha-t'o'ların yaptıkları icraatlar onların düşüncelerine ışık tutmaktadır. Bu iki kurum Shu-mi-yüan'lik ve San-ssü-shih'lik kurumudur.

---

[368] Avcıoğlu, D., 1999b: 729.
[369] Kafesoğlu, 2005: 243.
[370] Eberhard, W., 1955: 3.
[371] Hsing-tung, 1970: 31.
[372] Eberhard, W., 1955: 4.
[373] Eberhard, W., 1955: 4.

a. Shu-mi-yüan'lik Kurumu

T'ang imparatoru Tai-tsung zamanında kurulan Shu-mi-shih'liğin vazifesi hanedan mensuplarının raporlarını alıp imparatora sunmak ve imparatorun kararını hanedana bildirmekti. Bu görevi hadımlar ifa etmekteydi. O zamanki kuvveti az olan bu kurumun başındaki kişi "Su-mi-shih" unvanını taşırdı. 907'de Sonraki Lianglar kurulunca bu kuruluşun adı "Ch'ung-chen-yüan" olarak değiştirilmiş ve hanedan mensubu biri bunun başına geçirilmişti. Ancak Sha-t'o'lar 923'te Liang'lara son verince Shu-mi-yüan'ı tekrar kurarak hanedanlarına önem ve kuvvet kazandırmak için ailelerine bağlı nüfuz sahibi şahısları başına getirdiler. Burada onların az nüfuslarının yarattığı sorunları nüfuzlu şahsiyetleri kullanarak kapatma isteği göze çarpar. Böylece bu kurumun kudreti çok arttı. Bu görevin başındakiler artık imparatora sunulacak raporları gözden geçirip işlerine gelmeyenleri değiştirp yeniden yazıyorlardı. Aynı şekilde imparatorun karar ve emirlerini de değiştiryor, hatta bazen sahte emirler yazıyorlardı. Bu durum karşısında 939 yılında Shu-mi-shih'lik kaldırıldı. Ancak 944 yılında tekrar kuruldu ve Sha-t'o'ların hâkimiyetinin sona erdiği 951 senesine kadar devam etti.[374] Sonraki Han sülalesinde bu görevde bulunanlar birkaç valilik görevine sahip olabildikleri gibi askeri görevlere de çıkabilmekteydiler. Zamanla Shu-mi-shih'lik bütün askeri işlere bakar oldu. Bunun bu kadar güçlenmesinin nedeni Sha-t'o hanedanının kendisini sağlama alma isteği idi. Sunglar bu kuruluşu tamamen kaldırdılar.

b. San-ssü-shih'lik Kurumu

Bu devirde devletin iktisadi vazifelerini bir araya toplayan San-ssü-shih'ilği de inceleyelim. T'ang devrinde Tuz ve Demir işlerine "Yen-t'ieh'lik", Nüfus ve Toprak Vergisi işlerine "Hu-pu'luk", Haraç, Umumi Vergi ve Muhasebeye ise "Tu-chih'lik" bakardı. Bunların başlarında vezirler bulunmaktaydı.[375] 874 senesinden sonra sürekli isyanlar ve savaşlar nedeniyle ülkenin dört bir yanından mal-mülk toplamak "Tsu-yung-

[374] Hsing-tung, 1970: 33.
[375] Hsing-tung, 1970: 33.

shih'lik" kuruldu. Valilerin iş başına geldiği bu teşkilat savaş bittikten sonra kaldırıldı ve maliye işleri tekrar vezirlere bırakıldı. 907 Senesinde ise Tsu-yung-shih'lik yeniden kuruldu. 923 Senesinden itibaren Sha-t'o'lar bunu devam ettirdiler ve bu kuruluşa çok önem verip devamlı bir merkezi memuriyet ve teşkilat haline soktular. Fakat burada birkaç yolsuzluk hadisesinin olması teşkilatın itibarını sarstı. 926 Senesinde ikinci Sha-t'o imparatoru Li Ssü-yüan, Tsu-yung-shih'liği kaldırıp yerine tekrar "Yen-t'ieh", "Hu-pu" ve "Tu-chih"liğin kurulmasını ve bu üçünün başına bir tek vezirin geçmesini emretti. Böylece bütün mali işler tek bir vezirin elinde toplandı. Bundan dört sene sonra Sha-t'o İmparatoru bu teşkilatı birleştirerek "San-ssü-shih'liği" kurdu ve böylece "San-ssü-shih", devletin bütün mali işlerine bakan teşkilat oldu.[376]

Sonuç olarak Sha-t'o'lar Çin'in idari sistemini kendi güvenliklerini sağlayacak bir iki ufak değişiklik dışında aynen almışlardı. Bu düzende en yüksek sınıf ya da mevki en fazla önemi taşımıyordu. En yüksek mevkiler onursal rütbeler olup herhangi bir işlevi yoktu. Müdürler genellikle hiç iş yapmıyorlardı. Tayin olunmak en büyük onurdu.[377]

Özellikle vergilendirme dairesinde Sekreter olmak önemli ve güç kazanmak için değerli bir pozisyondu. Bunlar yerel mevkilerin yazışmalarını denetlemekteydi. Sol ve ondan daha düşük olan Sekreterlik imparatorla yakın temas içerisindeydi. Bu sekreterler merkezi yönetimi kontrol edebiliyorlardı. Sol'un sağdan yüksek derece alması eski Türk sisteminin izlerini taşımaktaydı.(Sol'un üstünlüğü) bu görevde yalnızca bir Sha-t'o bulunmuştur.[378] Geri kalan görevliler ise Çinlilerden çıkmışlardır. Sha-t'o'ların az nüfusu bunun ilk sebebidir. Böylece anahtar mevkilerin çoğu hanedana evlatlık bağı ile bağlı Çinlilerin eline kaldı. Sha-t'o'ları "Askeri Vali", "Müdürlük" ya da "Başkent Askeri Komutanlığı" gibi düşük rütbeli bazı askeri mevkilerde görürüz. Eğer sözkonusu olan sivil mevkiler ise herhangi bir sorumluluğu olmayan, lakin yüksek olan mevkileri işgal etmişlerdir.[379] Dolayısıyla Sha-t'o gücü, sadece askeri etkilerinin sürekliliğine bağlı bulunmaktaydı. Fakat son olarak söylememiz gereken şey Sha-t'o'ların bu askeri alandaki mevkileri tamamen dolduramadıklarıdır. Zaten nüfusları buna elverişli değildi.

---

[376] Hsing-tung, 1970: 34.
[377] Eberhard, W., 1955: 5.
[378] Eberhard, W., 1955: 5.
[379] Eberhard, W., 1955: 7.

Sha-t'o'lar, Çin Soyluları onlarla işbirliği içerisinde olduğu sürece, bu sistemi yürütmüştür. Lakin Sha-t'o'ların sağlam bir veraset sistemine sahip olmamaları yüzünden meydana gelen taht hadiselerinin yarattığı zayıflık ve bunun yanında Çin soylu sınıfının, yeterli güce sahip olan ve kendilerinin yandaşı konumunu koruyan komutanlara zaafı hâkimiyetin sonu oldu. Nitekim 951 senesinde Sonraki Chou Hanedanının kurucusu soylular için iyi bir seçenek haline gelmiştir ve böylece Sha-t'o'lar tasfiye edilmişlerdir.

B. SHA-T'O'LARDA SİYASİ VE ASKERİ TEŞKİLAT

1. Evlatlık Kurumu ve Evlatlık Ordusu

Sha-t'o'lar, Çin'e hâkim olup sülalelerini vücuda getirmeden önce de Çin'de evlatlık âdeti bilinmekte ve uygulanmakta idi. Çocuk sahibi olmayanlar soyadlarını devam ettirebilmek için bir erkek çocuğu evlat edinebilirlerdi. Bu, özellikle halk arasında çok yaygın bir adetti. "Chong" sözcüğü evlat edinilmiş çocuklar için kullanılmaktaydı ve normal şartlarda Çinli aileler kendileriyle uzaktan akraba olan çocukları evlat edinirlerdi.[380] Bunun dışında yetimhanelerden de evlat edinme görülürdü. Bu evlatlıklara tehlikeli işler verilirken, öz çocuğa tehlikesiz işler verilirdi.[381] Çin İmparatorları ise "Şeref Kazandırmak" maksadı ile kendilerine vassal olan kabile ve devlet reislerini evlat edinirlerdi. Ancak bu evlat edinme siyasi bir önlem idi. Son olarak azad edilen kölelere, sahipleri, soyadlarını vererek onları görünüşte kendi aileleri içine kabul ederlerdi. Bunda asıl amaç kölenin ailesi ile efendinin ailesi arasında evlilik yoluyla gerçekleşrbilecek herhangi bir akrabalık olasılığının önüne geçmek idi. Zira aynı soyadını taşıyanlar evlenemezlerdi ve böyle evlatlıklar veraset haklarından faydalanamazlardı.[382]

Eski Türklerde de evlat edinme geleneği vardı ve bunun etnografik kökeni ilkel devirlere kadar uzanmaktaydı. Evlatlık edinmede bütün eski Şamanî unsurlar yer

[380] Wolfram Eberhard, (2000): *Çin Simgeleri Sözlüğü*, Kabalcı Yayınevi, İstanbul, s. 150.
[381] Eberhard, W., 2000b: 150.
[382] Eberhard, W., 1947: 21.

yer değiştirilmiş ve Ataerkilliğin töresine uygun hale getirilmiş olmakla birlikte Anaerkil döneminin kalıntılarını da içerir.[383]

Yani bu müessesenin kaynağını çok eskide kalmış olan "Anaerkil" devirde meşru sayılan "Döl Alma" âdetinde arayabiliriz. Bu adet, bir nevi evlatlık kurumunun en ilkel şekli olarak telakki edilebilir. Eski avcı ve göçebe Orta Asya kavimlerinde bu âdetin mevcut bulunduğu hakkında bilgilere rastlamaktayız.[384] Anaerkil devirlerde Yakutların, kadınlarının başka biriyle olan münasebetlerinden doğan çocuğu "Öz Evlat" olarak kabul etmeleri, kocası uzun müddet evinden ayrılan kadınların "başkasından olan" çocuklarını kendi evlatları saymaları "Döl Alma" âdetinin meşru sayıldığı devirlere ait bir kanıt olabilir. Bu adet bir nevi evlat edinmedir. Ancak bu durum Türk boylarının tarih boyunca bu geleneği yürüttüğü tarzında yorumlanmamalı ve bu adet sadece Türk boylarına yapıştırılmaya çalışılmamalıdır. Bu adet uzun asırlardır Ataerkil bir aile yapısına sahip olan Türk boylarının henüz bu yapıya kavuşamayıp Anaerkil olarak yaşadığı tarih öncesi devirlerden kalmadır.[385] Yoksa Ataerkil Türk ailesinde ve boylarında kadının namusluluğu kavramı tartışılımaz bir mesele olup, daha Şamanlıktan ayrılmamış Oğuz boylarını ziyaret eden İbn Faldan, Oğuz kadınlarının namusundan bahsettiği gibi[386], Gök-Türklerde de zinanın cezasının ölüm olduğunu görmekteyiz. Şuna şüphe yok ki Ataerkil ailenin en gelişkin safhasında bulunan medeni Türk boyları arasında görülmeyen bu Anaerkil kökenli âdetin çeşitli yansımaları ancak ve ancak ormanlık / dağlık bölgelerde yaşamak zorunda kalıp ilkellik şartlarından sıyrılmayı başaramamış bazı boylarda belli belirsiz izler halinde görülmektedir ve günümüzde uygulaması yoktur.

Uzun asırlardır Ataerkil düzene geçmiş olan Yakutlarda, evlat edinme, evlatlık alınanın ana ve babasının izniyle olmuştur. Ana babaya bu izne karşılık olarak bir miktar da mal verilirdi. Öksüzler de evlat edinilirdi. Evlatlık, evlat edinen ailenin tam hukuk sahibi çocuğu olurdu. Yani aileye kan ilişkisiyle bağlı çocuk gibi mirasçı olurdu. Uygur Türklerinde evlatlık sözleşmesinin yazılı yapıldığı hakkında belgeler mevcuttur.[387] Uygur Devletinin sosyal organizasyonunda evlatlık edinme için tören yapıldığına dair

---

[383] Ümit Hassan, (2000): *Eski Türk Toplumu Üzerine İncelemeler*, Alan Yayınları, İstanbul, s. 29.
[384] Hassan, 2000: 30.
[385] Hassan, 2000: 31.
[386] İbn Faldan, (2005): *Bin Yıl Önce Türkler ve Ötekiler / Seyahatname*, İstiklal Kitabevi, İstanbul, s. 19.
[387] İzgi, Ö., 1987: 89.

bir bilgi ise mevut değildir. Herhalde Uygur tüccarları için törenden ziyade yazılı ve mühürlü senetler daha kıymetli olmuştur.[388]

Eski Türklerde evlat edinenin çocuksuz olması gerekmekteydi. Çocuklarını evlatlığa verenler geri alamazlar ve evlatlık, gerek öz babasının gerekse üvey babasının ailesinden evlenemezdi.[389] Ancak evlatlık, öz evladın bütün haklarına sahip idi. Evlatlık edindikten sonra üvey babanın erkek çocuğu dünyaya gelirse evlatlığın öz babası oğlunu geri isteme hakkına sahip olurdu.[390]

Sonuç olarak Çinliler ve Türklerde kâh benzer kâh farklı nitelikleriyle bulunan evlatlık kurumu Sha-t'o Türklerinde, siyasi amaçların etkisiyle, örnek olarak kullandığımız Yakut ve Uyurlardan farklılık göstermiştir. Yüzlerle ve binlerle ifade edilen insanlar Sha-t'o İmparatorları tarafından evlat edinilmiştir. Çinliler, Uygurlar, Tibetliler ve diğer ırklardan evlat edinilen bu şahısların bir "Evlatlık Ordusu" olarak teşkilatlandırılması ise ilk kez Sha-t'o'larda görülen bir durumdur.

Sha-t'o'lar, ordularını kuvvetlendirmek için kuvvetli ve yetenekli insanları, ırklarına bakmaksızın seçip "Evlatlık Ordusu" için evlat edinmişlerdi. Böyle bir durumun ortaya çıkmasında Sha-t'o'ların Türklüklerine özgü zihniyetinin etkisi bulunmaktaydı. Sha-t'o Türkleri için devlet bir "aile müessesesi" veyahut bir "kabile teşkilatı" gibi idi. Kabile içinde de birbirleriyle yakın veya uzak akraba olan özgür insanlar ile onların hükmü altında bulunan köleler vardı.[391] Özellikle Sonraki T'ang'larda durum buna benzemekteydi. Devlette hükümdar, hanedan ve asiller birbirleriyle akraba olan büyük bir aileden ibaret idi. Halk ise bir tür "köle sınıfı" olarak telakki edilirdi. Bu saydıklarımız doğrultusunda bu kurumun bir Türk-Çin ortak fikri olduğunu söyleyebiliriz. Sha-t'o'ların evlat edindikleri farklı ırklardan binlere yaklaşan şahıslar lider sınıfın üyeleri olarak halkı yönetmişlerdi.

İlk olarak Li K'o-yung, rakibi Chu-wen'i ortadan kaldırıp Çin'e hâkim olmak için bu yeni yöntemi uygulamıştı. O, birçok insanı evlat edinmiş ve evlat edinilen şahıslar da Li K'o-yung'un izni ile başka şahısları evlat edinerek sayıları çoğalan bu

[388] Hassan, 2000: 29.
[389] Abdülkadir İnan, (1998): *Makaleler ve İncelemeler I*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, s. 309.
[390] İnan, 1998: 309.
[391] Hsing-tung, 1970: 59.

evlatlıklardan bir ordu meydana getirilmişti.[392] Bu ordu ilk kurulduğunda Li K'o-yung'un tayin ettiği 10 evlatlığın kumandası altında idi. Bu 10 kişinin 7'si Çinli idi. En sonunda bu kuvvetlerin idaresi ve kuvvetlerdeki ağırlık Çinlilerin eline geçecekti. Bu orduda görev alanların komutanına ise "Evlatlık Ordusunun Komutanı" deniyordu. Bu kurum bir çeşit muhafizlık idi.[393] Teşkilat hakkında fazla bir bilgi olamamasına rağmen evlat edinilen şahıslar hakkında bilgi vardır.

Evlatlık ordusu zamanla az nüfuslu Sha-t'o'lar arasında büyük ağırlık kazandı. Bunlar arasında "barbar kökenli" olan Li Ssü-yüan'ın Sonraki T'ang'lara imparator olması, sistemin evlatlıklara ne kadar güç kazandırdığının açık bir delili idi.

Li Ssü-yüan'ın Li K'o-yung'dan izin alarak evlat edindiği ve "Li Ts'ung-k'e" adını verdiği Çinli Wang da imparator olacaktı.[394] Sonraki T'ang'ların dört imparatorundan son üçü Sha-t'o değildi ve evlatlık idiler.

Çin örf ve adetlerine göre bir zatın ismi yazılacağı veya söyleneceği zaman soyad her zaman ismin önünde söylenirdi. Böylece aynı aileye mensup bütün kişilerin soyadları aynı oluyordu. Çin isimlerini alan Sha-t'o'larda ve onların soyadlarını verdikleri Çinlilerde de bu durum aynı idi. Bilindiği gibi Sha-t'o'lar, Eski T'ang Hanedanından onların soyadı olan "Li"yi almışlardı. Böylece Sha-t'o'lar da evlatlıklarına "Li" soyadını verdiler. Mesela Li K'o-yung'u soyadı "Li" ve adı "K'o-yung" idi. Oğullarının isimleri de "Li" önde olarak geçiyordu: Li Ts'un-pa, Li Ts'un-hsü, Li Ts'un-li ve Li Ts'un-wo.[395]

İkinci Sha-t'o İmparatoru, "Kuzeyli Kökenli" Li Ssü-yüan'ın asıl soyadı "Wang" idi. O ve oğulları "Li" soyadını kullandılar.

Bütün Sha-t'o'lar T'ang hanedanına göre kendilerini ve evlatlıklarını isimlendirmişlerdi. Bu adet evlatlık edinilen şahıslar (kimisi imparator), onların oğulları ve evlatlık edindikleri kişilerde de görülmüştür. Evlat edinilen bazı şahıslara daha çok yakınlık hissettirmek için sadece "Li" soyadı değil, bunun yanında hanedana mensup

---

[392] Hsing-tung, 1970: 59.
[393] Eberhard, W., 1955: 3.
[394] Sonraki T'angların son imparatoru
[395] Hsing-tung, 1970: 61.

prenslerinin ilk isimleri olan “Ts’un” ya da “Ts’ung” adları da veriliyordu. Geriye kalanlara ise “Ssü” ismi verilmekteydi.[396]

İlk Sha-t’o imparatoru olan Li Ts’un-hsü, babası Li K’o-yung’un teşkilatlandırdığı evlatlık sistemini devam ettirebilmek için çaba göstermişti. Li- ts’un-hsü, yüzlerce kişiye rütbe ayırtetmeksizin “Li” soyadını verdi ve ikinci bir yakınlık göstergesi olarak bu soyadının yanında onlara oğullarının isimlerinin ilk kelimesi olan “Chi” veya “Shao” adlarını verdi.[397] Yalnız Li Ts’un-hsü sadece soyad ve ad vermekle yetinmiş ve babası gibi onları tam olarak evlatlık tanımamıştı. Bunda dönemin şartlarının ve evlatlıkların çok güçlenmesinin etkisi vardı. Bu dönemde yalnız Çinliler ve diğer kavimlerden kişilere değil, savaşlarda esir düşen Kitan generallerine bile isim verildiği görülür.

Li Ts’un-hsü’nün sadece soyad ve ad vermekle yetinmesinin altında birçok sebepler yatmaktadır. Siyasi nedenin dışında buna en büyük neden evlat edinmenin, Çin’de yaygın olmasına rağmen, özellikle soylularca pek şerefli bir adet sayılmaması başta geliyordu. Bir başkasının soyadını kullanmak ayıp sayılıyordu. Ancak menfaat icabı hareket etmek durumunda kalan Çinliler, Beş Sülale Devrinde genellikle soyadı almayı uygun bulmuşlardı.[398] Ancak Li Ts’un-hsü’nün öldürülmesinden sonra yeni soyadı ve yeni isim verilen şahıslar imparatora dilekçe vererek eski soyad ve isimlerini istemişler ve bu istekleri kabul edilmişti. Li K’o-yung tarafından evlat edinilen şahısların oğulları bile asıl soyad ve isimlerini istemiş, bunlar da kabul görmüştü. Soyadı ve isim verilen bütün bu şahısların eski soyad ve isimlerini istemesiyle Li Ts’un-hsü’nin sadece soyad ve ad vererek sürdürmek istediği bu sistem yavaş yavaş ortadan kalkmış oluyordu.

Sha-t’o’lar, Çin’i ele geçirdiğinde Li K’o-yung’un evlatlıkları şeref unvanları ve yüksek rütbelere sahip olmuşlardı. Evlatlıklar, Sha-t’o’ların yanında olduğu sürece az nüfusa sahip olan Sha-t’o’lar Çin’de kuvvetlenmişlerdi. Aksi durum ise Sha-t’o’ların zayıflamasına yol açmıştı. Evlatlıklar her zaman Sha-t’o’ların kaderlerini etkilemişlerdi. Li K’o-yung’un ölümünden sonra oğlu Li Ts’un-hsü uzun süre tahta geçememişti. Bunun nedeni ise babası tarafından evlat edinilen yaşlı evlatlıkların onu yok etmek için

---

[396] Hsing-tung, 1970: 62.
[397] Hsing-tung, 1970: 62.
[398] Hsing-tung, 1970: 64.

planladıkları iç isyan idi.[399] Ancak bunları bertaraf ettikten sonra tahta geçebilen Li Ts'un-hsü'nün neden sadece soyadı ve ad vermekle yetindiği bu durumdan da anlaşılabilmektedir. Li Ts'un-hsü, Sonraki Liang'ları yıkarak ilk Sha-t'o sülalesi olan Sonraki Tang'ları kurabilmişti. Ancak o, 926'da bir saray isyanında hayatını kaybetmişti. Onun ölümüyle tahta geçen ise öz oğullarında biri değil, Li K'o-yung'un evlatlığı olan Li Ssü-yüan idi ve bu kişi bir Sha-t'o değil, evlatlık olan bir barbardı.

Li Ssü-yüan, Li Ts'un-hsü'nün bütün oğullarını ortadan kaldrmakla Sha-t'o Hanedanının sadece tahtını gasp etmekle kamıyor, onların soylarını da kesiyordu. Bunun benzeri bir durum Li Ssü-yüan öldükten sonra birkez daha tekrarlandı. Onun ölümüyle tahta geçen oğlu Li Ts'ung-hou bir sene bile tahtta tutunamadı. Li Ssü-yüan'ın evlatlığı Li Ts'ung-k'e isyan edip onu öldürerek tahta oturdu.[400] O, bir Çinli idi. Böylece Sonraki T'ang'ların dört imparatorundan üçü ayrı soylardan gelen evlatlıklar olmuşlardı. Gördüğümüz bu olaylar ve sonuçları evlatlıkların ne kadar güçlü ve az nüfusla direnen Sha-t'o'ların ise ne kadar çaresiz olduğunu gösterir. Bu sistem yavaş yavaş terk edilince böyle gasp olayları da son buldu.

Sonraki Chin Sülalesi ile birlikte evlatlık sistemi de ortadan kalktı. Taht tekrar Sha-t'o'ların eline geçti. Çünkü evlat edinilenlerin bağlılığının her halükarda güvenilecek bir bağlılık çeşidi olmadığı Sonraki T'ang tecrübesi ile ortaya çıkmıştı.[401] Askeri kuvvetler ise, Sha-t'o'ların az nüfusu yüzünden, hemen hemen tamamı Çinlilerden oluşmak üzere yabancı unsurların etkisi altında kaldı. Bunu askeri teşkilatı tetkik ettiğimiz zaman daha teferrüatlı göreceğiz. Sonuç olarak bu yüzden Sha-t'o'lar bozkırlı Kitanlara karşı bir direniş gösteremediler. Saltanatları 28 sene sürebildi. Evlatlık sisteminin teşkilat olarak daha geniş çerçevelisi Orta Doğuda kurulan diğer Türk devletlerinin "Gulam", "Memluk" ve "Kapıkulu" sistemleriyle ciddi benzerlikler gösterdi.[402]

---

[399] Hsing-tung, 1970: 66.
[400] Hsing-tung, 1970: 67.
[401] Eberhard, W., 1955: 3.
[402] Golden, 2007: 194.

2. At Temin Meselesi ve Atlı Ordu

Sha-t'o Türkleri de diğer Türkler gibi Askeri sistemlerini süvari ordusuna göre meydana getirmişlerdi. Süvari kuvvetleri bozkır ordularını oluşturan vurucu güçler idiler. Hayvancılıkla uğraşan Türklerin etinden ve sütünden faydalandıkları bozkır atından savaşlarda da faydalanmaları doğaldı. Ancak Türkler ve benzeri bozkır kavimleri geniş otlaklara sahip olmayan ülkelerde hâkimiyet kurdukları zaman büyük süvari kuvvetleri oluşturmanın imkânsızlığıyla karşı karşıya kalmışlardı, çünkü çok sayıda at beslemek için Orta Asya'dakiler gibi geniş bozkırlara ihtiyaç vardı. Macaristan'da Hunların başına gelen at sıkıntısı meselesi Çin'deki Sha-t'o'ları da böylece vurmuş oldu. Böyle bir durumda Sha-t'o'lar kalabalık Çin'e hâkim olmak için birçok çıkış yolu aramıştır ki bahsimiz aşağıdadır.

Sha-t'o'ların sayı bakımından çok az olduğuna değinmiştik. 808 Senesinde Sha-t'o'ların reisi Chu-ye Chih-i, Tibetlilerin takibinden kurtulmaya çalışırken Çin'in sınır garnizonlarında birisi olan Yen-chou şehrine sığınmış ve burada Sha-t'o'ların kalan mevcudundan seçkin savaşçılar seçilerek kurulan birliğin sayısı ancak 1200 kişi olabilmişti.[403]

Li K'o-yung, Çin'in fethine niyet ettiği zaman ordusunun mevcudu yalnızca 10 bin kişiden oluşmaktaydı.[404] Bu ordunun büyük bir kısmı Moğol veya yarı Moğol olan Kitan, Kay, T'u-hun, Shih-wei kabilelerinden ibaret idi.[405] Bu orduda Çinliler de bulunmaktaydı.[406] Ancak devamlı savaşlar bu ordunun mevcudunu 7 bin kişiye indirmişti.[407] Bir milletin ordusunun onun toplam nüfusunun % 10'undan fazla bir sayı tutmayacağını göz önünde bulundurursak Sha-t'o'ların bütün nüfusunun 100 bin kişi civarında olacağını ve bu nüfus için 10 bin kişilik süvari ordusu mevcudunun maksimum sayı olarak alınabileceğini söyleyebiliriz. Kuzey Çin'i fethettikten sonra bu

---

[403] Hsing-tung, 1970: 50.
[404] Eberhard, W., 1947: 22.
[405] Eberhard, W., 1947: 22.
[406] Avcıoğlu, D., 1999b: 730.
[407] Hsing-tung, 1970: 51.

100 bin Sha-t'o'nun hâkimiyetine 19 milyon Çinli aile veyahut 53 milyon Çinli nüfus girmişti.[408]

Ancak devamlı savaşlar ve afetler Çinli nüfusu kırıma uğratmış, 947 senesinde 12 milyon Çinli aile, 960'da ise ancak 2.309.812 Çinli aile kalmıştı.[409] Ancak özellikle 930 ve 942 senelerinde birçok vilayetlerin boşalması sırasında eksilen nüfus içinde muhakkak Sha-t'o'lar da bulunmaktadır. 926 Senesinde şiddetli soğuklardan dolayı bir vilayette yaklaşık 10 bin kişinin donarak öldüğünü görmekteyiz ki bu ölenler arasında Sha-t'o'lar da vardır.[410] Ancak bütün bu olanlara rağmen Sha-t'o İmparatorlarının çabaları sonucu Süvari ordusunun mevcudu 933 senesinde 35 bine kadar çıkarılmıştır ki bu, bir başarıdır.[411]

Sonraki T'ang sülalesinin ilk imparatoru Li Ts'un-hsü (T'ong-kuang), 923 senesinde sırf at sıkıntısı yüzünden atların öldürülmesini yasak etmiş ve Türkleşmiş bir Çinliyi atların korunması ve bakımı için kurulan "Ma-fang"lığa tayin etmişti.[412]

Hsiang-chou garnizonunda bulunan bu Ma-fang'daki atlar alınan tedbirler sayesinde çoğalmış ve 927 senesinde damızlık atlar seçilerek bu iş için teşkil edilen ayrı bir hükümet dairesi, bir "Chien-mu"luk kurulmuştu.[413] Atların merası ise Ordos'un güneyinde seçilmişti.[414] Bu meralar T'ung-chou ve Wei-chou'da bulunuyorlar ve beslenen atların sayısı binleri aşıyordu.[415] Ancak bu binlerle ifade edilen rakam Orta Asya'nın sonsuz steplerinde beslenebilecek at sayısıyla karşılaştırıldığında bir hiç gibi kalmaktaydı. Yine de bu atların beslenmesi Sha-t'o İmparatorları için o kadar önemliydi ki birçok imparator buraları teftiş etmiştir.

Chü-lu, Wan, Pa-chiao, T'ieh-ch'i, Mao-che-p'o ve Wan-lung-kang gibi yerler (bkn.:harita 6,s. 51) birer at merası olarak düşünülmüş[416]fakat savaş için atlar yeterli olmayınca halktan toplama yoluna gidilmişti.

---

[408] Eberhard, W., 1947: 22.
[409] Eberhard, W., 1947: 22.
[410] Eberhard, W., 1947: 22.
[411] Avcıoğlu, D., 1999b: 730.
[412] Hsing-tung, 1970: 51.
[413] Hsing-tung, 1970: 51.
[414] Hsing-tung, 1970: 51.
[415] Eberhard, W., 1947: 23.
[416] Hsing-tung, 1970: 51- 52.

925 Senesinde Li Ts'un-hsü, batıda bulunan İlk Shu'ya karşı savaş açabilmek için memleketteki bütün atların toplanmasını emretmişti.[417]

936 Senesinde Kitanlara karşı tekrar alınan bu tedbir 944, 945 ve 947 senelerinde de tekrarlanmıştı.[418] Alınmak zorunda kalınan bu tarz tedbirin ne kadar gerekli olduğunu Sha-t'o'ların 905 senesinden itibaren süvari ordularının mevcudunun hemen hemen hiçbir vakit 7 bin kişinin üzerinde olmadığı ve ancak 933 seneinde 35 bin kişiye ulaştıkları bilgisinde bulabiliriz.[419]

Bütün bu tedbirler Sha-t'o'lar arzuladıkları atlı kuvvet sayısını meydana getirmeyince yabancı kavimlere elçiler gönderip at satın almak yoluna gidildi. Ancak devlet bundan zararlı çıktı. En büyük sorun Uygur, Tangut ve Tibetlilere mensup tüccarların bizzat gelip at satmaları ve bunlara yapılan masrafların hazineye bindirdiği ağır yük idi.

Sha-t'o İmparatoru Ming-tsung(tsu)[420], at ticareti maksadıyla gelen Uygur, Tangut….vs. boyların ileri gelenleriyle görüşmekten hoşlanırdı.[421] Çinli memurlar atlara düşük fiyatlar verdikleri halde yeme, içme, barınma, geliş-gidiş giderleri devlet tarafından ödendiğinden ve huzura kabullerinde Ming-tsong'un ipekli hediyeleri yüzünden atlar Çin'e iki kat fazlaya mal olmaktaydı.[422]

Çinli memurlar, artı giderleri nedeniyle pek pahalı buldukları bu ticareti engellemek amacıyla yoğun çaba gösterdiler:

"Çeşitli barbarlar Çin'e ticaret için geliyorlardı. En büyük sayıda atları Uygurlar ve Tangutlar getiriyorlardı. İmparator Ming-tsong, bu uzaktan gelen yabancılara iyi davrandı ve onları başkente çekti. Geldiklerinde güçlü ve zayıf atlar arasında bir ayırım yapmadan bütün atlar pazarda toplanıyordu ve satış fiyatları normal fiyatları aşıyordu. Barbarlar barındırılıyorlar ve geliş-gidişleri için gerekli sağlanıyor, onlara geliş-gidiş giderlerinin iki katı ödeniyordu. Başkente geldiklerinde İmparator, onları sarayın bir salonunda kabul ediyor ve yorgunluklarına karşılık bir

[417] Hsing-tung, 1970: 52.
[418] Hsing-tung, 1970: 52.
[419] Avcıoğlu, D., 1999b: 730.
[420] Li-ssü-yüan, 926'da İmparator olunca "Ming-tsong" adını almıştı.
[421] Avcıoğlu, D., 1999a: 331.
[422] Avcıoğlu, D., 1999b: 729.

şölen veriyordu. Barbarlar sarhoş olunca kol kola şarkılar söylüyor ve eğlenmek için ülkelerinin adetlerini anlatıyorlardı. Dönüşlerinde onlara armağanlar sunuluyordu. Yıllık giderler milyonları aşıyor ve bütün yüksek memurlar dertleniyorlardı."[423]

Atları getiren tüccarlar bunların İmparatora armağan olduğunu söylerlerdi. Fakat atların fiyatları düşük tutulsa da yukarıda bahsettiğimiz artı masraflar hazineyi zora sokuyordu. Yüksek memurlar çok defa impartoru uyardılar. Başbakan, İmparator kendisine sunulan atları görmeye geldiğinde bu duruma bir son verilmesini teklif etti.[424]

İmparator Ming-tsong:

"Atlarımız yetmiyor. At satın almak için devamlı tüccar yolluyoruz. Şimdi barbarlar atları kendileri getiriyorlar. Bunun gideri ne olur ki? Dış barbarlar Çin'e haraç getirdiklerinde Çin, onları ödüllendiriyor. Bu, İmparatorun doğal hakkıdır, bu hak kaldırılamaz!"[425] diyerek karşı çıkar. Tüccarlar atlarıyla gelmeye devam ederler, ancak sonunda İmparator, Başbakanını ve yüksek memurlarını dinlemek zorunda kalır.[426] Sınırlarda "At pazarları" kurulması emredilmiş ve böylece tüccarların başkente gelip artı masrafa yol açmalarının önüne geçilmişti.[427]

Sha-t'o'ların süvari güçlerini kalabalık tutma isteklerinin en büyük sebebi Kitanların yarattığı istila tehlikesi idi. Atlı Kitanlara karşı Sha-t'o'lar da atlı kuvvetlerini çoğaltmak ve eğitmek zorundaydılar.[428] Ancak bu uğraşı devlet bütçesine başka bakımlardan da çok kötü tesir etmiştir.

Tarlaların otlak haline getirilmesi ziraati sarsmış, savaş ihtiyacı için halkın elindeki atların toplanması ulaşımı aksatmıştı.[429] Resmi raporların verdiği bilgilere göre bir atlı askeri yetiştirmek ve donatmak için sarfedilen para miktarı 5 piyade askeri için sarfedilen miktara eşitti.[430] Bir at'ın bakımı için ise günde 45 bin dizi para sarfediliyordu.[431] Böylece süvari ordusunun giderleri devlet bütçesinin %70'ine

---

[423] Avcıoğlu, D., 1999a: 331.
[424] Avcıoğlu, D., 1999a: 332.
[425] Avcıoğlu, D., 1999b: 729.
[426] Hsing-tung, 1970: 52.
[427] Hsing-tung, 1970: 52.
[428] Hsing-tung, 1970: 52.
[429] Hsing-tung, 1970: 53.
[430] Eberhard, W., 1947: 23.
[431] Eberhard, W., 1947: 23.

ulaşmıştı.[432] Bu durum hazineyi sarstığı için son çare olarak artık süvari kuvvetlerinin azaltılması ve geleneksel Çin piyade ordusu sistemine dönülmesi kararı alındı. Bunun için Çin halkı seferber edildi. Her 10 aile 1 askeri tam teçhizatıyla göndermeye memur edilmiş, 944 senesinde bu oran 7 ailede 1 askere kadar çıkmıştı.[433]

Böylece Sha-t'o'lar, kendilerinden önce de Çin'de uygulanmasına alışılmış bir yönteme intibak etmeye çalışmışlar ve son zamanlarda Piyade ile Süvari kuvvetlerini ordularında eşit şekilde bölüştürmeye mecbur olmuşlardır. Bu durum, bozkırın en tehlikeli silahı olduğu iyi bilinen "Okçu Süvarileri" bol bol kullanan Kitanlar karşısında onlara yenilgiyi getirmiştir.

Bütün bunlar bize Sha-t'o'ların Çin'i zapt ettikten sonra, bu memleketin koşulları gereği, süvari kuvvetlerine dayanmaktan vazgeçmek zorunda kaldıklarını ve yeni memleketlerinin şartlarına uygun askeri teşkilatı uygulamaya koyduklarını gösterir.

3. Sha-t'o'larda Piyade Ordusu

T'ang Hanedanını son yıllarında devletin askeri teşkilatı başkent Ch'ang-an'da bulunan Muhafız ordusu ile eyaletlerde konuşlandırılmış Bölge Orduları olmak üzere iki kısımdı. Başkenti ve dolayısıyla İmparatoru korumakla görevli bulunan Muhafız Ordusu tehlikeli bir hadise olmadıkça başkent Ch'ang-an'dan ayrılmazdı. Askeri valilerin emrinde bulunan Bölge Orduları ise çevredeki düşmanlara karşı imparatorluk topraklarını korumak ve kendi sahalarındaki asayişi sağlamak vazifelerini yapmaktaydı.[434] Eski Türklerin Ordugâhlarında kullandıkları bir Muhafız sistemi[435] olmasına rağmen T'ang sülalesinin son zamanlarında Çin'e sığınan Sha-t'o'lar, T'ang Hanedanının emri altında birçok askeri-siyasi hadisede rol aldıklarından zamanla onların askeri sistemini benimsemişlerdi.

---

[432] Avcıoğlu, D., 1999b: 731.
[433] Eberhard, W., 1947: 23.
[434] Hsing-tung, 1970: 68.
[435] Bahaeddin Ögel, (1991): *Türk Kültür Tarihine Giriş VII*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, s. 123-124.

923 Senesinde Sha-t'o'lar, Çin'de hanedanlarını kurduklarında bu sistemin sakıncalarını pek yakından gördüler.

a. Bölge Orduları

Sha-t'o hanedanlarında Askeri valiler, emirleri altında bulunan Bölge Ordusunu kendilerini sağlama alan bir koruma kuvveti olarak görüyorlardı. Bu Askeri Valiler, askeri işlerin yanı sıra, siyasi ve iktisadi işleri de ellerine geçirmişlerdi. Askeri Valilerden bazıları on'dan fazla Chou'yu (Askeri Eyalet) idare edecek güce ve nüfuza erişmişlerdi. Askeri Vali öldüğü veya öldürüldüğü takdirde Bölge Ordusu, Sha-t'o İmparatorunun onayını ya da emrini almadan ölen Askeri Valinin oğlunu ya da arzu ettikleri bir generallerini başlarına geçiriyorlar ve bu kararlarını Sha-t'o İmparatoruna zorla kabul ettiriyorlardı. Sha-t'o İmparatorları, çoğunlukla, Bölge ordularının hareketlerini görmemezlikten gelmek zorunda kalıyorlardı. Bu nedenle Askeri Valiler, silik kişilikler oldukları zaman Bölge Ordusu tarafından değiştirilebiliyordu. Askeri Valiler güçlü ve ihtiraslı olurlarsa Bölge Ordularını arzuları istikametinde kullanarak başka eyaletlerin Askeri valilerini yok ediyordu. Daha tehlikeli olanı ise Askeri Valilerin birleşerek Sha-t'o İmparatoruna karşı harekete geçmeleriydi. Sha-t'o Hanedanlarının hüküm sürdüğü 923-951 arası dönem boyunca başkent'teki hükümet, Bölge Ordularını kontrol altına alamadığı için kuvvetlenememişler ve Kitanlara (Hitay) karşı duramamışlardı.[436]

T'ang Hanedanının son devirlerinde uyguladığı askeri sisteminin tehlikeli ve kötü olması bu devlete son verdiği gibi Sha-t'o Sülalelerini yaşamasına da imkân bırakmamıştı. Bu zararlı askeri sistemi benimseyen Sha-t'o'ların hükümeti, Bölge Ordularının Muhafız Ordusundan çok daha güçlü ve büyük olması nedeniyle, Askeri Valilerini kontrol altında tutamamış, durum tam ters istikamette olarak Askeri Valilerin merkezi konrolleri altında bulundurmalarına yol açmıştı. Ayrıca Muhafız Ordusunun

[436] Hsing-tung, 1970: 69.

askeri disiplininin olmaması Sha-t'o Sülalelerinin güçlenmelerinin önünde büyük bir engel olmuştu.[437]

b. Muhafız Orduları

Sha-t'o'ların başına bela olan Muhafız Ordusunun ilk örneği Sonraki Liang Hanedanının kurusu ve Li K'o-yung'un rakibi Chu-wen tarafından meydana getirilmişti. T'ang Hanedanı henüz can çekiştiği sıralarda bir Askeri Vali olan Chu-wen, emri altındaki Bölge Ordusuyla başkente girmiş ve T'ang İmparatorunu devirerek kendisini imparator ilan etmiş ve emrindeki Bölge Ordusunu "Muhafız Ordusu" yapmıştı. 923 yılında Chu-wen'in Sonraki Liang'larını yıkan Sha-t'o'ların kuvvetlendirdiği Muhafız Ordusu, mevcudu ve silah gücü bakımından Bölge Ordularına kıyasla çok zayıf olduğundan devlete yararlı olamıyordu. Askeri disiplini ise kötü olduğu için siyasal problemlere karışıyorlar, daha doğrusu problem yaratıyorlardı. Sha-t'o İmparatorları, kendilerini Muhafız Ordusunun generallerine, generaller ise askerlerine dayıyorlardı. Böyle bir durumda bir Sha-t'o İmparatorunun Muhafız Ordusu tarafından desteklenmesi rahatça saltanatını devam ettirmesine yetiyor, aksi bir durum ise İmparatorun tahtına, bazen de hayatına maloluyordu. (Bu durumun bir benzeri XVII. ve XVIII. asırlada Osmanlı Padişahı ile Yeniçeriler arasındaki ilişkide görülecekti) Sha-t'o İmparatorlarının çoğu bu şekilde tahta çıkıp iniyorlardı. Bu sebeple Sha-t'o Hanedanları süresince devlet dengesini bulmamıştı.[438]

Bu olaylardan ders alan Muhafız Ordusundan yetişme Sung sülalesinin ilk imparatoru Chao K'uang-yin, Bölge Ordularının kendisini de tahttan indirebilmesi ihtimali yüzünden Askeri Valilerini başkentte toplamış, Bölge Ordularını ise tamamen değiştirip Muhafız Ordusuna katmıştı.[439] Böylece devletin bütün askeri kuvvetini Muhafız Ordusu adı altında toplamış oluyordu. Kurulan bu kuvvetli Muhafız Ordusunun yarısını başkette konuşlandırırken ve diğer yarısını ise Sung İmparatorluğunun farklı bölgelerine dağıtmıştı. Böylelikle Bölge Orduları tamamen tasfiye edilmiş, merkezi

[437] Hsing-tung, 1970: 70.
[438] Hsing-tung, 1970: 70.
[439] Huang, 2005: 142.

hükümet ise güçlenmişti. Valiler de isyan edemez hale gelmişlerdi. Ancak bu durum sınır savunmasını zayıflatmış, yeni tayin edilen sivil valiler, bilhassa sınır mıntıkasında bulunanlar, kuvvetli ve yeterli bir orduya sahip bulunamadıkları için dışarıdan gelen Kitan, Hsi-hsia ve Chin gibi düşmanlara karşı sürekli olarak yenilgiye uğramışlardı. Bu yenilgiler Sung İmparatorluğunun Kuzey Çin'i tamamen boşaltıp güneye çekilmesine ve en sonunda Moğollar tarafından 1279'da ortadan kaldırılmalarına yol açmıştı.[440] Sha-t'o'lar, Çin'de hâkim oldukları sırada zaten kötü bir durumda olan T'ang sülalesini askeri sistemini kabul etmekle belki de Sung'ların bu kadar aşırıya kaçmalarına yol açmışlardı.[441]

T'ang hanedanının son yıllarında Askeri Valilerin kumanda ettikleri Bölge Ordularının fazla bir yekûn tutmaktaydı. O zaman her Bölge Ordusuna bir kumandanlık kurulmuştu. Bazı Bölge ordularında "Atlı ve Yaya Ordularının Başkumandanlığı" kurulmuştu.

Birçok yerde değindiğimiz gibi Sonraki Liang Sülalesinin kurucusu Chu-wen, kendisini imparator ilan etmeden önce bir Askeri Vali idi. Onun için, tahtı ele geçirdiği zaman eskiden idare ettiği askerlerini de başkente götürmüş ve Bölge Ordusunun teşkilatına göre "Başketteki Atlı ve Yaya Ordularının Başkumandanlığı"nı kurmuştu. Sha-t'o'lar, Sonraki Liang Sülalesini yok ettikten sonra kısa bir zaman için bu sistemi takip ettiler ve sonra bu başkumandanlığı *"Muhafız-Akraba Ordusu Atlı ve Yaya Ordularının Başkumandanlığı"* şeklinde değiştirdiler. Muhafız-Akraba Ordusu, Sha-t'o İmparatorunun bizzat idare ettiği bir şahsi ordu idi. Bu orduyu imparator bizzat idare ettiği için "Muhafız-Akraba Ordusu Atlı ve Yaya Ordularının Başkumandanlığı" bir çeşit büyük kumandanlık olarak biliniyordu. Fakat Sha-t'o'lar daha sonra bu orduyu idare etmek için bir "Muhafız-Akraba Ordusu Bakanlığı" kurmuşlardı. Bu durumda "Muhafız-Akraba Ordusu Atlı ve Yaya Ordularının Başkumandanlığı" da otomatikman bu bakanlığın bir amiri oluyordu. Bu suretle kurumun kudreti de gittikçe çoğalmış oluyordu. Tabi o zamanki Askeri Valiler yine de çok askeri kuvvete sahip olduklarından "Muhafız Ordusu Bakanlığı" yalnızca başkentte bulunan askeri kuvvetleri

[440] Huang, 2005: 173.
[441] Hsing-tung, 1970: 71.

denetleyebilen bir kurumdu. Yani "Muhafız-Akraba Ordusu Atlı ve Yaya Ordularının Başkumandanlığı" yalnız başkentteki Muhafız Ordularının başkumandanlığı idi.[442]

Fakat Sung sülalesinin kurulmasıyla bu durum tamamen değişti. Üstte değindiğimiz gibi Sung sülalesinin ilk imparatoru Chao K'uang-yin bütün askerleri Muhafız Ordusu teşkilatıyla birleştirmişti. Bütün kuvvetler aynı isim altında toplanınca "Muhafız Ordusu Bakanlığı" bütün askeri kuvvetlerin amiri olmuştu. O zaman doğal olarak devletin bütün kuvvetleri "Muhafız Ordusu Bakanlığının" kontorlü ve sevki altına girmiş bulunuyordu. Bu yüzden "Muhafız-Akraba Ordusu Atlı ve Yaya Ordularının Başkumandanlığı" memuriyetinin gücü de fazlasıyla artmıştı.

"Muhafız-Akraba Ordusu" ikinci Sha-t'o imparatoru, barbar asıllı Li Ssü-yüan[443] tarafından kurulmuştu. Bahsettiğimiz üzere, Onun zamanında Sha-t'o'ların Çin'de ilk kurdukları sülale olan Sonraki T'ang'ın "Evlatlık Ordusu"nun başarısız ve tehlikeli olduğu görülmüştü. Bu yüzden bu "Muhafız-Akraba Ordusunun" Evlatlık ordusunun kalıntılarından, buradaki yetenekli askerlerden meydana gelmiş olabileceği düşünülebilir. Son tahlilde "Muhafız-Akraba Ordusunun" ismi Sung sülalesine kadar devam etmiş ve bu sülalenin askeri-siyasi tarihinde önemli bir rol oynamıştı.[444]

4. Eski Türk Kültürü Işığında Sha-t'o'larda Ok ve Yay'ın Kullanılışı

Ok ve Yay, tarih öncesi dönemlerde birçok insan topluluğunda işlevsel nedenlerden ortaya çıkmış olmasına karşın, asıl olarak avcı ve göçebe olan toplulukların av işlerinde kullandıkları silah idi. Ok ve Yay, kısa zamanda Av işlerinin yanında savaş işlerinin merkezinde yer aldı ve ateşli silahların icadına kadar savaşların kaderini belirledi, birçok imparatorluğun gelişmesinde veya çökmesinde başrolü oynadı.

---

[442] Hsing-tung, 1970: 73.
[443] İmparator Ming-tsong (926-933).
[444] Hsing-tung, 1970: 74.

İlk çağlardan itibaren dünya uygarlığında okçuluk önemli bir rol üstlenmiştir. Birçok etnolog'a göre; Ok ve Yay'ın bulunması Ateş'in icadı kadar önemli bir bahistir. Folklor araştırmaları yapan akademisyenleri elde ettikleri sonuçlara göre; yayın bilinçli olarak kullanımı üçbin yıldan daha uzun bir geçmişe dayanmaktadır. Okçuluğun gelişim süreci, ok ve yayın birçok kültürün evrimi sırasında basitten karmaşığa uğradığı farklılaşmalarla olgunlaşmaktadır.[445]

M.Ö. 3500 yıllarında Mısırlılar kendi boyları kadar büyüklüğe sahip olan yaylar kullanmaktaydı.[446] Çakmak taşından imal edilen ok uçları, daha sonraları bronzdan yapılır olmuştur. Bilim adamlarınca yaklaşık iki bin yıl sonra, Asurlular[447] tarafından insan gücünün daha ekonomik kullanıldığı ve daha kolay taşınabilirlik sağlayan kısa yayların geliştirildiği ileri sürülmektedir. Milattan önce bin ikiyüzlü yıllarda, Hititler hareket halindeki savaş arabalarından, ok atış yeteneklerini geliştirirken, milatta sonraki dönemde Romalılar, daha etkin ve isabetli ok atışı için, yayı omuza doğru değil, göze doğru çekme tekniğini geliştirmişlerdir.[448] Moğol İmparatorluğunun kurucusu Cengiz Han birçok ülkeyi kısa ve daha güçlü Türk yaylarıyla fethederek, bir dünya imparatorluğunu kurduğu görülür.

Binlerce yıl fetihlerin kaderini belirleyen bu silah, savaşlarda ateşli silahlar olan Top ve Tüfek'in kullanılması ile asıl işlevini yitirerek tüm dünyada varlığını sürdüren felsefi ve sanatsal bir spor haline gelmiştir.

Bu konu ile uğraşan batılı bilim adamlarının ortaya koydukları verilere göre; Türklerin binlerce yıl önce gerçekleştirdikleri uzaklık rekorları hala kırılamamıştır. Bu durum, yay teknolojisindeki gelişmelere rağmen hâlâ böyledir. Türk okçularının eski çağlardaki atış rekorları en az 600 metre (656,17 yards) olup, 900 metreye ulaşabilmekteydi. Buna karşın modern okçuların gerçekleştirebildikleri atış mesafesi 800 metredir.[449] Teknik ve teknoloji gelişirken, ilkel teknik ve teknolojinin kırdığı rekorlara günümüzde ulaşılamaması, ilkel olarak adlandırılan bu silahın ardında yer alan ustalığın derinliğine incelenmesini gerektirir.

---

[445] Hasan Basri Öngel, (2001): "Gelişim Sürecinde Erken İç Asya Türk Okçuluğu", *G. Ü. Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, Cilt 21, Sayı 2, s. 190.
[446] Ayrıntılı bilgi için bkz. Erik Hornung, (2007): *Mısır Tarihi*, İstanbul, Kabalcı Yayınevi.
[447] Kimi tarihçiler tarafından Asya kökenli bir topluluk olarak zikredilmektedirler.
[448] Öngel, H., B., 2001a: 191.
[449] Öngel, H., B., 2001a: 191.

Toplumların hayat şekilleri, daha doğrusu hayata dair fikirleri onların adetleri ve örgütlenmeleri üzerinde derin izler bırakmıştır. Bu açıdan bakarsak, Türkler gibi savaşçı bir milletin hayatında çok mühim bir yeri olan “Ok”un da düşünce ve davranışlar üzerinde bazı izler bırakmış olması ve bunun etrafında bir takım kurumların oluşması gayet doğal bir durumdur.[450]

Eski Türklerde “Ok” bir savaş unsuru olmasının yanında aynı zamanda toplum örgütlenmesinin bir birimi olan “Boy” anlamına da gelirdi.[451] Gerçekten Türkler, erken dönemlerden itibaren kendi dillerinde “Ok” sözcüğünü belirli bir anlamı ifade için kullanmışlardır. Eski Türkler, askeri ve idari bakımından toplumu “Ok” ve “Yay” arasındaki ilişkilere uygun olarak düşünmüş, okun yaya bağımlı olması ve yayın oku yönlendirmesi ve yönetmesi dolayısıyla yay egemenliği: hâkimiyeti, “Ok” ise, bağlılığı ve bağımlılığı temsil eden bir sembol anlamını almıştır.[452]

“Ok”un Hunlar zamanından beri boyların teşkilatlandırılmasında kullanılması, şüphesiz, hükümdara tabi olan boylara bir haber ve davet, bir tabiyet sembolü olarak “Ok” gönderilmesinin bir neticesi olacağından bu düşüncenin kökeninin Türk tarihinin çok eski devirlerine kadar götürebiliriz.[453]

Çin kaynaklarına göre Gök-Türkler oklara göre boylara ayrılıyorlardı. Yani bir “Ok” bir boyu işaret ediyordu. Bu kaynaklar aynı zamanda okun bir tabilik ve esaret, yayın da metbuluk ve üstünlük ifade ettiğini yazar.[454] Önceleri Doğu Gök-Türklere bağlı olup On Boy’dan oluşan Batı Gök-Türklere, Çin kaynakları, “On-ok” adını veriyorlardı. Bunun nedeni olarak ta 635 yılında on kabileye (on idari kısma) ayrılan ve her birinin başında “Şad” ve “Çor” unvanlarını taşıyan Batı Gök-Türklerinin boy reislerine Kağan tarafından birer “Ok” gönderilmiş olmasından bahsedilmekte ve bundan dolayı bunlara “On-ok” kavmi denildiği kaydolunmaktadır.[455] (ki biz bunu yukarı da ele almıştık.) Çin kaynakları, Gök-Türklerin “Ok”lara göre kısımlara ayrıldıklarını, her boy reisinin Kağan’dan bir “Ok” aldığını kaydederken şüphesiz Türklerin devlet teşkilatları hakkındaki geniş bilgiyi aynen nakletmişlerdir. Nitekim Batı Gök-Türklere verdikleri

---

[450] Hasan Basri Öngel, (2001): *Türk Kültür Tarihinde Spor*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, s. 295.
[451] Öngel, H., B., 2001b: 292.
[452] Öngel, H., B., 2001b: 307.
[453] Osman Turan, (Temmuz 1945): “Eski Türklerde Ok’un Hukuki Sembol Olarak Kullanılması”, *Belleten*, Cilt 9, Sayı 35, Sayfa 308.
[454] Turan, 1945: 306.
[455] Turan, 1945: 306.

"On-ok" adı Orhon kitabelerinde bu on kabile hakkında bir kavim olarak kullanılmakta olup Çinlilerin bu adlandırmasının Türkçesinin bir tercümesinden ibaret olduğu ortaya çıkmaktadır.[456]

Gök-Türk Kağanının Boy reislerine veya herhangi idari makama bir "Ok" göndermesiyle bunlar, idarelerindeki kuvvetleri alıp hükümdarın bir sefer veya herhangi bir toplantı için davet edildiklerini anlıyorlar ve böyle bir daveti kabul ederek Kağanlarının istediği yerde toplanıyorlardı.[457] Buna benzeri bir durumu İslami devirde bile müşahade edebilmekteyiz. Mesela Artukluların atası Artuk Bey'in oğlu Sökmen, Türk geleneğince Türkmenleri davet için "Ok"lar gönderdiğinde Türkmenler bu davete hemen icabet etmişlerdi.[458] Ok'un kullanımına ilişkin benzeri örnekler Büyük Selçuklularda da 1120-1125 yıllarına kadar görülebilmektedir.[459] Örnekleri daha da çoğaltabiliriz.

T'o-pa'ların İmparatoru Mo-ti'nin, devlet büyüklerine "Ok" vermesi de bu âdetin Türkler arasında Gök-Türk Devletinden daha önceye gittiğini ve yaygın olduğuna işaret eder. Fakat "Kao-che"lerin başbuğunun T'o-pa Devletine 491 yılında iki "Ok"la birlikte hediyeler göndermesi de onun kendini T'o-pa'lardan üstün görmüş olduğu konusunda bir delil olarak kabul edilebilir.[460]

Tekrar belirtmek gerekirse: Yaşayış, düşünüş ve inanışların birbirleri üzerinde büyük bir etkisi bulunmaktadır. Bu fikirden hareketle savaşçı bir toplum için hayatta çok önemli role sahip olacağı tahmin edilebilecek "Ok"un, Türklerin düşüncesi, inançları üzerinde bazı izler bırakmış olması ve bunun çevresinde bir takım kuralların oluşmuş olması çok doğaldır. Bu bakımdan "Ok" bir teşkilat sembolü olarak kullanıldığı gibi, bir davet, bir bağımlılık ve hakanların "Ok" göndermekle, gönderilenlere bir toplantı ve akına davet ettikleri bir işaret olarak kullanılmıştır.

Tıpkı ataları Hunlar gibi Sha-t'o'ların av ve harpte öten oklardan istifade ettiklerini biliyoruz.[461] Asya okçuluğunda sesli okları olarak adlandırılan okların, ilk

---

[456] Turan, 1945: 307.
[457] Turan, 1945: 308.
[458] Faruk Sümer, (1967): *Oğuzlar (Türkmenler)*, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yayınları, Ankara, s. 154.
[459] Claude Cahen, (1994): *Osmanlılardan Önce Anadolu'da Türkler*, e yayınları, İstanbul, s. 53.
[460] Turan, 1945: 308.
[461] Eberhard, W., 1947: 23.

olarak ne zaman ortaya çıktığı konusunda, bilim adamları ve araştırmacılar değişik yer adları ve isimleri kullansa da, konu ile ilgili araştırmaların sonuçları Türk yurdunu göstermektedir. Hiung-nular'ın efsanevi Tigini(prensi) Mete (Mo-tun), bu devletin bilinen ilk hükümdarı olan babası Teoman (Tuman) tarafından Tunguzlara rehin olarak verilmişti.[462] Çünkü babası diğer karısından olan küçük oğlunu veliaht yapmak isteğindeydi.[463] Mete'yi Tunguzlara (Tung-hu) yok ettirmek için Tunguzlara baskın bile düzenlemişti, ancak Mete öldürülmeden kaçmayı başarmış ve bu tutsaklıktan güçlükle kurtulmuştu. Kabilesine geri dönüp Tiginlik haklarının tekrar kazanmasına rağmen, babasına kin beslemekteydi. Öte yandan, iyi okçuların yönetimi ona verilmiş, onun isteği olan sesli okları bu okçular yapmışlardır. Mete yalnızca bir hakan ya da komutan değildir; aynı zamanda silah icat eden ve yaptıran bir askerdi. Bu nedenle Çin kaynaklarının hepsi ses çıkaran okun Mete tarafından icad edildiğine inanırlardı. Vızlayan, ses çıkaran oklar, kemik bir ok ucuna delik açmak suretiyle yapılırdı. Bu oku çoğunlukla işaret vermek ve yön göstermek için komutanlar kullanırlardı. Mete, kendisinin vurabildiği herşeyi okçularından vurmalarını ister ve buyruğa uymayanları idam ettirirmiş. Buyruğuna uyulmasına memnun olduktan sonra, o ve adamları, göçebe hayatının bir bölümü olan büyük bir sürek avına çıkarlar. Bu avda, Mete babasını sesli okla vurması üzerine, onun okçularının attığı yüzlerce ok da, babasının vücudunu delik deşik eder, vücuduna saplanan okların şaftı üzerindeki sert tüyleri yüzünden vücudunun yere değmediği anlatılmaktadır. Mete, babası Tuman'ı töreye ve örfe uymadığı için öldürmüştü. Mete'nin buluşu olan oklar, çok gelişkin silahlardı. Bunlar aracılığıyla, Mete büyük bir Türk Kağanlığı kurabilmiştir. Mete'nin, buluşu olan bu "Ok" cinsi, atıldığında ıslık gibi ses çıkararak hedefe giderdi. Mete'nin "Ok" attığı hedefe, "Ok"un çıkardığı ıslığın sesini izleyerek on bin kişi birden "Ok" atardı. Havayı yırtarak çığlık çığlığa uçan oklar, zamanla Türkistan coğrafyasında çok bilinir oldular. Çin'liler bunları "şarkı söyleyen ok" olarak ta adlandırırlardı.[464]

Bu cins "Ok"lar, savaşçıların yönetilmesinde ve yönlendirilmesinde birliklerin komutanları tarafından kullanılırdı. Bu bakımdan ordunun sevk ve idaresinde de çok yararlı bir buluştu.

---

[462] Öngel, H., B., 2001a: 204.
[463] Kafesoğlu, 2004: 60.
[464] Eberhard, W., 2000b: 230.

Bu verilerden çıkardıklarımıza göre Ok uçları şu şekilde yapılmaktaydı: Bir parça katı madde (çoğunlukla boynuz) bir torna tezgâhında sıkıştırılıp, üzerinde ses bölümünü oluşturmak için bir ucundan delinir ve sonra istenilen şekle getirilir. Daha sonra üzerine delikler açılarak, ses bölümüne havanın girmesini sağlayacak şekilde biçim verilir. Bu delikler ve okun şekli sesin çıkmasını sağlamaktadır.[465] Uç bölüm şaft üzerine yerleştirilir ve bazen sinirlerin bağlanması ile sabitlenir. Ses çıkaran uçların çoğunun kesit alanı yuvarlak olmasına rağmen, diğer şekillerde kullanılır. Eğer okçu, sesli okunu birden fazla kullanmak istiyorsa, etkiden dolayı okun kırılması problemi göz ardı edilmeyecek bir sorundur. Çinliler demirden yapılmış küçük sesli uçlar kullanmaktaydılar, ama bu yalnızca istisnadır. Genel olarak söylemek gerekirse, Çinliler ve Moğollar sesli oklara demir ya da ay şekilli uçlar takmışken, Japon okları genellikle çatallı uçlara sahiptirler. Japonlar sesli oklarını kısa kirişli çivilerle eğmişlerdir ve bu bambu şaftın boş merkezine eklenmiştir. Bu muhtemelen ucun sıkıca yerine oturması amacıyla kullanılmıştır.[466]

“Ok”un ses çıkartmasını sağlayanın ne olduğu bilindikten sonra, sesli okların yapımı kolaydır. İlke flütünki ile aynıdır. Bu tür oklar fırlatıldığında, hava akımı ses deliklerinin yüzeyinde hareket eder. Bu delikler, ucun açık yüzeyinin havayı deliğe doğru hareket ettirecek, böylece hava akımının uzak kenardaki köşeye vuracak şekilde yerleştirilmiştir. Bu hava akımını ikiye ayırır. Havayı ses bölümünde titreştiren ve ses yaratan bu ayırımdır.[467]

Son tahlilde “Ok”, sembol olarak Sha-t’o’larda büyük rol oynamıştı. Sha-t’o lideri Li K’o-yung, ölmeden önce oğlu Li Ts’un-hsü’ye üç ok verip dedi ki: ”Bu oklardan biri Liu-jen-kung’u fethetmek içindir. Önce Yu-chou şehrini zapt etmezsen, Ho-nan eyaletini alamazsın. İkincisi Kitanları fethetmek içindir. Kitan lideri An-pa-chien benimle bir anlaşma yapıp T’ang sülalesini kalkındırmaya çalışacağına yemin etmişti. Şimdi ise antlaşmayı bozarak düşmanımız olan Chu-wen’in tarafına geçti. Sen mutlaka Kitanları yenmelisin üçüncüsü ise Chu-wen’i yok etmek içindir. Sen isteklerimi yerine getirebilirsen ölsem de gam yemem.”[468] Li Ts’un-hsü, bu üç oku babasının türbesine koymuş, Liu-jen-kung’a sefer yapmadan önce türbeye gidip koyun kurban

---

[465] Öngel, H., B., 2001a: 204.
[466] Öngel, H., B., 2001a: 205.
[467] Öngel, H., B., 2001a: 205.
[468] Hsing-tung, 1970: 38.

edip dua ettikten sonra bu oklardan birini alıp ipek bir çantaya yerleştirmişti. Ordusunun akıncı kumandanı bunu alıp sefere çıkmış, zaferle dönüşünde bunu tekrar türbeye bırakmıştı. Daha sonra Kitanlara ve sonraki Liang'a yapılan seferlerden önce de, bu törenleri tekrarlamıştı.[469]

913 Yılı Temmuz ayında Li Ts'un-hsü tarafından sefere Chang-ch'eng-ye ve Chou-we-tei adlı iki general bin kişilik süvari kuvvetleriyle Yu-chou'nun batısına vardıkları zaman Yen Devletinin imparatoru olan Liu Sho-kuang bir "Ok" göndererek generallerden barış dileğinde bulunmuştu.[470] Yen İmparatorunun, Çin'in kuzey sınırında bulunan Yu-chou'da doğan, büyüyen ve uzun zaman Sha-t'o'ların yanında çalışan iki Çinli Generale "Ok" göndermesi üzerinde durulması gereken bir olaydır. Bu örnekten, o zaman ki Çinlilerin bir hayli Türk adetlerini öğrendiklerini ve kullandıklarını çıkarabiliriz. Aslında bazı Çinliler "Ok" hakkındaki Türk adetlerini doğru olarak öğrenememişlerdi ve bu bazı değişik sonuçlara yol açabiliyordu.

927 senesinin ekim ayında Sha-t'o İmparatorunun bir isyanı bastırdığı haberi üzerine Huo-yen-wei adlı bir Çinli vali, kendisine iki "Ok" göndermişti; imparator da valiye iki "Ok"la cevap vermişti.[471] Bunu kaydeden Çinli tarihçi, "Ok" göndermenin barbarlarda bir itimat sembolü olduğunu ve bu âdete göre hiçbir zaman bir valinin bir imparatora ok göndermemesi lazım geldiğini, oku ancak imparatorun valilere gönderdiğini belirtmiş ve bununla da Türk adetlerine vakıf olmayan valinin yanlış hareket ettiğini, okun sadece bir taabiyet sembolü olarak kullanıldığını açık bir şekilde ifade etmişti.[472] Bu olaydan bir sene evvel bir Sha-t'o prensi olan Li Ts'un-wo da imparatorun sözlü emrini bir vilayete bildirmek için yanında bir "Ok" götürmüştü. İmparatordan emir getirdiğini de "Ok"u göstermek suretiyle isbat etmek istemişti. Ancak imparatorun yazılı fermanını göremeyen vilayetteki idareciler bu davranışa şaşırmışlardı.[473]

Bunlardan başka 937 senesinde "Ok" kullanımıyla ilgili iki örnek olayla karşılaşıyoruz. Haziran ayında Sha-t'o İmparatoru, bir Çinli general olan Fu-yen-jao'ya

---

[469] Hsing-tung, 1970: 38.
[470] Hsing-tung, 1970: 38.
[471] Hsing-tung, 1970: 39.
[472] Turan, 1945: 308-309.
[473] Öngel, H., B., 2001b: 296.

iki "Ok" gönderilmesini emretmişti.[474] Aynı anda bu imparator, bir isyanı bastıracağına dair yeminini bir "Ok" kırarak yapmıştı. Aynı zamanda eski Çin'de bir "Ok"u ikiye ayırmak "bir antlaşmayı tasdik etmek" demekti.[475]

Yalnız Ok'un değil "Yay"ında Sha-t'o'larda büyük bir rolü vardı. Türk etkisinin hâkim olduğu "Yay"lar Çin'de M.Ö. 2. yüzyıldan beri bilinmekteydi.[476] 913 senesinde Li K'o-yung'un oğlu Li Ts'un-hsü, Yu-chou'da bulunan Liu Sho-kuang ile sulh anlaşması yapmak istediğinde Yu-chou surlarının altında bir "Yay" kırarak iyi niyetlerini ifade etmek istemişti.[477]

Sözün kısası Sha-t'o Türklerinin inanışına göre ok ve yay hem hukuki bir sembol hem de bir yemin âdeti olarak kullanılırdı. "Ok" göndermek bir emri bildirmek manasına gelirdi. Bu adet o zamanki Çinliler üzerinde büyük tesirlerde bulunmuştu. Huo-yen-wei ve Liu Sho-kuang gibi Çinliler, bu âdetin bir etkisi olarak, yanlış olmasına rağmen, istediklerini "Ok" kullanarak ifade etmişlerdir.[478]

5. Zafer Bayrakları, Çadırlar ve Siyah Zırhlar

a. Türklerde Bayrak ve Sha-t'o'ların Zafer Bayrakları

Sha-t'o'ların Çin'e tesirleri olarak değerlendirilebilecek maddi unsurların en önemlileri arasında "Zafer Bayrakları", "Türk Çadırı" ve "Siyah Zırhlar" gelmektedir.

Bayrak sözcüğünün aslı, "batrak"tır. Batıraktan yani batırmaktan gelir.[479] Eski Türkler'de toprağa saplanan, "batırılan" mızrağın üzerine hanedanlığı temsil eden renklerde kumaşlar, ipler, vb. asılırdı. Mızrağın ucuna da altın veya değerli madenlerden

---

[474] Hsing-tung, 1970: 39.
[475] Eberhard, W., 2000b: 230.
[476] Eberhard, W., 2000b: 324.
[477] Öngel, H., B., 2001b: 296.
[478] Hsing-tung, 1970: 40.
[479] Bahaeddin Ögel, (1991): *Türk Kültür Tarihine Giriş VI*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, s. 255, 257.

kurt başı gibi kağanlık alameti takılırdı. "Toprağa batırılan mızrak" anlamındaki bayrak sözcüğü, zamanla günümüzdeki anlamını kazanmıştır.

Türklerin ilk bayrakları hakkında tam bir bilgi olmasa bile İslamiyet öncesi dönemde "Tuğ" adı verilen bayrak ve sembollerin kullanıldığı bir gerçektir. Siyahtan kırmızıya kadar; mavi, sarı, yeşil, beyaz gibi çeşitli renkler[480] kullanan Türkler, bir mızrağın ucuna bağladıkları bu simgelere "Batrak" ismini vermişlerdi.[481] Daha ayrıntılı bahsetmek gerekirse Bayrak kelimesinin aslı "Mızrak" anlamina gelen "Batrak" sözünden gelmektedir. Zamanla "T" harfi düşmüş yerini "Y" harfi almistir. Eski Türkler savaşlarda mızraklarının ucuna kumaş parçası takarlardı. Bunlara "Kutas", "Kutuz" veya "Hotoz" denirdi.[482] Mızraklara kumaş yerine yaban öküzü kuyruğu takılırdı ki bunlara da "Yak" denirdi.[483]

Çeşitli Türk toplulukları arasındaki bu deyimler daha sonradan Selçuklu ve Osmanlı Türkleri arasında bayrakların biçimlerine göre ayrı ayrı adlar almıştır. Atkuyruğundan olanlar "Tuğ"[484], kumaştan olanlar "Bayrak", ince uzun olanlara "Yalav" ya da "Calav"[485], bayrakların tepesine takılan kuyruklara "Perçem" veya "Beçkem"[486], alemlerede "Tanuk"[487] denilmiştir.

Eski Türklerde Bayrak merasimi ve bayrağa duyulan saygı binlerce yıl önceye gitmekteydi. Türk milleti tarih boyunca kurdukları devletlerde çeşitli bayrak merasimleri düzenlemişlerdi ve bu merasimler ayrıntılı idi. Savaş ilanları bayrak merasimleri ile olurdu.[488] Tuğ ve Bayrağa saçı veya kurban verme ile tören ve savaş andı yapılmış oluyordu ki bu durum çeşitli değişikliklerle günümüze kadar devam etmiştir. Bu merasimlerden sonra savaş başlamış sayılmaktaydı.

Hunlarda her Shan-yü'nün bir bayrağı bulunmakta ve bunlar kutsal sayılmakta idi.[489]

---

[480] Ögel, B., 1991a: 377-491.
[481] Ögel, B., 1991a: 257.
[482] Ögel, B., 1991a: 315-316
[483] Ögel, B., 1991a: 315.
[484] Ögel, B., 1991a: 319.
[485] Ögel, B., 1991a: 305.
[486] Ögel, B., 1991a: 323-325.
[487] Ögel, B., 1991a: 71, 257, 291.
[488] Ögel, B., 1991a: XXIV.
[489] Ögel, B., 1991a: 21.

Gök-Türkler'in "Altın Kurt Başlı" bayrakları ise yine kutsal sayılırlardı ve bu bayrak Çinliler arasında da çok meşhurdu.[490] Çinliler, bağımsızlıklarını tanıdıkları Türk beylerine "kurt başlı bayrak" gönderirlerdi. Aynı şekilde Gök-Türkler de isyan etmiş Çinli Generallere bayrak göndererek onları Kağan ilan edebiliyorlardı.[491]

Bayrağa saygıyı ve bağlılığı Uygurlar'da da görebilmekteyiz.[492]

Soy olarak Türk-Moğol bir topluluk olan, bunun yanında Gök-Türk, Uygur ve Sha-t'o tesirlerine maruz kalan Kitanlar, 930'dan sonra kurdukları Liao Devletinde başarı ve zafer kazanmış Generallere "Bayrak" veriyorlardı.[493] Bu durum az sonra anlatacağımız "Zafer Bayrağı" uygulamasının, işlevi farklılaşsa da, bir benzeri idi.

Sha-t'o'larda herhangi bir düşmana karşı elde edilen zaferlerden sonra Çinlilerin "Lu-pu" olarak adlandırdığı "Zafer Bayrakları" dikilirdi.[494]

"Zafer Bayrağı" kazanılan zaferin haberini veren ve bunun yanında savaşta esir edilen düşman generallerinin suçlarının yazıldığı bir kumaş parçasıdır.[495] Bu bir Çin âdeti değildir. Bu adet Çin'de devlet kurmuş olan Türk kökenli Toba İmparatorluğu (Wei) zamanında ortaya çıkmıştır ve Çinliler bu âdeti benimsemişlerdir.[496]

Bu bayrak, esirlerle beraber Sha-t'o başkentine götürülüp imparatora sunulduktan sonra bayrağın üzerindeki savaş haberi ve esirlerin suçları halka okunur, bayrak halka teşhir edimeye devam ederdi.[497] Sha-t'o'lar devri boyunca bu adet Çin'de yaygınlık kazandı, ancak onlardan sonra Çinliler bu âdeti zamanla unuttular.[498]

---

[490] Ögel, B., 1991a: 13.
[491] Çinli General Liang Shih-tu isyan ettiği zaman Doğu Gök-Türk Kağanı Shih-pi ona bayrak gönderip Generali "Tardu Bilge Kağan" ilan etmişti.
[492] Ögel, B., 1991a: 19.
[493] Ögel, B., 1991a: 168.
[494] Eberhard, W., 1947: 24.
[495] Eberhard, W., 1947: 24.
[496] Hsing-tung, 1970: 76.
[497] Hsing-tung, 1970: 76.
[498] Eberhard, W., 1947: 24.

b. Türklerde Çadır ve Sha-t'o'ların Ch'iung-lu'ları

Türkler bundan yaklaşık 1500 yıl öncesinden başlayarak Orta Asya'da, iklim ve coğrafi şartların gereği olarak, genellikle konar-göçer bir hayat yaşamışlardır. Bugün bile Orta Asya'daki soydaşlarımızın bir kısmı bu atalarından kalan yaşantığı devam ettirmektedirler. Eski Türk cemiyetinde konar-göçerliğe rağmen medeni hayatın birçok müesseseleri görülmektedir. Türkler, hep çadırlarda doğmuşlar ve buralarda yaşayıp ölmüşlerdir. Eski Türkler çadıra "Çaşır"[499] ve Karahanlılardan itibaren "Otak"[500] (otağ) adını veriyorlardı ki, bugünkü "Oda" sözü buradan gelmektedir.[501] "Otağ" ismi "Çadır" manasında olarak, Selçuklularda[502] ve beyliklerde olduğu gibi, Osmanlılar'da da kullanılmıştır.[503] "Çadır" kelimesine gelince, bu kelimenin Fars asıllı olduğunu ve Batı Türkistan'daki etkileşim sonucu kullanılmaya başlanıldığını görmekteyiz.[504]

İlk ve Orta Çağlardan günümüze uzanan süreç içerisinde, Orta Asya'nın engin bozkırlarında yaşıyan Türklerin çadırları, keçeden mamuldü. Şekli yuvarlak olup, sağlam kazıklarla yere sabitlenirler ve bazen de arabalar üzerinde kurulurlardı. Alelade halk çadırları sekiz on kişi alacak büyüklükte idi. Asilzadeler olan beylerin ve hanların ise çeşitli şekil ve büyüklükte "Otağ" yani çadırları vardı.

Türk Hükümdarlarının çadırları kubbeli olur ve kubbe eski Türk düşüncesinde gök kubbenin yeryüzündeki temsilcisi veya simgesi olarak görülürdü. Yani daha açık anlatacak olursak, mikrokozmos sayılan çadırların kubbe biçimli üst kısmı "Göğü" ve dolayısıyla da "Gök Tanrı"yı temsil etmekteydi.[505] Eski Türklerin devlet teşkilatına göre gök kubbe altında devletin ve çadır kubbesi altında ise ailenin mahremiyeti bulunurdu. Çadır, devletin ve hakanın sembolü; ordu ve devletin idare edildiği makam idi. Yani devlet anlayışı ve otoritesinin temelinde "Çadır", "Otağ" yeralmaktaydı.[506]

Hakan otağı ile askerlerin çadırlarının savaş ile sulh zamanlarına göre değişen kurulma usullerine bile rastlanmaktadır ve bu düzenlemeler asırlarca bozulmadan devam

---

[499] Bahaeddin Ögel, (1991): *Türk Kültür Tarihine Giriş VII*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, s. 308.
[500] Ögel, B., 1991b: 253.
[501] Ögel, B., 1991b: 293, 294, 295, 296.
[502] Ögel, B., 1991b: 242-246.
[503] Ögel, B., 1991b: 249-251.
[504] Ögel, B., 1991b: 304, 308.
[505] Yaşar Çoruhlu, (2006): *Türk Mitolojisinin Anahatları*, Kabalcı Yayınevi, İstanbul, s. 21-22.
[506] Ögel, B., 1991b: 374.

ettirilmiştir.[507] Kırgızlar'da ortaya hükümdarın çadırı kurulur ve etrafı çitle çevrilen bu çadırın çevresinde diğer çadırlar kurulurdu ki bu uygulamayı Osmanlı Ordugâhlarında bile müşahade etmekteyiz. Gök-Türk, Oğuz ve Uygurlar'da da bu şekilde çadırlar rütbeye göre Kağan'ın çadırı etrafında kurulurlardı.[508]

Türklerin, yaşama şekillerinden dolayı, kültürlerinin ana unsurları arasında geniş yer tutmuş olan "Çadır"ın Çinlileri etkilememiş olması düşünülemez. Gök-Türkler'den itibaren yoğunlaşan bu etki Sha-t'o hâkimiyeti devrinde tabiatıyla devam etmiştir.

Çin'de üç hanedan kuran Sha-t'o'ların ordularında, tıpkı diğer Türklerin ordularında ve yaşantılarında olduğu gibi, Çinlilerin "Ch'iug-lu" dedikleri Türk çadırı kullanılmakta idi ve bu adın manası "sonsuzluk", "boşluk", "kubbe" ve "barınılacak yer"e gelmekteydi.[509]

942 yılının Eylül ayında Sha-t'o İmparatoru Shih Ching-t'ang[510] ve müttefikleri olan Kitanlar (Hitay), Chin-yang şehrini kuşattıkları zaman şehrin etrafı Türk Çadırları Ch'iung-lu ile dolup taşmıştı.[511]

Sha-t'o'lar kıldan yaptıkları iplerin uçlarına çanlar bağlıyorlardı. Kuşatma sırasında Chin-yang şehrinden firar etmek isteyen düşman olursa hem bu çanlar çalınıyor ve hem de Sha-t'o'ların besledikleri köpekler devreye sokuluyordu. Bu yüzden Chin-yang şehrinde kuşatılan 50 bin asker şehirde mahsur kalmıştı.[512] Burada Türk çadırı abluka amaçlı kullanılmıştır.

Çinlilerin "Ch'iung-lu" olarak isimlendirdikleri bu Türk çadırları sayılarının çokluğu ile kuşatma altındakilerin cesaretlerini kırmıştı ki Türk çadırlarının bu heybetlerinden yararlanma keyfiyetini Osmanlı kuşatmalarında bile tespit edebilmekteyiz.[513]

---

[507] Ögel, B., 1991b: 227-231.
[508] Umar, Ö. Oflaz, (2007): *Oğuzname Köklere Giden Yol*, Verlag Anadolu, Hückelhoven, s. 78-79.
[509] Ögel, B., 1991b: 23.
[510] Unvanı "Kao-t'su"dur.
[511] Hsing-tung, 1970: 76.
[512] Hsing-tung, 1970: 77.
[513] Örnek olarak 1683 senesinde yapılan II. Viyana Kuşatmasını verebiliriz.

Yine 942 senesinin Aralık ayında Sha-t'o'ların generallerinden Liu Chih-yüan, İmparator Kao-t'su'ya (Gav-dzu/ Shih Ching-t'ang) 100 adet Ch'iung-lu (Türk Çadırı) armağan etmişti.[514] Bu durum, yani bir Çinlinin Sha-t'o imparatoruna çadır sunması, Çinlilerin Türk kültürünün asli unsurlarından birisi olan "Türk Çadırından" etkilendiklerini göstermektedir.

c. Sha-t'o'larda Siyah Zırhlar

883 Senesinde Huang Ch'ao, harekete geçmiş ve Ho-nan vilayetine saldırmıştı. Fakat Li K'o-yung askerleriyle savaşa katılmış ve onu geri püskürtmüştü. Ho-nan'ı kısa zamanda temizlemiş ve ertesi sene birliği ile Ts'ao-Chou vilayetine girmişti. Bu sıralarda Huang Ch'ao ve adamlarının Li K'o-yung ile Sha-t'o ordusunu "Karga Ordusu" olarak isimlendirmesinden[515] Sha-t'o'ların, daha hanedanlarını kurmadan önce siyah giysi ve zırhlar kullandıklarını tahmin edebiliriz. Çünkü gerçek manada Li K'o-yung ve askerlerinin siyah zırhlar kuşanıp kuşanmadıkları hakkında elimizde Huang Ch'ao ve adamlarının onlara taktıkları bu lakaptan başka bir bilgi yoktur. Sadece Li K'o-yung'a "Li Karga Yavrusu" ve Sha-t'o askerlerine ise "Karga Ordusu" olarak lakap takıldığını Huang Ch'ao olayından dolayı bilmekteyiz.[516]

"Karga" ile cesaret arasında bağlantı kurmakta zorluk yaşayabiliyoruz. Üstte de belirttiğimiz gibi galiba Li K'o-yung ve askerlerine siyah zırh kuşandıkları için bu lakap verilmiş olabilir. Çünkü Çinliler arasında lakap vermek yaygın bir adetti.

Son olarak belirtmek gerekirse T'ang Sülalesinin (618-907) son zamanlarında Çinlilerin giyimlerinde Siyah renge ağırlık vermeleri ve bu renkten hoşlanmalarını Sha-t'o etkisi olarak yorumlarsak gerçekten pek de uzaklaşmayız.

---

[514] Hsing-tung, 1970: 77.
[515] Hsing-tung, 1970: 77.
[516] Hsing-tung, 1970: 77.

6. Sha-t'o'larda Türk Unvanları

Sha-t'o'lar, Çin'de 923-951 seneleri arası sülalelerini kurduklarında esas olarak T'ang Hanedanı (618-907) devlet sistemini benimsemelerine rağmen birçok alanda olduğu gibi unvanlar konusunda da Türk kültürüne has özelliklerini devam ettirmişlerdir.

Sha-t'o Türklerinde "Tegin", "Şad" gibi Türk unvanları görülmemektedir.[517] Wolfram Eberhard'a göre Sha-t'o'larda "Khan" , "Tarhan" gibi Türk unvanları da görülmemektedir.[518] Ancak bazı noktalarda Wu Hsing-tung'un verdiği bilgilerden Eberhard'ın yorumunun eksik olduğunu söylersek yanlış bir yorumda bulunmuş sayılmayız.

Sonraki T'ang Sülalesinin kurucusu Li Ts'un-hsü'nün generallerinden Li Ssü-pan, onunla beraber Lu-chou mevkiini ele geçirdikten sonra birçok savaşta kahramanlıklar gösterdiği ve Lu-chou savaşında Chu-wen'in Sonraki Liang'larının yüzbinlerce askerini öldürdüğü için Li Ts'un-hsü, kendisine, "Wei-hsin Kağan" unvanını vermişti.[519]

Yine Li Ssü-pan, 913 senesinde On Devletten biri olan Yen Devletini yıkmak görevini üstlenmiş, Tai-pei'deki Sha-t'o ordusunu ve T'u-yü-hun yardımcı kuvvetini alarak Yen imparatoru Liu Sho-kuang'ın en önemli generallerinden Lu-wen-chin ve Kao-hsing-huei'yi esir ederek Sha-t'o İmparatoru Li Ts'un-hsü'ye sunmuş ve o da Li Ssü-pan'ı Chen-wu askeri valiliğine atamıştı.[520] Li Ssü-pan ise, kendisini "Wei-hsin-Kağan" olarak tesmiye etmişti.[521]

"Wei-hsin Kağan" olarak unvanlanan Li Ssü-pan, aslında bir Çinli idi ve asıl soyadı "Chang" idi.[522] O, küçüklüğünden beri önce Li K'o-yung, sonra Li Ts'un-hsü'nün yanında hizmet görmüş ve Li K'o-yung, ona aile soyadları olan "Li" soyadını

[517] Avcıoğlu, D., 1999b: 729.
[518] Eberhard, W., 1947: 20.
[519] Hsing-tung, 1970: 36.
[520] Hsing-tung, 1970: 36.
[521] Hsing-tung, 1970: 36.
[522] Hsing-tung, 1970: 36.

tevcih etmişti.[523] Yani Li-ssü-pan bir "Evlatlık" olmuştu. Sha-t'o'lar ona "Kağan" unvanını vermişlerdi. Aynı zamanda O da kendisine "Kağan" unvanı vermişti. Bu durumda Sha-t'o'ların artık "Kağan" unvanını pek önemsemedikleri, fakat kopamadıkları; bunun yanında Çinlilerin ise bu unvanlara değer verip kullandıkları sonucu çıkarılabilir.[524]

Aslında "Kağan" unvanı, Türk Devletlerinde hükümdarlar tarafından kullanılan unvanlardan birisi ve göreceli olarak en eskilerindendi. Hunlar döneminden beri Türk Devlet Kültürü "Kağan" sözcüğünü barındırmaktadır. Sha-t'o'larda, her ne kadar T'ang sistemini benimseseler de, unvan vermek konusunda geçmişi çok gerilere uzanan Türk Kültürünün etkisinin görülmesi doğaldır.[525]

Bunun dışında 10. yüzyılda Sha-t'o Türklerinde P'u-ku (Bugu) unvanı da görülmektedir. Bahse konu ettiğimiz yüzyılda Sha-t'o'larda bir "T'ung-lo P'u-ku" zikredilmektedir.[526] Bu unvan Wolfram Eberhard'a göre "Tonga Buku"[527] unvanı olmalıdır ki biz de bu görüşe katılmaktayız. Bu unvan M.S. 300'lerde ortaya çıkmakta ve zamanımıza kalan Hun diline ait yegâne unvan olarak bilinmektedir.[528]

P'u-ku, Gök-Türkler devrinde önemli rol oynayan başlıca kabilelerden biridir. Uygurların idaresi altındaki Dokuz Oğuz birliğinin kabileleri arasında "Buku" adını taşıyan ünlü bir boy bulunmaktaydı.[529] Bu unvana yine Ötüken Uygurlarında "Buku Tegin", Turfan Uygurlarında "Buku Cin" adıyla rastlanmaktadır.[530] Yine Tezimizin Uygur-Tang-Sha-t'o münasebetlerini ele aldığımız kısımlarında bahsettiğimiz "P'u-ku Huai-en" adlı Uygur asıllı T'ang Generalinin adında da bu unvan göze çarpmaktadır. 764'te "Pu-ku Huai-en" isyan etmişti. O, Uygur ve Tibetlilerden yardım istedi. Onlara

---

[523] Hsing-tung, 1970: 36.
[524] Hsing-tung, 1970: 37.
[525] Kağan Türk devletlerinde hükümdarlar tarafından kullanılan ünvanlardan birisi ve göreceli olarak en eskilerindendir. Hunlar döneminden beri Türk devlet kültürü "Kağan" sözüğünü barındırmaktadır. Bu bağlamda "kağan", Tanhu, Hakan, Bey, Toktamış, Giray gibi Türkçe bir sözcük olup Türk devletleri için ayırdedici bir özellik de teşkil eder. Kağan ünvanı aynı zamanda Türkçe olması açısından da önemlidir. Türkçe'ye "Sultan", "Melik", "Şah", "Padişah", "Hünkâr" gibi İslam dininin Türk devleti tarafından kabulunden sonra giren ünvanlardan ayrılır.
[526] Eberhard, W., 1945: 337.
[527] Eberhard, W., 1945: 337.
[528] Eberhard, W., 1945: 337.
[529] Abdülkadir Donuk, (1988): *Eski Türk Devletlerinde İdari-Askeri Unvan ve Terimler*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, Ankara, s. 10.
[530] Donuk, 1988: 11.

Ch'ang-an'ı yağmalattı.[531] Ancak Huai-en'in 765'teki ölümü ittifakı dağıtmıştı. P'u-ku Huai-en, 603'te tabiyet altına alınan bir kabileye mensuptu ki bu kabile Töles kabilelerinden birisi olan "P'u-ku" idi.[532]

Sonuç olarak Çin'de üç sülale kuran Sha-t'o'ların teşkilat olarak T'ang Hanedanının (618-907) sistemini esas almalarına rağmen incelediğimiz birçok alanda olduğu gibi unvan tevcihi alanında da öz kültürleri olan Türk kültürünü unutmadıklarını ve Çinlilerin bu durumdan etkilendiklerini belirtirsek mantıktan uzaklaşmış sayılmayız. Tespitimizin en önemli kanıtı Sonraki T'ang Sülalesinin (923-936) Büyük Generali Çinli Li Ssü-pan'ın "Kağan" unvanını kullanması ile Sha-t'o'larda 10. asırda görülen "P'u-ku" unvanıdır.

C. SHA-T'O'LARDA DİN

1. Sha-t'o'larda Budizm'in Türk Şekli

Günümüzde Türk Milletinin halk inançlarında sıkça rastlanılan eski dinlerinin inançlarını benimseme ya da kabul ettiği dinin içinde eski Türk dininin uygulamalarını yerleştirme durumu tarihin sayfalarında yerini almış Sha-t'o Türklerinde de görülmüştü.

Sha-t'o'lar, Çin'e sığınıp T'ang hizmetine girmelerinden itibaren özellikle Budizm'in etkisi altında kalmalarına rağmen Batı Türkistan'daki asıl memleketlerinden kalan eski Şamanist inançlarını unutmamışlardı ve Budizm akidelerini eski dinlerinin ritüellerine göre değerlendirip uygulamışlardı.

923 Yılında Çin'de Sonraki T'ang Hanedanını kuran Sha-t'o'ların, Çin devlet dinini devam ettirdiklerini ve "gök", "toprak" ile "güneş" ve "ay"a kurban verdiklerini görüyoruz.[533] Bu kurbanlar, Eberhard'ın verdiği bilgiye göre, yaz ve kış başları olarak

---

[531] Gumilöv, 2004: 484.
[532] Eberhard, W., 1945: 337.
[533] Hsing-tung, 1970: 103.

sayılan Haziran ile Aralık aylarında sunulmakta idiler.[534] Eski Türk dininde de senenin belirli zamanları olan yaz ve güz başlarında yapılan ayinler bulunmakta idi ve Çin kaynaklarının verdikleri bilgilere göre bu dini bayramlar Hunlar devrinden beri yapılmakta idi.[535] Yine 924 yılında Sha-t'o İmparatoru Li Ts'un-hsü'nün Ho-nan eyaletinde bulunan Lung-men'e giderek "Gök Gürültüsü Dağında" (Lei-shan) "Gök İlahı"na (Gök Tanrı) kurban sunması[536], 927 senesinin Haziran ayında ise yine Sha-t'o İmparatoru Li Sssü-yüan'ın "Beyaz Mareşal Yokuşu"na (Pai-ssü-ma-p'o) giderek "Türk Tanrısı"na kurban sunduğunun kaydedilmesi[537] ve aynı senenin kasım ayında "Bozkır İlahların"na da kurban verildiği bilgisi[538] Sha-t'o'ların eski dinlerini unutmadıklarına dair ipuçları sunmaktadır. Zaten bunları kayda geçiren Çinli vakanüvis, "Gök Tanrı", "Türk İlahı" veya "Barbar (Kuzeyli) İlahı"na kurban sunmanın kuzeyli kavimlerin bir âdeti olduğunu kaydetmektedir.[539] Eski Türkler, dağların Tanrı makamı olduğuna inanırlardı. Yüksek dağ tepelerinin göklere yakın bulunması, uzaklardan mavi renkte görünmesi bu inancın yerleşmesine sebep olmuştur. Artık bu bilgiler sayesinde bahsimizi Sha-t'o'ların eski dinlerini unutmadıkları noktasına getirmiş bulunmaktayız. Buna benzer bir durum onlardan önce Çin'e hâkim olan başka bir Türk sülalesi To-pa'larda da (Wei) görülmektedir. 4.-6. asırlar arası Çin'de devletlerini kuran To-pa'lar Türk geleneklerine özgü "Gök Ayini"ni yapmaktaydı ve Çinliler bu ayinleri "Yabancı Gök Tanrısı"na atfetmekteydiler. Yabancı Gök Tanrısı Aynini yaz başında başkentin batı kapısı dışında bir "Gök Dağında" kutlanırdı.[540]

Sha-t'o'lar, Çin'e hâkim olduktan sonra eski Türk dininin bir unsuru olan "At kurbanı Geleneği"ni de devam ettirmişlerdir.

942 Yılının Haziran ayında Sha-t'o İmparatoru Shih Ching-t'ang (Kao-t'su) ölünce yerine geçen oğlu Shih Ch'ung-kuei, Sha-t'o Generallerinden Shih Te-ch'ao'ya emir vererek ölmüş olan imparatorun iki atını Hsiang-chou'daki "Batı Dağı"na (Hsi-shan) götürerek kurban etmesini istemişti.[541] Bundan yaklaşık bir ay sonra imparatorun anneannesi de ölünce yine aynı tarzda bir emir verilerek Shih Te-ch'ao'ya "Batı

---

[534] Eberhard, W., 1947: 17.
[535] Abdülkadir İnan, (2000): *Tarihte ve Bugün Şamanizm Materyaller ve Araştırmalar*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, s. 97.
[536] Avcıoğlu, D., 1999b: 732.
[537] Hsing-tung, 1970: 99-100; Mau-Tsaı, 2006: 512.
[538] Eberhard, W., 1947: 17.
[539] Hsing-tung, 1970: 100.
[540] Emel Esin, (2001): *Türk Kozmolojisine Giriş*, Kabalcı Yayınevi, İstanbul, s. 113.
[541] Eberhard, W., 1947: 17.

Dağı"nda imparatora ait bir at kurban ettirilmişti.[542] Böylece örneklerini vermeye çalıştığımuz "Dağda At Kurban Etme" eski bir Türk ritüeli idi. Bu adet dağların kutsal olan "Gök"e yakın olduğuna ve sunulan kurbanın Gök Tanrı'ya daha kolay ulaşacağına inanılmasından kaynaklanıyordu.[543] Çin kaynakları bu dağ kurbanları hakkında Hunlardan itibaren ayrıntılı bilgi vermektedirler.[544] Bu kutsal dağların yamaçlarında bazen göller bulunurdu ki Türkler bunları "Gök Gölü" olarak isimlendirirlerdi. Bu "Gök Göller"in Çin'de hâkim olmuş Türk To-pa'larca da kutsal sayıldığı[545] ve bilhassa Shan-hsi eyaletinde bulunanlara değer atfedildiği bilinmektedir.[546]

At kurbanı hakkında dikkat çekici bir anekdot da 944 senesinde Sha-t'o Generallerinden Yang-kuan-yüan'ın "Tanrı Gölü"ne (T'ien-ch'ih) gidip kâğıttan yaptığı para, at ve develeri suyun içine atması; bundan sonra bütün bu hediyelerin suya batması ile (yani kabul görmesi) birgün imparator olacağına inanmaya başlamasıdır.[547] Bu uygulama eski Türk geleneğinin devamıdır. Ancak tek fark bu ayinde canlı At ve Deve'nin kullanılmasının gerekmesidir.[548] Kâğıttan yapılmış kurbanlardan istifade etmenin Çin'de çok yaygın olduğunu görmekteyiz. Sha-t'o'lar Çin'de çektikleri at sıkıntısı yüzünden ayin'in asıl kimliğini biraz değiştirip kâğıttan At ve Deve kurban etmeye mecbur kalmış olmalıdırlar. Hatta Sha-t'o İmparatoru Shih Ch'ung-kuei de kendi elbisesini ve kâğıt paralarını yakarak kurban etmişti.[549]

Bu, yakarak kurban etme âdeti ise yine Eski Türk Dini ile alakalıdır. Çin kaynaklarına göre Gök-Türkler ölülerini yakarlardı.[550] Bunun yanında Ölü Aşı verilince kurban edilen hayvanların kemiklerinin ateşte yakılması, duman yoluyla, kurban'ın ölüye kolayca ulaşabileceği fikrinden kaynaklanmaktaydı. Ateşe içecek ve yiyecekler de saçılmak suretiyle kurban işlemi gerçekleştirilirdi[551] ve aynı yolla "Ülgen", "Gök Tanrı"ya da kurban sunulurdu.

---

[542] Hsing-tung, (1970): 100.
[543] Eski Türklerde "Gök" kavramı "Tengri"yi ifade etmekte idi. Şamanlar "Dağlar" ve "Irmak"ları kutsal ruhlar olarak düşünürlerken "Gök"ü "Tanrı" olarak düşünmüşlerdir.
[544] Çoruhlu, 2006: 145.
[545] İnan, A., 2000: 3-4.
[546] Eberhard, W., 1947: 18.
[547] Eberhard, W., 1947: 18.
[548] Hsing-tung, 1970: 101.
[549] Hsing-tung, 1970: 101.
[550] İnan, A., 2000: 180.
[551] İnan, A., 2000: 186.

Sha-t'o İmparatoru Li Ts'ung-k'e'nin 935 senesinde işe alınacak memurları imtihana göre değil de kura sonucu ve üstelik gök'e dua ederek[552] seçmesi de binlerce yıl Çin hanedanlarının devlet felsefesi olmuş olan "Konfüçyanizm"in reddi ve eski Türk dininin Çin devlet teşkilatına etkisi olarak yorumlanabilir.

Yukarı da Sha-t'o'ların Çin'de bilhassa Budizm'e inandıklarını, ancak eski Türk dinini de unutmadıklarını belirtmiştik. Geldiğimiz noktada Sha-t'o'ların Budizmini "Şamanizm Ağırlıklı bir Budizm" olarak tanımlarsak mantıktan uzaklaşmış sayılmayız. Hunlar, Çin'de Kuzey Liang Devletini kurdukları zaman İmparatorları Meng-hsün, Mo-kau-ku'da "Tun-huang Bin Buddha Mağaraları"nı inşa ettirmiş ve içine Hun heykel sanatının en güzel örneklerini taşıyan heykeller oydurmuştu. Bu mağaralardaki heykellerde bile Türk giyiminin izlerinin görülmesi Türklerde Budizm'in ne tür bir nitelik gösterdiğine dair ilginç bir kanıt oluşturması bakımından dikkate değerdir.[553]

Budizm dini Hint kaynaklı olmasından dolayısıyla birçok Hint Tanrı ve Tanrıçaları da doğal olarak Çin ve Türkistan'a gelmişti. Bu ilahların arasında Dünya'nın dört yönünde yaşayan canlıları koruyan ve "Dört Gök Kralı" olarak bilinen Tanrılar dikkati çeker.[554] Bunlardan "Vaisramana" adlı Gök Kralı Tanrı, Kuzey yönünün semavi kralı sayılmaktadır[555] ve Sha-t'o inançlarında büyük yer edinmiştir. Bu durum, onun özellikle Türk ülkelerinin bulunduğu kuzey bölümünün kralı olmasından dolayı Sha-t'o'ların ona gösterdiği özel sempatiden kaynaklanmaktadır. Ancak Sha-t'o'lar, bu tanrı'yı Hint inancında sahip olduğu asıl kimliğinden uzaklaştırmış ve "Barışsever Bir Tanrı" olarak tapılan Vaisramana'yı gayet savaşçı bir Türk ilahına çevirmişlerdir. Bu, onu "Gök Tanrı" ile özdeşleştirme çabası olarak sayılabilir.[556]

Sha-t'o Sülalelerinden ilkinin kurucusu olan Li K'o-yung, 860 senesinde daha 13 yaşında iken Hsin-ch'eng şehrinin kuzeyindeki Vaisramana Tapınağı'nın kuyusunun taşması üzerine dua etmeye gitmiş ve anlatıya göre dua'nın sonunda tapınağın duvarında zırh ve mızrak kuşanmış bir ilah gözüktüğünden onun kendine güveni gelmişti.[557] Bu

---

[552] Eberhard, W., 1947: 18.
[553] Tilla Deniz Baykuzu, (2007): "V. Yüzyılda Hunlar ve Budhizm", *Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Müdürlüğü, Sayı 34, s. 202.
[554] Hsing-tung, 1970: 101.
[555] Avcıoğlu, D., 1999b: 732.
[556] Eberhard, W., 1947: 19.
[557] Hsing-tung, 1970: 102.

arada Çinliler, Li K'o-yung'un kartal'ın soyundan geldiğine inanırlardı[558] ki "Kartal" eski Türk dininde kutsal sayılan kuşlardandı ve eski Türkler büyük hükümdarlarının soylarını böyle mitolojik hayvanlara bağlarlardı.

Bundan 90 sene sonra Sha-t'o İmparatorlarından Li Ts'ung-k'e, İmparatorluk tahtına oturmadan önce bir falcı ona Vaisramana'ya benzediğini söylemişti.[559] Li Ts'ung-k'e, buna çok sevinmiş ve tahta geçtiğinde seçme askerlerine Vaisramana zırhları giydirmişti.[560]

Sonraki Chin sülalesini kuran Shih Ching-t'ang ise, Vaisramana'ya dua ettiğinden dolayı, bu ilahın yardımı ile tahta çıktığına inanıyordu.[561]

Vaisramana'yı barışçı kimliğinde sıyırıp savaşçı şekle sokan ve onu Gök Tanrı ile özdeşleştiren Sha-t'o'ların "Türk inançları ile karışmış Budizm'i" Hint ve Çin Budizm'inden birçok fark daha göstermekteydi. Örnek olarak Hint ve Çin'li Budistlerce kusal sayılan "Buda kemiklerine" Sha-t'o Türkleri tarafından saygı gösterilmemiş ve 908 yılında Türkistan'dan getirilen bir Buda Dişini parçalamışlardı.[562] 941 Senesinde Keşmir'den bir diğer diş getirilmiş ve buna da saygı gösterilmemişti.[563]

Sha-t'o İmparatorları, M.S. 500'den birkaç sene sonra To-pa'lar tarafından Honan'da inşa edilen Lung-men Budist Mağaralarını ziyaret ederek orada dua etmişlerdi.[564] To-pa'ların bu eşsiz eserlerinin büyük bir kısmı hala sağlam ve ziyaret edilmektedir. Orta Çağ Çin'inin en güzel eserleri olan bu mağaraların incelememiz gereken kısmı şudur: Çinlilerde mağaraya tapınak inşa etme geleneği yoktur.[565] Mağara kültü Türklere özgü bir durumdur ve Türk efsanelerinde mağaraların rolü büyükür. Özellikle Dağ içindeki Mağaralar "yaratılış", "doğum", "ana rahmi" gibi konulara işaret ediyordu ve evrenin birer simgesi olarak da sayılıyorlardı.[566] Gök-Türkler, ecdat

---

[558] Çoruhlu, 2006: 115.
[559] Eberhard, W., 1947: 20.
[560] Hsing-tung, 1970: 102.
[561] Hsing-tung, 1970: 102.
[562] Eberhard, W., 1947: 20.
[563] Eberhard, W., 1947: 18-19.
[564] Hsing-tung, 1970: 103.
[565] Eberhard, W., 1947: 19.
[566] Çoruhlu, 2006: 98.

mağaralarında yedinci ayın yedinci gününde kurban sunuyorlardı.[567] To-pa'larda bir mağara efsanesinin varlığını Eberhard'dan bilmekteyiz.[568]

Son olarak yine bu mağaralarda 931 ve 934 yıllarının yaz aylarında Yağmur duası[569], 934 ve 936 kışında ise kar duası yapıldığını bilmekteyiz.[570] Yine 924 ve 925 yıllarında yağmur ve kar duaları yapılmış[571] ancak 932 ve 933 ayinlerinin mahiyeti hakkında bilgi edinemedik.

Sonuç olarak yukarıda verdiğimiz bilgilerden hareketle biz de büyük bilgin Wolfram Eberhard'ın görüşlerine katılıyoruz. Onun dediği gibi Sha-t'o'lar Budisttirler. Ancak onların Budizmi "Budizm'in Türk Şeklidir."

[567] Çoruhlu, 2006: 58.
[568] Eberhard, W., 1947: 19.
[569] Hsing-tung, 1970: 103.
[570] Hsing-tung, 1970: 103.
[571] Hsing-tung, 1970: 103.

Resim 1: Sha-t'o'ların Taptığı ''Budizm'in Dört Gök Kralı''ndan Vaisramana.

D. SHA-T'O'LARLA İLGİLİ DİĞER BAHİSLER

1. Av İşleri

Avcılığın tarihi insanlık tarihi ile eş zamanlı olduğundan, Türklerdeki avcılığında Türk tarihi ile birlikte değerlendirilmesi doğru olur. Bu nedenle eski Türk yazıtları resimler, Gök-Türk yazıtlarındaki metinler büyük önem taşımaktadır.

Eski Türklerde avcılığa çok önem verilmiştir. Ordunun yetiştirilmesi için avcılığı, en başta gelen bir uygulama ve yetiştirme vasıtası saymışlardır. Düşmana karşı açılan savaşlardan önce egzersiz niteliğinde büyük sürek avları yapmışlardır. Bu sayede güçlü düşmanlara karşı üstün gelmişler ve zaferler kazanmışlardır.[572]

Avcılık sayesinde atıcılık, binicilik de birlikte gelişmiştir. Avcılık, silah kullanmada ustalık ile teknolojik gelişme sağlarken; bedensel ve ussal gelişme de sağlamıştır. Böylece bireylerin kendilerine öz güvenleri artırılmış, sarsılmaz bir cesaret ortaya çıkmıştır.

Türklerin "Tazı" ve "Zağar"lar ile "yırtıcı kuşlarla" at üzerinde veya yaya olarak yapmış oldukları avcılık, önceleri dini bir nitelik taşımaktayken daha sonra geleneksel bir nitelik kazanmış ve milli kültürün bir parçası haline gelmiştir.

Çocuklar tarafından vurulan ilk avlara özel bir değer verilmiş ve şenlikler düzenlenmiştir.[573] Bazı avlara kadınların da katılımı sağlanmıştır. Genellikle Başbuğ ve Sultanların katılması ile yılda iki kez genel avlar düzenlenmiştir. Bu avlar birer ziyafetle sona erdirilmiştir.

Orta Asya'da bulunan Türk boylarının tamamında avcılığa büyük önem verilirdi. Orta Asya'daki bazı Türklerde avcılık töresi aile düzenini etkileyecek kadar önemliydi. Ava çıkacak avcı, o gece eşinden ayrı bir odada yatar, kimse ile konuşmaz ve yapacağı her şeyi sır gibi gizli tutar.[574] Kimseye bir şey söylemez. Karısı yeni doğum

---

[572] Öngel, H., B., 2001b: 406-407.
[573] Öngel, H., B., 2001b: 409.
[574] Öngel, H., B., 2001b: 395.

yapmışsa, temiz sayılmadığı için ona av eti yedirilmez. Samur avında kullanılan ağlara eliyle dokunmasına izin verilmez.[575] Bu gibi inançlara aykırı hareket edilirse, avın verimsiz olacağı ve avcı ölünce ruhunun ongun'u olan kuş ile birleşeceğine inanılırdı.

Avcılığın Türk aile kültürünü nasıl etkilediğine başka bir örnek de; erkek çocuklara Alakuş, Alpkuş, Aksungur, Afşin, Çağrı, Çavlı, Karaca, Karakuş, Lâçin, Toğan, Tuğrul... gibi avcı kuş isimlerinin verilmesidir.[576]

Tabiî ki Türk Kültürünün iliklerine kadar nüfuz etmiş böyle bir gelenek Sha-t'o Türklerinde de devam etmiştir.

Sha-t'o Türkleri de, diğer Türk kavimlerinde olduğu gibi, av'a düşkün idiler ve daha önce de değindiğimiz gibi av, kuzey kavimleri arasında bir saygınlık ve güç simgesi idi.

Li K'o-yung daha 13 yaşındayken avlanmaya başlamış, 15 yaşındayken Tatarlarla girdiği bahiste tek bir ok ile iki kartalı vurup bütün ahalinin saygısını kazanmıştı.[577] Hatta Li K'o-yung, bu özelliği ile 880 senesinde T'u-yü-hunlara yenilip Tatarlara sığındığında, T'u-yü-hunların kışkırtmalarına rağmen avcılık özelliği sayesinde Tatarların saygısını kazanıp hayatını muhafaza edebilmişti. Sadece bu örnek bile av işlerinde usta olmanın Türkler ve diğer bozkır kavimleri arasında ne kadar büyük bir saygı vesilesi olduğunu göstermektedir.

923 Senesinde Sonraki T'ang Sülalesini kuran Li Ts'un-hsü ise av'a olan tiryakiliği ile bilnmekteydi. Benzeri bir tiryakiliğin 1648-1687 senelerinde Osmanlı tahtında bulunan ve av yüzünden tahttan indirilen IV. Mehmed de(Avcı) görülebilir ki bu durum Türk adetlerinin hükümdarların iliklerine işlemesinin güzel bir örneğidir. Bütün vaktini av işleriyle geçiren IV. Mehmed, devletin yönetimini Köprülü Ailesinden sadrazamlara bırakmıştı. Kara Mustafa Paşa'nın öldürülmesinden sonra iyice bozulan askeri durum karşısında, çözüm yolları üretmek yerine avcılıkla uğraşmaya devam etmekteydi. Onun bu durumu devlet adamları ve halk tarafından hoş karşılanmıyor; çeşitli dedikodu ve şikâyetlere sebep oluyordu. Çeşitli din adamları da camilerdeki vaazlarında Padişahın bu durumunu acı bir şekilde eleştiriyorlardı. Hatta IV. Mehmed,

---

[575] Öngel, H., B., 2001b: 395.
[576] Öngel, H., B., 2001b: 397-398.
[577] Hsing-tung, 1970: 93.

bu yüzden Şeyhülislam Ali Efendiyi görevinden azletmişti. Sonunda Padişah bir süre için avdan vazgeçmek zorunda kaldıysa da bu tutkusundan sıyrılamadı ve Kasım 1687'de IV. Mehmed tahttan indirilip yerine II. Süleyman tahta çıkarıldı.[578]

Li Ts'un-hsü'nün avladığı hayvanların çoğu geyik, yabani kaz, ördek ve tavşan gibi türler idi. 924 Senesinin Kasım ayında Li Ts'un-hsü 10 binden fazla adam ile sürek avına çıkmış ve ilk atışta bir geyik vurmuştu.[579] Daha sonra onbinlerce hayvan avlanmıştı. Li Ts'un-hsü'nün, avdan sonra adamlarına rütbelerine göre avlanan geyiklerin etinden bağışlaması ise düpedüz bir Türk âdeti olarak gözümüze çarpar.[580]

925 Senesinin Aralık ayında ise Pai-sha da ava çıkılmış ve dondurucu soğuk memurları telef etmişti.[581] Yokluk içineki "İ" ve "Ju" bölgelerinin sakinleri ise, av Memurlarının yiyecek ve para isteklerini yerine getirememiş ve bunların evleri memurlar tarafından yakılıp yıkılmıştı.[582] Böyle durumlar halkı huzursuz ettiği gibi kaymakamlar da korkarak dağ ve ormanlara kaçışıyorlardı.

Li Ts'un-hsü, ava çıktığında, halkın ekinlerini de çiğneyebiliyordu ki bu durum bazı şikâyetlere yol açmış ve onu kızdırmıştı.[583] Ava düşkünlük Li Ts'un-hsü'nün tahtını sallamaktaydı. Düzenlenen avlarda memurların her isteğinin yerine getirilmesi ve bolca mal dağıtılması yüzünden İmparatorun emirlerinin eskisi kadar tesirli olmaması da huzursuzluk yaratmıştı.[584] Sonuçta, tıpkı IV. Mehmed gibi, Li Ts'un-hsü'nün bütün vaktini av işlerine ayırması 926'da çıkan bir saray isyanında onun öldürülmesine yol açmıştı.

İkinci Sha-t'o İmparatoru Li Ssü-yüan, önce bu durumdan ders almış ve saraydaki av personeli sayısını azaltmıştı. 926 Senesinde sarayda şahinlere bakmakla görevli memurların sayısı 20'ye indirilmişti ki bu durum her şeye rağmen Sha-t'o'ların, bütün Türkler gibi, şahin kullanarak avlanmaya düşkün olduklarını göstermektedir.[585]

---

[578] Yaşar Yücel, Ali Sevim, (1991): *Türkiye Tarihi III*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, s. 193.
[579] Hsing-tung, 1970: 94.
[580] Hsing-tung, 1970: 94.
[581] Hsing-tung, 1970: 95.
[582] Hsing-tung, 1970: 95.
[583] Hsing-tung, 1970: 95-96.
[584] Hsing-tung, 1970: 96-97.
[585] Eberhard, W., 1947: 23.

Ancak Li Ssü-yüan da, üç sene sonra avsız kalmaya dayanamamıştı. 929 Senesinin Ekim ayında Hsia-chou yetkilileri İmparatora Ak Doğanlar göndermişlerdi.[586] İmparator, Veziri An-ch'ung-huei'nin uyarısıyla önce bu kuşları kabul etmemiş gibi görünüp onaylasa da sonradan verdiği gizli emir ile Ak Doğanların saraya geri getirilmesini istemişti. Bunun yanında durumun Veziri An-ch'ung-huei'ye hissettirilmemesi konusunda kesin emir vermişti.[587]

Etrafındaki vezir ve memur baskısı nedeniyle Li Ssü-yüan, en sonunda başlangıçtaki kararına dönmüş ve 931'de saraydaki Av kuşlarının serbest bırakılmasını emredip, kendisine av kuşları gönderilmesini yasaklamıştı.[588]

Sonraki Chin Sülalesinin ikinci imparatoru Shih Ch'ung-kuei ise bir Türk olmanın verdiği alışkanlıkla en az Li Ts'un-hsü kadar ava düşkündü. Kitanlar, onun devletine saldırıya geçtikleri zaman o, avda idi.[589] Bu yüzden Sonraki Chin Sülalesi yıkılmış ve Shih Ch'ung-kuei de Kitanlara esir düşerek ailesi ile beraber kuzeye götürülmüştü.[590]

Şimdiye kadar anlattıklarımıza bir nihayet vermek gerekirse Sha-t'o'lar, bütün Türkler gibi, ava düşkündü. Bu Avcılık isteği Türklerin genlerine işlemiş "Savaşçı" ve "Avcı" karakterdeki kültürlerinin bir ürünü idi ve tahta bile malolabilen bu durum Çinli memurlarını pek uğraştırmıştı.

2. Müzik

Çin'de yerleşip sülalelerini kuran Sha-t'o'lar, Çin Müziğini benimsemelerine rağmen eski Türk ve diğer kuzey kavimlerinin müziklerini dinlemekten

[586] Hsing-tung, 1970: 98.
[587] Avcıoğlu, D., 1999b: 730.
[588] Hsing-tung, 1970: 98.
[589] Hsing-tung, 1970: 99.
[590] Hsing-tung, 1970: 99.

vazgeçememişler[591], yani asıl kültürlerinden kopamamışlardı. Fakat bu durum, Çinli vezir ve memurlarla, Sha-t'o İmparatorları arasında sorun yaratmıştı.

Çinliler kendi müziklerini "Hakiki Müzik", başta Türkler olmak üzere diğer kavimlerin müziklerini ise "Barbar Müziği" olarak kabul edip adlandırıyorlardı.[592]

944 Senesinin Şubat ayında Sonraki Chin sülalesinin ikinci imparatoru Shih Ch'ung-kuei, savaşa giderken, yanına Çinli olmayan (Türk, Moğol ve Tibetli) askerlerini çağırtıp "Davul", "Üç Telli Hun Kemanı", ve "Tibet Flavtası" çaldırıyor ve birkaç dansörü de yanında götürüp şarkıya uyarak dans edip söylemelerini emrediyordu.[593] Shih-ch'ung-kue'nin Çinli Veziri Feng-Tao ise, İmparator'un müzik dinlemek istediği zaman "Hakiki Müzik" yani "Çin müziği" dinlemesini tavsiye ediyordu.[594] Bu Çinli memurlara göre, başta Türkler olmak üzere, Bozkır kavimlerinin yaptığı müzik değil, anlamsız seslerdi.[595]

İmparator Shih Ch'ung-kuei, Veziri Feng-tao'nun bu tavsiyesi karşısında "Bu Müzik değildir!" demiş, yani canı müzik dinlemek isterse tabiî ki "Hakiki Müzik" olan Çin Müziğini dinleyeceğini ima ederek olayı kısa bir süre için kapatmıştı.[596] Ancak imparator "Hakiki Müzik" dinlemesi yolunda tavsiyelerin artması karşısında 944 senesinin Haziran ayında Çin Müziğini dinlemeye başlamak zorunda kalmıştı.[597]

Konumuzda bahsedilen "Davul", "Üç Telli Hun Kemanı" ve "Tibet Flavtası" gibi müzik aletleri M.S. 2. asırdan beri, başta Türkler olmak üzere, bozkır kavimlerinin Çinliler tarafından bilinen sanatsal unsurları idiler.[598]

Sha-t'o İmparatoru Shih Ch'ung-kuei'nin dinlediği müzik Türk Halk Müziğine yakın üslupta idi[599] ve Çinlilerin buna itiraz etmesi doğaldı. Çünkü üstte de belirttiğimiz gibi, Çinlilerin fikrine göre "Hakiki Müzik" Çin Müziği idi.

---

[591] Hsing-tung, 1970: 107.
[592] Eberhard, W., 1947: 25.
[593] Hsing-tung, 1970: 108.
[594] Hsing-tung, 1970: 108.
[595] Eberhard, W., 1947: 25.
[596] Eberhard, W., 1947: 25.
[597] Hsing-tung, 1970: 108.
[598] Eberhard, W., 1947: 25.
[599] Eberhard, W., 1947: 25.

Sonuç olarak Sha-t'o'ların milli müziklerine olan hassasiyetinin Çinli memurlarıyla aralarında sorunlara yol açtığını söyleyebilir ve onların kültürlerine düşkün bir Türk kavimi olduğu çıkarımında bulunabiliriz.

3. Futbol

Çin Kaynaklarınca belirtildiğine göre kuzeyli kabilelerce ayak topu oyunu "Çing-ming" bayramı günü (kış güneşi değişiminden sonra 105. gün) oynatılıyordu. Bu da "yılbaşı" gününe denk gelmekteydi. Bu bayram adeta vücut kültürüne dayanan sportif oyunların sergilenmesi şeklinde kutlanmakta idi. Bu nedenle söz konusu bayramı "Spor Bayramı" gibi düşünmek de mümkündür. Gök Tanrı ayini, yeni yıl bayramı ve fiziki aktiviteler birbiriyle örtüşmekteydi.[600]

Tarihi kayıtlardan tespit edilebildiği kadarıyla M.Ö. 2. bin yıldan itibaren gittikçe artan bir oranda İç Asya toplumlarının hayatında varlığı bilinen ve Çinlilerin "Ts'u-chiu" adını verdikleri bu oyun, adı "Ts'u": tekmelemek, "Chiu" ise: Top anlamına gelip, topu ayakla itmek, vurmak anlamına gelen kelimelerden oluşmaktaydı.[601] Oyunun ustaları olarak değişik dönemlere ait Çin kaynakları sürekli "Kuzeyli Kabileleri", yani "Hunları" göstermektedir. Ayrıca söz konusu Çin kaynakları oyunun kökeni bakımından bir "Barbar Oyunu" olduğunu kesinlikle söylemektedirler.[602] Çinlilerin bu oyunu Batı Kore'de yaşayan Gavlilerin boylarından ve Gök-Türkler'den alındığından da bahsetmektedirler. Ayrıca bu topluluklarda ayak topunun kız çocuklarının da oyunu olduğu belirtilmektedir. Hun kızlarının oynadığı ayak topu oyunu tarihten çok daha önceki dönemlere, yani Proto Türkler dönemine kadar iner, erkeklerde ise oyunlar bir ayin gibidir. Hunlarla aynı geleneklere sahip oldukları Çin kaynaklarında belirtilen Gök-Türklerde de kız ve erkeklerin içine kıl doldurulmuş toplarla bu oyunu oynadıklarından bahsedilmektedir.[603]

---

[600] Öngel, H., B., 2001b: 223.
[601] Öngel, H., B., 2001b: 223.
[602] Öngel, H., B., 2001b: 223.
[603] Öngel, H., B., 2001b: 223.

Özellikle M.Ö. 7. asırdan 3. asra uzanan süreçte Çin, din ve sanat konusunda en büyük etkileri, başta "Proto Türk" olmak üzere, "Proto Moğol" ve "Proto Tibetliler" yapmışlardı.[604] Günümüz Çin kültürünün ve etnik yapısının oluşumunda özellikle "Proto Türklerin" büyük bir rolü vardır ki bu durum özellikle Kuzey Çin'de daha berlirgindir. Çünkü bu günkü Kuzey Çin'de Shan-hsi ve Shen-hsi bölgelerinde Proto Türkler Chou, Ch'in, Toba ve Sha-t'o devletlerini oluşturarak devlet geleneği de dâhil olmak üzere uzunca bir zamanı kapsayan bir sürede kültürel hayatın ve geleneklerin oluşumunu şekillendirmişlerdi.[605]

Kuzey Çin'de devlet kuran ve Prototürk kabul edilen Chou sülalesi döneminde (M.Ö. 1050-249) halk arasına iyice yaygınlaşan ve kurallara bağlanan oyun, 5 metre uzunluğunda ve bambu sırıklarından yapılmış kalesi olan dört köşeli bir alanda oynanmış ve oyunda sekiz parçalı deriden yapılıp içi kılla doldurulmuş toplar kullanılmıştır.[606]

Top oyunu Türkler için dinsel bir anlam taşımakta olup, karşılaşmanın sonucu gelecekte olabilecek olan olaylarla ilgili görülüyordu.[607] Asya Türk Hükümdarları savaşa girmeden önce savaşın sonucu, yaptıkları karşılaşmayla tahmin etmeye çalışırlardı. Karşılaşmanın hakemi takımlardan birini niyet ederdi. Eğer niyet edilen takım yenerse savaş kazanılacak, yenilecek olursa kaybedilecek demekti. Maç kazanılınca, savaş başlamadan önce mabedede her spor gibi futbolu temsil eden tanrıçanın huzurunda büyük törenle bir beyaz at kurban edilirdi.

Türk Kültüründe bu kadar derin anlamı olan bir oyunu Sha-t'o Türklerinin oynamayıp unutması mümkün olmamıştır. Sha-t'o'lar, Çinde sülalelerini kurdukları zaman da bu oyunu oynamışlardır. Bir başka deyişle Sha-t'o'lar, Kuzey Çin'e hâkim olduklarında, İç Asya'daki gelenek ve alışkanlıklarını da buraya taşımışlardır. Futbol oyunu da bunlardan biridir. Tabiî ki bu devirde Çinliler de, tıpkı T'ang Devrinde olduğu gibi, bu Türk oyununu oynamaya devam etmişlerdir. Unutulmamalıdır ki T'ang Devrinde (618-907) Çinliler futbola alışarak heryerde futbol sahaları inşa etmişlerdir.[608]

---

[604] Öngel, H., B., 2001b: 232.
[605] Öngel, H., B., 2001b: 232.
[606] Öngel, H., B., 2001b: 237.
[607] Öngel, 2001: 238.
[608] Eberhard, W., 1947: 25.

Ancak Çinlilerin oyunlarında kadrolar asillere hitap ederken, Sha-t'o Türkleri Asil/Avam ayrımı yapmaksızın "Ts'u-chiu" olarak bilinen bu oyunu oynamışlardır.

Sonraki T'ang Sülalesinin kurucusu Sha-t'o İmparatoru Li Ts'un-hsü bu oyunu çok sever ve maiyetiyle memurlarını çağırıp bu oyun oynatırdı.[609]

Li Ts'un-hsü, 923 senesinde Sonraki Liang Sülalesini yıkıp Kuzey Çin'i ele geçirmiş ve Sonraki T'ang sülalesini kurmuştu. O, tahta çıkma merasimi sırasında fala bakılıp[610] Futbol (Ts'u-chiu) sahasına sanatsal kıymeti olan bir platform (Altar) inşa ettirmişti.[611]

Lakin bu inşaattan iki sene sonra Li Ts'un-hsü'nün, Futbola engel olmasın diye, bu platformu kaldırtması[612] Futbol oyununun, bütün Türkler gibi, Sha-t'o'larda da büyük bir manevi değer taşıdığının göstergesidir. Son olarak Kuzey Çin'de yakın zamanlara kadar bu oyun oynanmıştır. Ts'u-chiu veya futbol oyunu Çin kültürü üzerinde etkili olan bir başka Türk âdetidir.

---

[609] Hsing-tung, 1970: 108.
[610] Hsing-tung, 1970: 108.
[611] Eberhard, W., 1947: 25.
[612] Avcıoğlu, A., 1999: 783.

SONUÇ

Sha-t'o'lar, Batı Gök – Türk ülkesinde doğan boylardan biridir. Batı Gök – Türk Devleti 630 yılında Tung Yabgu'nun ölümü üzerine iç karışıklığa sürüklenmişti. İşte bu esnada Tanrı Dağları havalisinde Wu-sun'ların eski topraklarına hüküm sürüyorlardı. Bu sırada "Ch'u-yüeh" boyu onların ataları olarak gösterilmektedir. Yani "Ch'u-yüeh"ler, Sha-t'o gruplarının ilk adı idi. "Ch'u-yüeh"ler, Ch'u-mi'lerle Sir Tarduşlar gibi karışık bir vaziyette yaşıyorlardı.

Batı Gök-Türkler ülkesinde iç karışıklık ve savaşların durmadığı bu dönemde Urumçi'nin kuzeyindeki Altay Dağlarından güneye doğru uzanan ve Barköl'ün (Barkul) doğusunda bulunan geniş kumluk sahada bulundukları için "Ch'u-yüeh"ler bundan sonra "Kum Yığını" ve "Çöl İnsanları" manasında "Sha-t'o" adıyla anılmaya başladılar.

Önceleri Batı Gök-Türklere bağlı olan Sha-t'o'lar, 659 sıralarında T'ang Hanedanı(618-906) hâkimiyetine girdiler. Ancak özellikle 712'den itibaren Doğu Gök-Türklerin etkisi ile T'ang hâkimiyetinden kurtulan Sha-t'o'lar, Tibet hizmetine girerek 785-805 arasında Tibetlilerin öncü kuvveti olma hizmetini ifa ettikleri gibi 878'de bir süre Ordos'da bağımsız yaşadılar.

880'den sonra tekrar T'ang Hanedanı (618-906) hizmetine giren Sha-t'o'lar, onlar lehine birçok askeri başarı kazanmışlar, Çin'de 876 tarihinde başlayan büyük isyanı 880 sonunda bastırmışlardır. T'ang Hanedanına büyük hizmetlerde bulunan Sha-t'o'lar, bu hanedanın asilerden Chu-wen, tarafından tasfiye edilmesiyle başlayan "Beş Sülale" devrinde Sonraki T'ang (923-936), Sonraki Chin (936-946) ve Sonraki Han (947-950) adlarında üç hanedan; ayrıca Kuzey Han (Pei-Han) adını taşıyan küçük bir krallık kurmuşlardır. (951-979)

Sha-t'o Türklerinin çalışmamızda verdiğimiz siyasi tarihlerinden daha fazla dikkati çeken yönü ise onların kültürel tarihleri olmuştur. Onlar, Eski Türk kültürünün önemli bir unsuru sayılan ve Eski Çin'de de var olmuş bulunan "Evlatlık" geleneğine yeni bir şekil getirerek az nüfuslarının yarattığı sıkıntıyı kapatmaya çalışmışlar, bunda da kısmen başarılı olmuşlardır. Hanedanlarını kurduklarında, at temini konusunda çok sıkıntı yaşamalarına rağmen, Türk'ün geleneksel hayat arkadaşı olan bu hayvandan

kopamamışlar, ordularını uzun süre eski Türk sistemine göre teşkilatlandırmaya çalışıp, Çin askeri sistemini almamak için direnmişlerdir. Ancak Eski Türklerin Ordugâhlarında kullandıkları bir Muhafız sistemi[613] olmasına rağmen T'ang sülalesinin son zamanlarında Çin'e sığınan Sha-t'o'lar, T'ang Hanedanının emri altında birçok askeri-siyasi hadisede rol aldıklarından zamanla onların askeri sistemini benimsemişlerdi.

Sha-t'o Türkleri, Türk Kültüründe önemli bir yer tutan "Ok" ve "Yay"a büyük önem vermişlerdir. Bilindiği gibi "Ok" ve "Yay" Hunlardan Oğuzlara Türk boy sisteminin teşkilatlandırılmasında, Türk efsanelerinde başrolü oynamış, Asya bozkırının efendisi Avcı Türk Süvarisinin baş silahı olmuştur. Sha-t'o'lar, Hanedanlarını kurdukları zaman, devlet kademelerinde "Ok" ve "Yay"dan vazgeçmemişlerdir. Sha-t'o İmparatorları, emirlerini "Ok" göndererek iletmiş[614], antlaşmalar "Ok" ve "Yay" şahitliğinde yapılmış[615] ve asıl önemlisi olarak bu adet Çinlileri etkilemiş; Çinli generaller tarafından da kullanılmıştır.

Sha-t'o'larda herhangi bir düşmana karşı elde edilen zaferlerden sonra Çinlilerin "Lu-pu" olarak adlandırdığı "Zafer Bayrakları" dikilmiştir. Bu bayrak, esirlerle beraber Sha-t'o başkentine götürülüp imparatora sunulduktan sonra bayrağın üzerindeki savaş haberi ve esirlerin suçları halka okunur, bayrak halka teşhir edimeye devam ederdi. Eski Türklerde Bayrak merasimi ve bayrağa duyulan saygı binlerce yıl önceye gitmekteydi. Türk milleti tarih boyunca kurdukları devletlerde çeşitli bayrak merasimleri düzenlemişlerdi ve bu merasimler ayrıntılı idi. Savaş ilanları bayrak merasimleri ile olurdu. Bayrak ve merasimi bir Çin âdeti değildi. Bu adet Çin'de devlet kurmuş olan Türk kökenli Toba İmparatorluğu (Wei) zamanında ortaya çıkmıştır ve Çinliler bu âdeti benimsemişlerdi ve Sha-t'o Türkleri de bu âdeti devam ettirmişlerdi.

Türkler, hep çadırlarda doğmuşlar ve buralarda yaşayıp ölmüşlerdi. Türk Hükümdarlarının çadırları kubbeli olur ve kubbe eski Türk düşüncesinde gök kubbenin yeryüzündeki temsilcisi veya simgesi olarak görülürdü. Eski Türklerin devlet teşkilatına göre gök kubbe altında devletin ve çadır kubbesi altında ise ailenin mahremiyeti bulunurdu. Çadır, devletin ve hakanın sembolü; ordu ve devletin idare edildiği makam

---

[613] Ögel, B., 1991b: 123-124.

[614] Sha-t'o prensi olan Li Ts'un-wo, imparatorun sözlü emrini bir vilayete bildirmek için yanında bir "Ok" götürmüştü. İmparatordan emir getirdiğini de "Ok"u göstermek suretiyle isbat etmek istemişti.

[615] 913 senesinde Li K'o-yung'un oğlu Li Ts'un-hsü, Yu-chou'da bulunan Liu Sho-kuang ile sulh anlaşması yapmak istediğinde Yu-chou surlarının altında bir "Yay" kırarak iyi niyetlerini ifade etmek istemişti.

idi. Yani devlet anlayışı ve otoritesinin temelinde "Çadır" yeralmaktaydı. Orta Asya Türk Kültürünün asli unsurlarından olan "Çadır"ın Sha-t'o'lar tarafından unutulması düşünülemezdi. Çin'de üç hanedan kuran Sha-t'o'ların ordularında, tıpkı diğer Türklerin ordularında ve yaşantılarında olduğu gibi, Çinlilerin "Ch'iug-lu" dedikleri Türk çadırı kullanılmakta idi.

942 senesinin Aralık ayında Sha-t'o'ların generallerinde Liu Chih-yüan, İmparator Kao-t'su'ya (Gav-dzu/ Shih Ching-t'ang) 100 adet Ch'iung-lu (Türk Çadırı) armağan etmişti.[616] Bu durum, yani bir Çinlinin Sha-t'o imparatoruna çadır sunması, Çinlilerin Türk kültürünün asli unsurlarından birisi olan "Türk Çadırından" etkilenip, ona Türkler tarafından verilen değeri kullanarak İmparatoru etkilemeye çalıştığını söyleyebiliriz.

Sha-t'o Türklerinde "Tegin", "Şad" gibi Türk unvanları görülmemektedir.[617] Wolfram Eberhard'a göre Sha-t'o'larda "Khan" , "Tarhan" gibi Türk unvanları da görülmemektedir.[618] Ancak Çin'de hâkim olan Sha-t'o İmparatorları, Türk Unvanlarını kullanmayı bıraksalar bile emirleri altındaki Çinliler bu Türk unvanlarından etkilenip kullanmışlardı. Li K'o-yung'un Çinli Generali Li Ssü-pan, 913 senesinde On Devletten biri olan Yen Devletini yıkmak görevini üstlenmiş, Tai-pei'deki Sha-t'o ordusunu ve T'u-yü-hun yardımcı kuvvetini alarak Yen imparatoru Liu Sho-kuang'ın en önemli generallerinden Lu-wen-chin ve Kao-hsing-huei'yi esir ederek Sha-t'o İmparatoru Li Ts'un-hsü'ye sunmuş ve o da Li Ssü-pan'ı Chen-wu askeri valiliğine atamıştı.[619] Li-ssü-pan ise, kendisini "**Wei-hsin- Kağan**" olarak tesmiye etmişti.[620]

"Wei-hsin Kağan" olarak unvanlanan Li Ssü-pan, aslında bir Çinli idi ve asıl soyadı "Chang" idi.[621] O, küçüklüğünden beri önce Li K'o-yung, sonra Li Ts'un-hsü'nün yanında hizmet görmüş ve Li K'o-yung, ona aile soyadları olan "Li" soyadını tevcih etmişti.[622] Yani Li Ssü-pan bir "Evlatlık" olmuştu. Sha-t'o'lar ona "Kağan" unvanını vermişlerdi. Aynı zamanda O da kendisine "Kağan" unvanı vermişti. Bu durumda Sha-t'o'ların artık "Kağan" unvanını pek önemsemedikleri, fakat

[616] Hsing-tung, 1970: 77.
[617] Avcıoğlu, D., 1999b: 729.
[618] Eberhard, W., 1947: 20.
[619] Hsing-tung, 1970: 36.
[620] Hsing-tung, 1970: 36.
[621] Hsing-tung, 1970: 36.
[622] Hsing-tung, 1970: 36.

kopamadıkları; bunun yanında Çinlilerin ise bu unvanlara değer verip kullandıkları sonucu çıkarılabilir.[623]

10. yüzyılda Sha-t'o Türklerinde P'u-ku (Bugu) unvanı da görülmektedir. Daha açacak olursak bahsettiğimiz yüzyılda Sha-t'o'larda bir "T'ung-lo P'u-ku" zikredilmektedir.[624] Bu unvan Wolfram Eberhard'a göre "Tonga Buku"[625] unvanı olmalıdır ki biz de bu görüşe katılmaktayız. Bu unvan M.S. 300'lerde ortaya çıkmakta ve zamanımıza kalan Hun diline ait yegâne unvan olarak bilinmektedir.[626] Sha-t'o'lar, kendi öz unvanlarını kullanmasalar bile unutmamışlar ve bu durum Çinlileri etkilemişti.

Sha-t'o'lar, Çin'e sığınıp T'ang hizmetine girmelerinden itibaren özellikle Budizm'in etkisi altında kalmalarına rağmen Batı Türkistan'daki asıl memleketlerinden kalan eski Şamanist inançlarını unutmamışlardı ve Budizm akidelerini eski dinlerinin ritüellerine göre değerlendirip uygulamışlardı. 924 yılında Sha-t'o İmparatoru Li Ts'un-hsü'nün Honan eyaletinde bulunan Lung-men'e giderek "Gök Gürültüsü Dağında" (Lei-shan) "Gök İlahı"na (Gök Tanrı) kurban sunması[627], 927 senesinin Haziran ayında ise yine Sha-t'o İmparatoru Li Ssü-yüan'ın "Beyaz Mareşal Yokuşu"na (Pai-ssü-ma-p'o) giderek "Türk Tanrısı"na kurban sunduğunun kaydedilmesi[628] ve aynı senenin Kasım ayında "Bozkır İlahların"na da kurban verildiği bilgisi[629] Sha-t'o'ların eski dinlerini unutmadıklarına dair ipuçları sunmaktadır. Sha-t'o'lar, Çin'e hâkim olduktan sonra eski Türk dininin bir unsuru olan "At kurbanı Geleneği"ni de devam ettirmişlerdir.

942 Yılının Haziran ayında Sha-t'o İmparatoru Shih Ching-t'ang (Kao-t'su) ölünce yerine geçen oğlu Shih Ch'ung-kuei, Sha-t'o Generallerinden Shih-te-ch'ao'ya emir vererek ölmüş olan imparatorun iki Atını Hsiang-chou'daki "Batı Dağı"na (Hsi-shan) götürerek kurban etmesini istemişti.[630] Bundan yaklaşık bir ay sonra imparatorun anneannesi de ölünce yine aynı tarzda bir emir verilerek Shih-te-ch'ao'ya "Batı Dağı"nda imparatora ait bir at kurban ettirilmişti.[631] Böylece örneklerini vermeye çalıştığımız "Dağda At Kurban Etme" eski bir Türk ritüeli idi. Bu adet dağların kutsal

---

[623] Hsing-tung, 1970: 37.
[624] Eberhard, W., 1945: 337.
[625] Eberhard, W., 1945: 337.
[626] Eberhard, W., 1945: 337.
[627] Avcıoğlu, D., 1999b: 732.
[628] Hsing-tung, 1970: 99-100.
[629] Eberhard, W., 1947: 17.
[630] Eberhard, W., 1947: 17.
[631] Hsing-tung, 1970: 100.

olan "Gök"e yakın olduğuna ve sunulan kurbanın Gök Tanrı'ya daha kolay ulaşacağına inanılmasından kaynaklanıyordu.[632] Yine Sha-t'o İmparatoru Li Ts'ung-k'e'nin 935 senesinde işe alınacak memurları imtihana göre değil de kura sonucu ve üstelik gök'e dua ederek[633] seçmesi de binlerce yıl Çin hanedanlarının devlet felsefesi olmuş olan "Konfüçyanizm"in reddi ve eski Türk dininin Çin devlet teşkilatına etkisi olarak yorumlanabilir.

Budizm dini Hint kaynaklı olmasından dolayısıyla birçok Hint Tanrı ve Tanrıçaları da doğal olarak Çin ve Türkistan'a gelmişti. Bu ilahların arasında Dünya'nın dört yönünde yaşayan canlıları koruyan ve "Dört Gök Kralı" olarak bilinen Tanrılar dikkati çeker.[634] Bunlardan "Vaisramana" adlı Gök Kralı Tanrı, Kuzey yönünün semavi kralı sayılmaktadır[635] ve Sha-t'o inançlarında büyük yer edinmiştir. Bu durum, onun özellikle Türk ülkelerinin bulunduğu kuzey bölümünün kralı olmasından dolayı Sha-t'o'ların ona gösterdiği özel sempatiden kaynaklanmaktadır. Ancak Sha-t'o'lar, bu tanrı'yı Hint inancında sahip olduğu asıl kimliğinden uzaklaştırmış ve "Barışsever Bir Tanrı" olarak tapılan Vaisramana'yı gayet savaşçı bir Türk ilahına çevirmişlerdir. Bu, onu "Gök Tanrı" ile özdeşleştirme çabası olarak sayılabilir.[636]

Sha-t'o İmparatorları, M.S. 500'den birkaç sene sonra To-pa'lar tarafından Honan'da inşa edilen Lung-men Budist Mağaralarını ziyaret ederek orada dua etmişlerdi.[637] Mağara kültü Türklere özgü bir durumdu ve Türk efsanelerinde mağaraların rolü büyükü. Dağ içindeki Mağaralar "yaratılış", "doğum", "ana rahmi" gibi konulara işaret ediyordu ve evrenin birer simgesi olarak da sayılıyorlardı. Sonuç olarak Sha-t'o'ların dini inanç konusunda da kendi kültürlerinden kopmadıkları ve bütün Türkler gibi öz inançlarını devam ettirdikleri söylenebilir.

Orta Asya'da bulunan Türk boylarının tamında avcılığa büyük önem verilirdi. Orta Asya'daki bazı Türklerde avcılık töresi aile düzenini etkileyecek kadar önemliydi. Sha-t'o Türkleri de, diğer Türk kavimlerinde olduğu gibi, Av'a düşkün idiler ve daha önce de değindiğimiz gibi Av, kuzey kavimleri arasında bir saygınlık ve güç simgesi idi.

---

[632] Eski Türklerde "Gök" kavramı "Tengri"yi ifade etmekte idi. Şamanlar "Dağlar" ve "Irmak"ları kutsal ruhlar olarak düşünürlerken "Gök"ü "Tanrı" olarak düşünmüşlerdir.
[633] Eberhard, W., 1947: 18.
[634] Hsing-tung, 1970: 101.
[635] Avcıoğlu, D., 1999b: 732.
[636] Eberhard, W., 1947: 19.
[637] Hsing-tung, 1970: 103.

Li K'o-yung daha 13 yaşındayken avlanmaya başlamış, 15 yaşındayken Tatarlarla girdiği bahiste tek bir ok ile iki kartalı vurup bütün ahalinin saygısını kazanmıştı.[638] 923 Senesinde Sonraki T'ang Sülalesini kuran Li Ts'un-hsü ise Av'a olan tiryakiliği ile bilnmekteydi. Li Ts'un-hsü'nün bütün vaktini Av işlerine ayırması 926'da çıkan bir saray isyanında onun öldürülmesine yol açmıştı.

İkinci Sha-t'o İmparatoru Li Ssü-yüan, önce bu durumdan ders almış ve saraydaki Av personeli sayısını azaltmıştıp, bu av işlerini ikinci plana atmak istemişti. Ancak Li Ssü-yüan da, üç sene sonra Avsız kalmaya dayanamamıştı. 929 Senesinin Ekim ayında Hsia-chou yetkilileri İmparatora Ak Doğanlar göndermişlerdi. İmparator, Veziri An-ch'ung-huei'nin uyarısıyla önce bu kuşları kabul etmemiş gibi görünüp onaylasa da sonradan verdiği gizli emir ile Ak Doğanların saraya geri getirilmesini istemişti. Bunun yanında durumun Veziri An-ch'ung-huei'ye hissettirilmemesi konusunda kesin emir vermişti.[639]

Sonraki Chin Sülalesinin ikinci imparatoru Shih Ch'ung-kuei ise bir Türk olmanın verdiği alışkanlıkla en az Li-ts'un-hsü kadar ava düşkündü. Kitanlar, onun devletine saldırıya geçtikleri zaman o, avda idi.[640] Bu yüzden Sonraki Chin Sülalesi yıkılmış ve Shih Ch'ung-kuei de Kitanlara esir düşerek ailesi ile beraber kuzeye götürülmüştü.[641] Sha-t'o'lar, Çin'de de Av geleneklerinden vazgeçmemişler ve bu durum Çinli memurlarının çok uğraştırmıştı.

Çin'de yerleşip sülalelerini kuran Sha-t'o'lar, Çin Müziğini benimsemelerine rağmen eski Türk ve diğer kuzey kavimlerinin müziklerini dinlemekten vazgeçememişler[642], yani asıl kültürlerinden kopamamışlardı. Fakat bu durum, Çinli Vezir ve Memurlarla, Sha-t'o İmparatorları arasında sorun yaratmıştı. 944 Senesinin Şubat ayında Sonraki Chin sülalesinin ikinci imparatoru Shih Ch'ung-kuei, savaşa giderken, yanına Çinli olmayan (Türk, Moğol ve Tibetli) askerlerini çağırtıp"Davul", "Üç Telli Hun Kemanı", ve "Tibet Flavtası" çaldırıyor ve birkaç dansörü de yanında götürüp şarkıya uyarak dans edip söylemelerini emrediyordu.[643] Veziri ona bu "Barbar Müziği"ni dinlemesini bırakıp "Hakiki Müzik" (ÇinMüziği) dinlemesini tavsiye etmişti.

---
[638] Hsing-tung, 1970: 93.
[639] Avcıoğlu, D., 1999b: 730.
[640] Hsing-tung, 1970: 99.
[641] Hsing-tung, 1970: 99.
[642] Hsing-tung, 1970: 107.
[643] Hsing-tung, 1970: 108.

Ancak İmparator bu durumu geçiştirmişti. Sonuç olarak Sha-t'o'ların milli müziklerine olan hassasiyetlerinin Çinli memurlarıyla aralarında sorunlara yol açtığını söyleyebiliriz.

Türk Kültüründe köklü bir yeri olan "Futbol" oyununu Sha-t'o Türklerinin oynamayıp unutması mümkün olmamıştır. Sha-t'o'lar, Çinde sülalelerini kurdukları zaman bu oyunu oynamışlardır. Bir başka deyişle Sha-t'o'lar, Kuzey Çin'e hâkim olduklarında, İç Asya'daki gelenek ve alışkanlıklarını da buraya taşımışlardır. Futbol oyunu da bunlardan biridir. Tabiî ki bu devirde Çinliler de, tıpkı T'ang Devrinde olduğu gibi, bu Türk oyununu oynamaya devam etmişlerdir. Unutulmamalıdır ki T'ang Devrinde(618-907) Çinliler futbola alışarak heryerde futbol sahaları inşa etmişlerdir.[644] Ancak Çinlilerin oyunlarında kadrolar asillere hitap ederken, Sha-t'o Türkleri Asil/Avam ayrımı yapmaksızın "Ts'u-chiu" olarak bilinen bu oyunu oynamışlardır.

Savaşçı ve cesur bir Türk kabilesi olan Sha-t'o'lar, askeri başarılarını kurdukları üç imparatorluk ve bir krallıkla süslerken Çin etkisine karşı uzun süre direnmişler ve kültürlerine olan bağlılıklarıyla dikkatimizi çekmişlerdir. Ancak onların siyasi ve kültürel tarihleri çok derin, araştırıldıkça yeni bilgiler sunan bir kaynaktır. Bu kaynak hakkıyla işlenmeli ve ilgimiz biraz da doğudaki tarihimize kaymalıdır.

---

[644] Eberhard, W., 1947: 25.

KAYNAKÇA

ANADOL, C. (2006): *Türkler / Tarihe Hükmeden Millet*, İstanbul, Bilge Karınca, 2. Baskı.

AVCIOĞLU, D. (1999): *Türklerin Tarihi I*, İstanbul, Tekin Yayınevi, 1. Baskı.

AVCIOĞLU, D. (1999): *Türklerin Tarihi II*, İstanbul, Tekin Yayınevi, 1. Baskı.

BABAN, C. (1983): *İsa Öncesinden Günümüze Kadar Çin Tarihi*, İstanbul, 2. Baskı.

BARTHOLD, W. (2006): *Türk-Moğol Ulusları Tarihi*, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, IV. Dizi, Sayı 15.

BARTHOLD, V., V. (1990): *Moğol İstilasına Kadar Türkistan*, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, IV. Dizi, Sayı 11.

BARTHOLD, V., V. (2006): *Orta Asya Türk Tarihi Hakkında Dersler*, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, IV. Dizi, Sayı 16.

BAYKUZU, T., D. (2007): "V. Yüzyılda Hunlar ve Budhizm", *Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, Sayı 34, s. 193-214.

CAHEN, C. (1994): *Osmanlılardan Önce Anadolu'da Türkler*, İstanbul, E Yayınları, 3. Baskı.

CAHUN, L. (2006): *Asya Tarihine Giriş, Kökenlerden 1405'e, Türkler ve Moğollar*, İstanbul, Seç Yayın Dağıtım. (Çeviren: Sabit İnan Kaya), 1. Baskı.

CHAVANNES, E. (2006): *Batı Türkleri Tarihi*, İstanbul, Töre Yayın Grubu, 1. Baskı.

CHALİAND, G. (2001): *Göçebe İmparatorluklar Moğolistan'dan Tuna'ya*, İstanbul, Doğan Kitap, 1. Baskı.

CHİ-HUEİ, H. (1971): *Tibetlilerin, Çinliler ve Orta Asya Kavimleriyle Münasebetleri*, Doktora Tezi, Taipei, Sayı 886.

ÇANDARLIOĞLU, G. (2004): *Uygur Devletleri Tarihi ve Kültürü, (Çin Kaynakları ve Uygur Kitabelerine Göre)*, İstanbul, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları, 1. Baskı.

ÇANDARLIOĞLU, G. (2004): *Sarı Uygurlar ve Kansu Bölgesi Kabileleri,* İstanbul, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, 1. Baskı.

ÇORUHLU, Y. (2006): *Türk Mitolojisinin Anahatları*, İstanbul, Kabalcı Yayınevi, Sayı 169, Baskı 10.

DİVİTÇİOĞLU, S. (2004): *Oğuz'dan Selçuklu'ya*, İstanbul, İmge Kitabevi Yayınları, 4. Baskı.

DONUK, A. (1988): *Eski Türk Devletlerinde İdari-Askeri Unvan ve Terimler*, Ankara, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, No: 60.

EBERHARD, W. (1945): "Birkaç Eski Türk Unvanı Hakkında", *Belleten*, Cilt IX, Sayı 35, Sayfa: 319-337.

EBERHARD, W. (2000): *Çin Simgeleri Sözlüğü*, İstanbul, Kabalcı Yayınevi, Sayı 161, Baskı 7.

EBERHARD, W. (1995): *Çin Tarihi*, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 3. Baskı.

EBERHARD, W. (2000): *T'o-Pa ve Şa-T'o Devletlerinin Harici Münasebetleri,* İstanbul, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı. (Çeviren: Eşref Bengi Özbilen), 1. Baskı.

EBERHARD, W. (Ocak 1947): "Sha-t'o Türklerinin Kültür Tarihine Dair", *Belleten*, Cilt XI, Sayı 41, Sayfa: 16-26.

EBERHARD, W. (1955): "The Foundation of Sha-t'o Power in North China (10 th Century)", *60. Doğum Yılı Münasebetiyle Zeki Velidi Togan'a Armağan*, Sayfa:1-13.

ESİN, E. (2001): *Türk Kozmolojisine Giriş*, İstanbul, Kabalcı Yayınları, Sayı 179, Baskı 1.

FADLAN, İbn. (2005): *Bin Yıl Önce Türkler ve Ötekiler / Seyahatname*, İstanbul, İstiklal Kitabevi, 1. Basım.

GÖMEÇ, S. (1999): *Kök Türk Tarihi*, Ankara, Akçağ Yayınları, 2. Baskı.

GÖMEÇ, S. (2004): *Uygur Türkleri Tarihi ve Kültürü*, Ankara, Akçağ Yayınları, 2. Baskı.

GİRAUD, R. (1999): *GÖKTÜRK İMPARATORLUĞU İlteriş, Kapgan ve Bilge'nin Hükümdarlıkları (680 – 734)*, İstanbul, Ötüken Neşriyat, Yayın No. 442.

GOLDEN, P, B. (2007): *Türk Halkları Tarihine Giriş*, Çorum, Karam Yayınları, 2. Baskı.

GÖKALP, C. (1973): *Göktürk Devletinin Kuruluşundan Çingiz'in Zuhuruna Kadar Altaylarda ve İç Moğolistan'da Kabileler*, Ankara, Sevinç Matbaası, No. 256/ 49/ 39.

GROUSSET, R. (2006): *Bozkır İmparatorluğu*, İstanbul, Ötüken Neşriyat, 5. Baskı.

GUMİLÖV, L., N. (2002): *Eski Türkler*, İstanbul, Selenge Yayınları. (Çeviren: Ahsen Batur), 5. Baskı.

GÜRÜN, K. (1984): *Türkler ve Türk Devletleri Tarihi*, Ankara, Karacan Yayınları, 1. Baskı.

HASSAN, Ü. (2000): *Eski Türk Toplumu Üzerine İncelemeler*, İstanbul, Alan Yayınları, 2. Baskı.

HSİNG-TUNG, W. (1970): *Beş Sülale Çağında Sha-T'o'ların Çin Toplumuna Etkileri*, Doktora Tezi, Taipei.

HUANG, R. (2005): *Çin Tarihi Bir Makro Tarih Yaklaşımı*, İstanbul, Bilgi Üniversitesi Yayınları. (Çeviren: Attila Sönmez), 1. Baskı.

İNAN, A. (2000): *Tarihte ve Bugün Şamanizm Materyaller ve Araştırmalar*, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 5. Baskı.

İNAN, A. (1998): *Makaleler ve İncelemeler I*, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 3. Baskı.

İZGİ, Ö. (2000): *Çin Elçisi Wang Yen-Te'nin Uygur Seyahatnamesi*, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2. Baskı.

İZGİ, Ö. (1987): *Uygurların Siyasi ve Kültürel Tarihi (Hukuk Vesikalarına Göre)*, Ankara, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, No. 72, Seri III.

KAFESOĞLU, İ. (2005): *Türk Milli Kültürü*, İstanbul, Ötüken Neşriyat, 25. Baskı.

OFLAZ, U., Ö. (2007) *Oğuzname Köklere Giden Yol*, Hückelhoven, Verlag Anadolu, 1. Baskı.

ÖGEL, B. (2003): *İslamiyetten Önce Türk Kültür Tarihi*, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 5. Baskı.

ÖGEL, B. (1991): *Türk Kültür Tarihine Giriş VI*, Ankara, Kültür Bakanlığı Yayınları, 3. Baskı.

ÖGEL, B. (1991): *Türk Kültür Tarihine Giriş VII*, Ankara, Kültür Bakanlığı Yayınları, 3. Baskı.

ÖNGEL, H., B. (2001): *Türk Kültür Tarihinde Spor*, Ankara, Kültür Bakanlığı Yayınları, 1. Baskı.

ÖNGEL, H., B. (2001): Gelişim Sürecinde Erken İç Asya Türk Okçuluğu, *G. Ü. Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, Cilt 21, Sayı 2, Sayfa 189-215.

RASONYİ, L. (1971): *Tarihte Türklük*, Ankara, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, No. 39, Seri III.

ROUX, J., P. (2006): *Orta Asya Tarih ve Uygarlık*, İstanbul, Kabalcı Yayınevi, 2. Baskı.

ROUX, J., P. (2007): *Türklerin Tarihi Pasifik'ten Akdeniz'e 2000 Yıl*, İstanbul, Kabalcı Yayınevi, 1. Baskı.

SİNOR, D. (2002): *Erken İç Asya Tarihi*, İstanbul, İletişim Yayınları, 3. Baskı.

SÜMER, F. (1967): *Oğuzlar (Türkmenler),* Ankara, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yayınları, Baskı No: 170.

TAŞAĞIL, A. (2004): *Çin Kaynaklarına Göre Eski Türk Boyları*, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1. Baskı.

TAŞAĞIL, A. (2003): *Gök-Türkler I*, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2. Baskı.

TAŞAĞIL, A. (1999): *Gök-Türkler II*, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1. Baskı.

TEKTAŞ, N. (2007): *Tanrının Askerleri 2 / Göktürkler, Uygurlar, Kırgızlar, Türgişler*, İstanbul, Çatı Yayıncılık, 1. Baskı.

TEKTAŞ, N. (2007): *Tanrının Askerleri 3 / Karluklar, Karahanlılar, Oğuzlar, Sabarlar, Avarlar, Kazaklar, Bulgarlar, Macarlar, Peçenekler, Kıpçaklar*, İstanbul, Çatı Yayıncılık, 1. Baskı.

TSAİ, L., M. (2006): *Doğu Türkleri / Çin Kaynaklarına Göre,* İstanbul, Selenge Yayınları. (Çeviren: Ersel Kayaoğlu), 1. Baskı.

TOGAN, İ., KARA, G., BAYSAL, C. (2006): *Çin Kaynaklarında Türkler ESKİ T'ANG TARİHİ (Chiu T'ang-shu)*, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1. Baskı.

TOGAN, Z., V.. (1981): *Umumi Türk Tarihi'ne Giriş*, İstanbul, Enderun Kitabevi, 3. Baskı.

TURAN, O. (Temmuz 1945): Eski Türklerde Ok'un Hukuki Sembol Olarak Kullanılması, *Belleten*, Cilt 9, sayı 35, Sayfa 305-318.

VASARY, I. (2007): *Eski İç Asya'nın Tarihi*, İstanbul, Ötüken Neşriyat. (Çeviren: Dr. İsmail Doğan), 1. Baskı.

YÜCEL, Y. SEVİM, A., (1991): *Türkiye Tarihi III*, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1. Baskı.

EKLER

EK-1 Sui İmparatoru Wen-ti (581-605)

EK-2 Sui İmparatoru Yang-ti (605-618)

EK-3 Budizm'in Kuzey Bucağı İlahı Vaisramana

EK-4 Tapınak Duvarında Vaisramana Portresi

EK-5 Sonraki T'ang Sülalesin Devrine Ait Vazo (923-936)

EK-6 Sonraki T'ang Sülalesi Devri Parası (923-936)

EK-7 Sonraki Han Sülalesi Devri Parası (946-950)

EK-8 Yönetici Boy Olan Ch'u-yeh'lerin Soy Kütüğü

EK-9 Sonraki T'ang Sülalesi İmparatorları (923-936)

EK-10 Sonraki Chin Sülalesi İmparatorları (936-946)

EK-11 Sonraki Han Sülalesi İmparatorları (946-950)

EK-12 Kuzey Han Sülalesi İmparatorları (953-979)

EK-13 Orta Asya ve Çin

EK-1

Sui İmparatoru Wen-ti (581-605)

EK-2

Sui İmparatoru Yang-ti (605-618)

EK-3

Budizm'in Kuzey Bucağı İlahı Vaisramana

EK-4

Tapınak Duvarında Vaisramana Portresi

EK-5

Sonraki T’ang Sülalesi Devrine Ait Vazo (923-936)

EK-6

Sonraki T'ang Sülalesi Devri Parası (923-936)

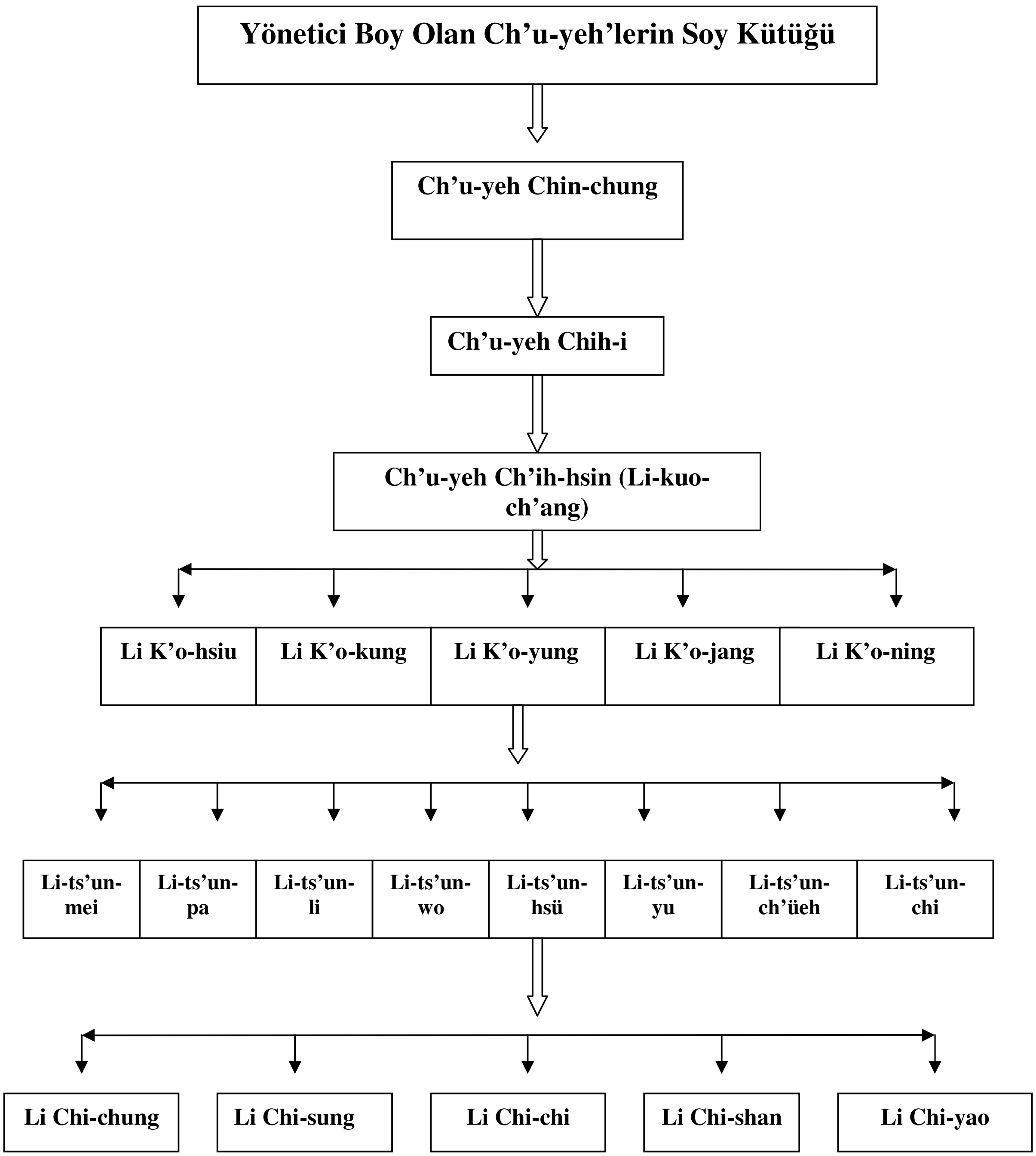
EK-7

Sonraki Han Sülalesi Devri Parası (946-950)

EK-8

Yönetici Boy Olan Ch’u-yeh’lerin Soy Kütüğü

EK-9

Sonraki T’ang Sülalesi İmparatorları (923-936)

Li Ts’un-hsü (T’ong-kuang 907/923-926)

Li Ssü-yüan (Ming-tsong/Ming Tsung 926-933)

Li Ts’ung-hou (Mien-ti 933-934)

Li Ts’ung-k’e (Mo-ti 934-936)

EK-10

Sonraki Chin Sülalesi İmparatorları (936-946)

Shih Ching-t’ang (Kao-ts’u 936-942)

Shih Ch’ung-kuei (Shao-ti 936-946)

EK-11

Sonraki Han Sülalesi İmparatorları (946-950)

Liu Chih-yüan (Kao-ts’u 946-948)

Liu Ch’eng-yu (948-950)

EK-12

Kuzey Han Sülalesi İmparatorları (953-979)

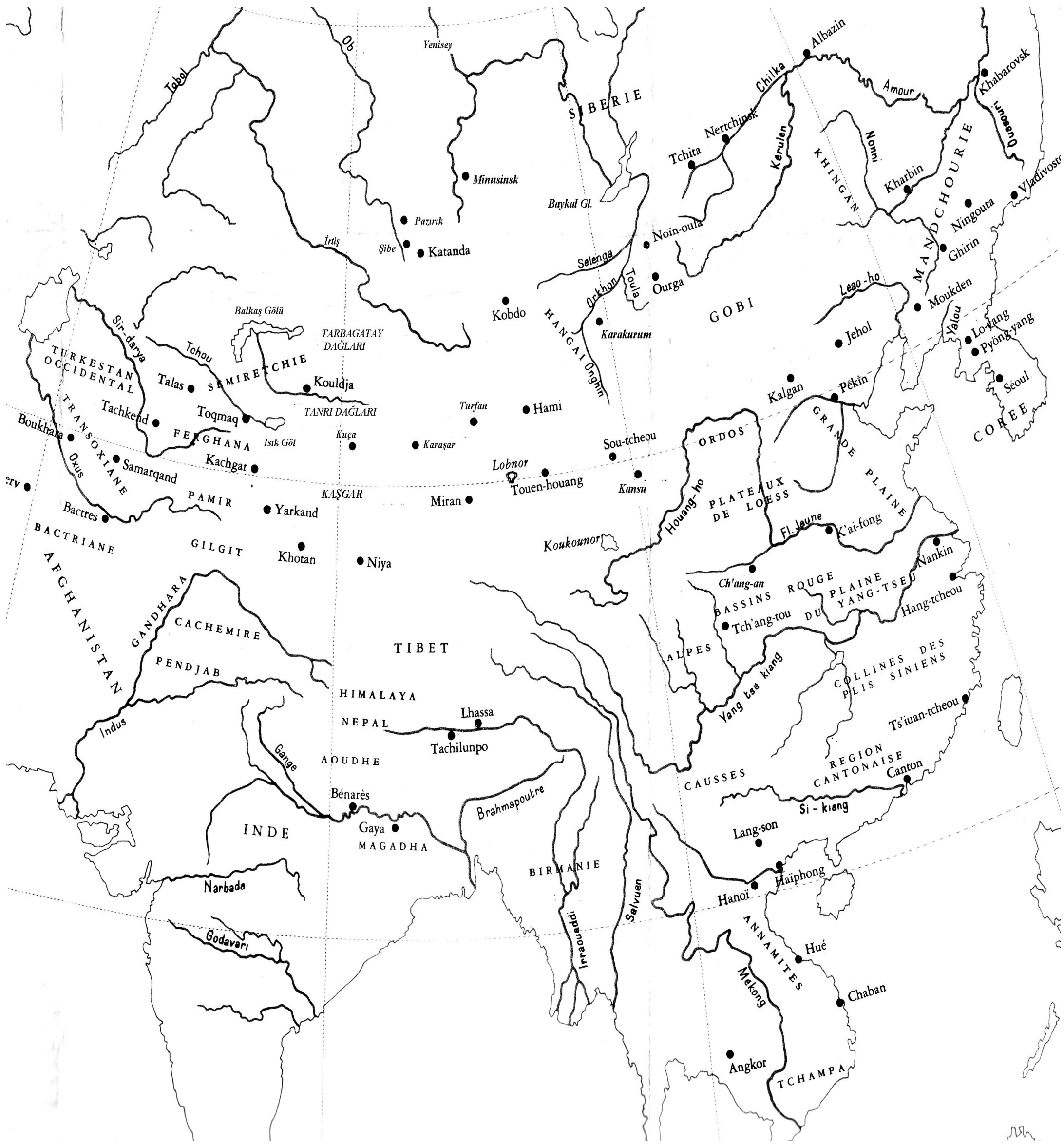
Liu Chung (953-955)

Liu Ch’eng-chün (955-968)

Liu Hsu-en (968)

Liu Hsu-yüan (968-974)

EK-13
Orta Asya ve Çin

İNDEKS

Ç

D

E

F

G

H

İ

J

K

L

M

N

O

P

S

T

U

W

Y